

Angelica Pușcas

**ASCULTĂRI DIN LUMEA SATULUI.
INTRODUCERE ÎN ETNOGRAFIE**

VOL. I

Presa Universitară Clujeană

ANGELICA PUŞCAŞ

ASCULTĂRI DIN LUMEA SATULUI.

INTRODUCERE ÎN ETNOGRAFIE

VOLUMUL I

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ovidiu Pecican

Prof. univ. dr. Ioan Cuceu

ISBN 978-973-610-971-3

Vol. 1. – ISBN 978-973-595-889-3

© 2015 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Coperta: Gheorghe Aștileanu
(e-mail: astileanu_gheorghe@yahoo.com)

Grafica: Silviu Teofil Covaciu

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@edituraubbcluj.ro
<http://www.edituraubbcluj.ro/>

ANGELICA PUŞCAŞ

**ASCULTĂRI DIN LUMEA SATULUI.
INTRODUCERE ÎN ETNOGRAFIE**

VOLUMUL I

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2015

*Părinților și profesorilor mei,
cu smerenie și drag*

CUPRINS

Abordări etnografice.	
Noțiuni generale și paradigma interdisciplinarității	7
România. Puncte de vedere în raport cu taxonomia și diversitatea unităților teritorial-etnografice.....	13
Tipologia gospodăriilor	25
Despre locuire și locuințe.	
Ritualuri precreștine și creștine în raport cu vatra și moșia	35
Activități economice de bază și meșteșuguri.	
Obiceiuri și tradiții din ciclul muncii	83
Facultăți spirituale ale umanului	113
Aducerি aminte despre calendarul popular	119
Bibliografie selectivă	163

ABORDĂRI ETNOGRAFICE. NOTIUNI GENERALE ȘI PARADIGMA INTERDISCIPLINARITĂȚII

Conceptul de *etnografie* poate fi ușor sintetizat, pornind de la aspectul semantic al cuvintelor: *etnos* = popor și *graphos* = descriere.

Coroborate, cele două, asumă o sintagmă de largă cuprindere – *descrierea popoarelor* – care integrează la modul total și sugestiv, întregul complex de *repere identitare*, ce individualizează (personalizează) o *comunitate tradițională* în raport cu toate celelalte.

Ca știință propriu-zisă, etnografia se cristalizează în secolul al XIX-lea, odată cu apariția, îndeosebi, în Europa Occidentală (Franța, Marea Britanie, Germania etc.) a primelor *societăți de etnografie*.

Preocupările pentru o atare disciplină, sau pentru sfera și mai largă, a antropologiei culturale, se identifică ca fiind unele bine orientate geografic (vest-nord vest – sud-sud est), respectiv geopolitic. Astfel, dincolo de un interes cinsit pentru cunoaștere, apar vădit pentru „investigatorii” rațiunile pragmatice (administrative, economice și politice) reclamate pe fondul capacitații de viguroase puteri coloniale.

Primele observații de gen, devansează cu mult epoca modernă, avansându-și rădăcinile în antichitatea timpurie când înțelepții timpului, reprezentanți ai unor culturi și civilizații superioare aveau preocupări constante și consistente, undeva la granița dintre filozofie și necesitatea de a cunoaște viața în toate dimensiunile ei: *condiții de trai, mentalități, activități practice, obiceiuri, deprinderi, credințe, superstiții, ritualuri, gastronomie, vestimentație, modalități și/sau modele de organizare a habitatelor*.

Toate acestea, developau în final *tipare de viață*, respectiv *modele comportamentale* sau *caractere antropologice*, puternic amprentate

etnic și unde intervenea decisiv, ca factor de diferențiere mediul geografic, impropriat ca mediu fizic și social, totodată.

Marile călătorii ale Evului Mediu (comerciale, militare – vezi *cruciadele*, religioase, diplomatice, *marile descoperiri geografice...*) amplifică, fără precedent, procesul de aculturație, fapt ce va impune ca esențială cunoașterea antropologică, propulsând-o într-o știință a supraviețuirii și a evoluției.

Procesul se accentuează în „Epoca Luminilor”, când „interesul universal” se focalizează pe *om*, pe *comunitate*, pe interesul în raport cu individul, tradițiile virând evident spre o personalizare culturală, mentală.

Se vehiculează mult cu profile comportamentale, cu relațiile individ-spațiului geografic, implicit cu determinismul, responsabil de individualizarea particularităților antropologice (sociale, economice și psihologice) ale grupărilor etnice. Că pe acest fond se produce și o manipulare a *comunităților* este un proces cât se poate de real, rezultatele putând fi, deopotrivă, creatoare – de valorizare a socialului sau, dimpotrivă, distructive, de anihilare a unor cutume, tradiții, tipare ancestrale de gândire etc. – aflate în evidentă opozitie cu aşteptările mercantile impuse de ierarhii (politice, economice, religioase) autoimpuse. Cert este că această deschidere și concentrare pe social indiferent de motivații, se materializează sub raport etnografic atât printr-o enclavizare puternic autarhică pe grupuri etnice, cât și printr-o fluidizare a anumitor dimensiuni antropologice, determinate fie de cauze nobile (intelectuale) fie de instințe de snobism exotic sau, mai grav, de stări de exploatare fondate pe criteriul smintit al racismului (al „raselor inferioare”)

În primele decenii ale secolului XX, efervescența activităților din acest domeniu (vezi interesul etnografilor francezi pentru grupările etnice din Africa de Nord și Sahariană) determină apariția unor redutabile centre, teorii și școli de etnografie, realități ce conferă sferei investigate, caracterul de știință propriu-zisă.

Cât privește contactul cu alte domenii ale cunoașterii, etnografia s-a dezvoltat în interrelație sau chiar în cadrul unor științe deja bine definite

ca obiect și metodologie, precum: geografia, filologia, istoria, arheologia, sociologia, antropologia, economia etc. Bunăoară, arheologia și istoria relevă clar, competențe de studiu asupra culturilor și civilizațiilor tradiționale, punând în evidență decupaje fidele în raport cu marea diversitate etnică a popoarelor și soluționând, prin intermediul structurilor social-organizatorice, complexe de repere identitare. Mai mult, aceste embleme, depistate în filonul *individualităților etnice* (naționale), aduc la zi trăsături ce atașează valori etice vii, indispensabile progradării actuale a societății, în toate dimensiunile dezvoltate de aceasta.

Din această cooperare interdisciplinară se nasc o sumă de curente și teorii care promovează o serie de termeni, mai mult sau mai puțin sinonimi, cu accepțiunea și valorile particulare *etnografiei*. În acest sens, cele mai vehiculate concepte sunt cele de: *etnologie, antropologie socială, antropologie culturală, geografie culturală, cultură și civilizație populară tradițională, cultură rurală* și a.s.

În opinia noastră, aceste sintagme, invocate chiar pe fondul unor tipare specifice de cercetare, sunt doar nuanțe sensibile, promovate de școli diferite (vezi școala anglo-saxonă, școala rusă, școala franceză, școala germană), de sfere regionale de influență politică, implicit de personalitatea cercetătorilor implicați.

Păstrându-ne în acest context, al coeziunii de conținut științific, reținem și opțiunea redutabilului cercetător francez Claude Levi Strauss, care afirma la mijlocul secolului XX, că *etnografia*¹, *etnologia*² și *antropologia*³ se constituie în dimensiuni ale unei științe unice, în cadrul căreia se află individul-comunitatea-etnia. Avem aşadar de a face cu un sistem științific holarhic, coerent și rațional integrat în sfera largă a antropo-

¹ Etnografie = știință care clasifică popoarele lumii, studiază compozitia, originea și răspândirea lor, urmărind evoluția culturilor materiale și spirituale, moravurile și particularitățile felului lor de viață, legăturile cultural-istorice reciproce.

² Etnologia = disciplină care se ocupă cu studiul liniilor directoare ale structurii și evoluției popoarelor.

³ Antropologia = știință care se ocupă cu studiul originii, evoluției și variabilității biologice a omului, în corelație cu condițiile naturale și social culturale

- definiții după Dicționarul explicativ al limbii române, ediția aII-a, editura Univers encyclopedic, București - 1996.

logiei și unde metode de cercetare descriptive și de sinteză se ajustează într-o complementaritate eficientă.

Esențial este că investigația etnografică a realității contemporane, alături de cea sociologică, scoate în evidență: *ce anume* s-a însușit, transmis și a devenit actual din cultura tradițională; *de ce* a avut loc acest proces; *cum anume, în ce forme și pe ce cai* se reflectă în aspectele culturii populare legătura dintre *tradiție* și *înnoire*, dintre *geografia comportamentală tradițională* sau *cutumiara* și cea *modernă*, respectiv *post modernă*.

Reținem apoi, revendicarea *culturii*⁴ drept o creație spirituală, ancestrală și deopotrivă în evoluție a societății, materializată (zidită) în ceea ce asumăm ca patrimoniu de civilizație tradițională sau rurală.

În raport cu această percepție, I. Vlăduțiu vine cu o observație pertinentă, folosind termenul de *cultură populară*⁵ într-un sens mult mai flexibil, înțelegând pe lângă fenomenul culturii populare, de străveche tradiție și fenomenele care s-au cristalizat în perioadele tot mai apropiate de contemporaneitate, și care au devenit valori însușite de societățile rurale. Mai mult, intervenim și subliniem ca pe un act de favorabilitate și de perpetuare activă a valorilor tradiționale autentice, procesul de transfer, pe cai dintre cele mai diverse, a produsului etnografic (fie el aparținând civilizației lemnului, lutului, textile, arhitecturale, gastronomice, pastorale etc.) dinspre câmpul rural spre zonele citadine – rafinate prin cultră, elitiste, dar și spre un urban sofisticat, adesea pseudo-instruit, dar clădit pe un puternic cheag financiar.

⁴ Subliniem ca pe un minus, obsedanta confuzie existentă, chiar în literatura de specialitate, între conținutul științific al conceptelor de cultură, respectiv civilizație. Ambele pun în evidență evoluția umanității, prima, în plan vertical (spiritual), iar a doua în plan orizontal sau material(tehnic). Ca atare ar trebui, obligatoriu renunțat la folosirea sintagmelor de *cultură materială*, respectiv *civilizație spirituală*, cultura fiind prin excelență dimensiunea spiritului, iar civilizația o zonă, să spunem, construită.

⁵ Din aceeași perspectivă, note de distincție similară introduc conceptele de *antropologie culturală* (folosit în America anglo-saxonă), respectiv de *antropologie socială* (particular pentru Marea Britanie), primul integrând *produsele culturale ale omului*, iar al doilea *reprezentările materializate ale spiritului*.

Așadar, punctul forte ce se demarcă este faptul că *tradiția* privită în angrenajul unui proces de prefaceri, este înzestrată cu atributul *dinamicii* și al *adaptabilității*. Ea nu este nicidecum prinsă sau abandonată în capcana unui anumit timp sau a unui anumit spațiu.

Cât privește o propunere valabilă de a defini etnografia putem opina pentru o știință ce are drept obiectiv studiul culturii și civilizațiilor popoarelor și/sau al grupurilor etnice, manifestat prin modele de viață tradiționale, cu accent pe *trăsături identitare constante, obârșii, respectiv căi de evoluție*.

*

Cunoașterea obiectivă a produsului etnografic, indiferent de sfera taxonomică căreia îi aparține (spirituală sau materială) se poate realiza numai în raport cu un sistem conex de științe. Este singura cale care poate developa faptul etnografic, la modul integru, viu, dinamic și în totalitatea dimensiunilor și nuanțelor dezvoltate (spirituale, social-organizatorice, comportamentale, estetice, religioase, ritualice, economice, tehnice și.a.).

În acest context, interrelații de susținere și complementaritate identificăm între etnografie și:

- *paleontologie* – care își fundamentează cunoașterea pe fondul resurselor arheologice și/sau pe mărturii de viață spirituală, implicit materială a populațiilor aflate pe trepte incipiente de evoluție;
- *etnografia istorică* – bazată pe izvoare istorice scrise;
- *geografia etnică și cartografia* – preocupate de problema repartiției în spațiu a popoarelor, cu problemele de geografie comportamentală sau mentală, cu stadiul de evoluție atins de comunitățile sociale, respectiv cu problema cartografierii grupărilor etnice;
- *antropologia etnică* – fondată pe relații, fenomene și procese, născute la interfața dintre etnografie și antropologie;
- *folcloristica* – dimensiune științifică de sinteză între istoria literaturii, filozofie, muzică și etnografie; sondează profunzimi mentale autentice, mistice, eliberate de prejudecăți etice și ludice

deopotrivă, precum și zone de o profundă plasticitate orală, implicit de estetică a manifestărilor și/sau a produsului folcloric;

- *etnologia socială și religioasă* – fundamentată pe sociologie ca știință bine conturată și pe ceea ce am putea asuma ca geografie și istorie a religiilor, discipline cu impact identitar etnografic decisiv;
- *memorie și istorie orală*;
- *ecologie*.

Cooperarea și complementaritatea științifică țesută în câmpul acestui sistem de științe vine în întâmpinarea reînrădăcinării spiritualității autentice, într-o societate unde globalizarea glisează în artificial și unde fenomenul izolării poate vira înspre limite de risc social, precum estomparea culturală a identităților comunitare sau pierderea esenței etice, morale în favoarea unei mercantilități perdante, unde valori precum *spiritualitatea, cultura, stima de sine, sănătatea mediului geografic* etc. sunt fie ignoreate fie considerate anacronice.

ROMÂNIA. PUNCTE DE VEDERE

ÎN RAPORT CU TAXONOMIA ȘI DIVERSITATEA UNITĂȚILOR TERITORIAL-ETNOGRAFICE

1. Rolul „țărilor” și al multiculturalității etnice în procesul de „enclavizare” etnografică

Avem privilegiul, ca popor, de a expune un mozaic etnografic extrem de stilizat și colorat, născut din travaliul unei istorii milenare efervescente, într-un spațiu geografic unde s-au „înnodat” în tipare unice, românizate, mentalități și influențe orientale și occidentale pe de o parte, cu cele avansate de Lumea Nordică – austere, robuste, pragmatice, cuceritoare..., respectiv de Lumea Mediteraneană, pacifistă – absorbită narcisist de propria-i lumină, artă și filozofie.

Dacă la această scară generoasă, ca spațiu, timp și evenimente consumate, asociem și o orografie locală ce se „joacă” cu „zidite” înălțimi și spații joase, cu văi înguste și albi largi, cu dealuri, coline ori „căușe” depresionare; apoi cu o floră unde pădurile compacte se lasă „sparte” de luminișuri (favorabile *sloboziilor*), iar orizonturile largi enclavizează ca locuri de adăpostire codrii¹ cu încărcătură mistică, obținem schița unei prime hărți, unde particularitățile spațiului locuit se transferă într-o largă diversitate a unei geografii comportamentale.

Celulele comunitare, mai mult sau mai puțin izolate, își dezvoltă ca atare modele de viață individuale și unde distincțiile merg de la grai – la arhitectură, economie (agricolă, pastorală, piscicolă etc.), port, gastronomie, folclor și.a.

Factorul comun de rezonanță, îl imprima spiritualitatea, credința și, multă vreme – mai mult la nivelul subconștientului – unitatea de neam.

¹ Vezi, Teleorman= toponim de origine cumană care poartă semnificația de „pădure nebună”; Caraorman= în limbă turcă „Pădurea Neagră”

Impact special, în acest caleidoscop al spațiului trăit, îl procură, din perspectivă antropologică și de istorie veche, o stratigrafie socială, cu orizonturi etnice nuanțate, sedimentate pe un fond uman cu ridicate capacitați de asimilare.

În acest sens, o expeditivă trecere în revistă a succesiunii de straturi etnice, antice și medievale (traci, geto-daci, latinofoni, gepizi, avari, slavo-valahi, unguri, pecenegi, cumani, mongoli...) este suficientă pentru a ne asuma reperele unei diversități multietnice, implicit multiculturale, materializate spiritual și pragmatic într-o nobilă și fertilă creativitate.

Epoca Modernă și Contemporană progradează, în continuitate, prin stabilirea valurilor de noi „oaspeți”², procesul de aculturație și formele lui de exprimare³.

Și, probabil, este nimerit să subliniem, că un geospațiu bogat locuit etnic, generează premise superioare de competiție, o emulație elitistă care-și propagă efectele în complexul dimensiunilor existențiale (cultură, știință, economie, schimburi, tehnică, meșteșuguri, finanțe, arhitectură, vestimentație...).

Prin opozitie, în spațiile de locuire monoetnică se „cuibărește” un soi de autosuficientă, constrictivă evoluției prin performanță.

Note progresiste introduc, în locuri cu favorabilitate de poziționare geografică, relațiile *sat-oraș*.

Bunăoară, contactele petrecute – cu precădere în perioada feudală tardivă între *satul tradițional* și *noul mediu citadin* de tip *burg* (vezi Transilvania „Săsească”) îmbogățesc sfera rurală arhaică și autarhică de

² În România sunt recunoscute 18 minorități etnice

³ N. Djuvara - 1995 - Note din Raoul Perrin, în raport cu gradul avansat de multiculturalitate a Bucureștiului la 1830. „Multimea pestriță care, la anumite ore și în anumite zile, circulă pe străzile noroioase ale Bucureștilor se înfățișează...ca un mozaic uman, uneori interesant, alteori dezgustător din pricina sărăciei și murdăriei. Sunt de toate neamurile:valahi, moldoveni, turci, rumelieni, bulgari, sârbi, bosniaci, greci, armeni, ruși, oameni veniți din Crimeea, Basarabia, Transilvania, unguri, italieni,nemți și, mai ales, evrei...În nepăsarea și sărăcia lui, muncitorul valah ia un turban de la turc, un calpac de la grec, o opincă de la armean, un brâu de la bulgar sau de la cel venit din Crimeea, un pantalon de la albanez, încât amestecul acesta ciudat este, pentru un european, un spectacol mult mai atrăgător decât bietele noastre carnavaluri”

trăire, cu noi valori aflate sub semnul rafinamentului, confortului de locuire, evoluției tehnice⁴ etc.

Absolut relevante sunt, de exemplu, mutațiile petrecute în așezările pastorale din Mărginimea Sibiului, unde gradul avansat de dezvoltare a orașului Sibiu (aproape similar Vienei imperiale) determină pentru respectivele habitate cristalizarea unei atmosfere social-economice de tip „târgoveț”. Saltul evolutiv consumat la acea vreme, a avut o asemenea reverberație, încât și în actual aceste așezări realizează un decupaj estetic și comportamental distinct. Antropologic, rămân incitante mentalitatea și moravurile acestor comunități pastorale, care au reușit în timp, menținerea unui echilibru firesc între tradiție și înnoire⁵.

Un rol hotărâtor în generarea respectivei stări a avut, pe lângă schimburile materiale și informaționale între sat și oraș, circulația mult mai amplă de tipul *transhumanței pastorale* ce atingea spații precum Caucazul, Albania, Macedonia, Tessalia, Panonia și.a.m.d. Este tipul de mișcare, de dinamică atât de puternic catalizatoare încât transcede dezvoltarea economică - și aceasta de la un prag la altul – într-o „revoluție culturală” de mare impact, *drumurile oierilor* mulând, cu asupra de măsură, rute de aculturație, de transfer sau de „import” cultural⁶.

⁴ Adoptarea „instinctivă” a gospodăriei cu ocol întărit, introducerea mobilierului de influență săsească, inclusiv a sobei oarbe cu cahle; diversificarea și revoluționarea inventarului de instalații tehnice țărănești, asumarea unor noi modele alimentare și, nu mai puțin important, introducerea unor noi culturi agricole. Subliniem astfel, ca pe un moment de excepție, aducerea pentru prima oară în Transilvania, a cartofului, de către eruditul guvernator, von Brughental, care experimentează la reședința sa de la Avrig și posibilitatea aclimatizării unui complex de alte plante agricole.

⁵ Prin similitudine, această stare particulară, și făcând trimitere la un alt îndepărtat spațiu cultural, ne poate îndreptăgi să le atașăm atributul de ultime „shogunate” ale secolului XXI

⁶ Nu ar fi lipsit de temei să spunem că dacă putem asuma ca primă matrice a Uniunii Europene structura organizatorică a Imperiului Roman, atunci un alt model de omogenitate economică și culturală funcțională l-a reprezentat *transumanța pastorală*, geospațiul balcanic și nu numai surprinzând printr-un complex aproape comun de repere lingvistice particulare stânei, de ritualuri, de tradiții, de vestimentație (vezi similitudinile de excepție ale costumului popular din Câmpia Tessaliei, Munții Pindului și Mărginimea Sibiului), de produse economice specifice, de tipare pentru gospodării, de ierarhie a comunității pastorale etc.

În ceea ce privește suma de „țări” ale țării ca națiune, diversitatea introdusă comportă evidențe clare. Ca atare, nu ne pripim, când afirmăm că datorăm multiculturalitatea noastră populară, însăși prezenței „țărilor”, organisme complexe, de tip enclavă, purtătoare ale diversității într-un spațiu etnic și lingvistic unitar. De altfel, pe lângă dimensiunea istorică și geografică, etnografia este valență care desăvârșește strânsa individualitate a unei țări.

Din acest unghi, similitudinea între *țară* și *zona etnografică* se dovește în majoritatea situațiilor, aproape perfectă, ultima dezvoltându-se în condițiile oferite de codul genetic spiritual și suportul fizic al celei dintâi.

S-au sintetizat, aşadar, în timp istoric o sumă de *identități* pe care comunitățile umane locale și le revendicau numindu-se emblematic, în raport cu spațiul trăit: *moroșeni, țipteri, bucovineni, huțuli, dorneni, năsăudenii, lăpușeni, chioreni, codreni, oșeni, moți, hațegani, bârsani, făgărășeni, brăneni, momârlani, bănațeni, munteni, musceleni, vrânceni, lipoveni* etc.

Mai subliniem că această identitate se verifică pentru cei din afară printr-o încărcătură materială și spirituală unică, reflectată prin particularități de comportament; printr-o anumită ținută vestimentară; prin specificități de organizare a gospodăriei; printr-o anumită specializare ocupațională; un anumit mod de gândire ori o anumită percepție asupra lumii exterioare. În interior identitatea înseamnă afiliația la comunitatea de „neamuri” și de credință, toți membri obștii fiind angrenați într-un complex de relații sociale, matrimoniale, economice, ierarhice etc.

Ca atare, respectivele „țări” ni se dezvelopează nu numai ca vete de echilibru spiritual între trecut și prezent ci și ca sisteme teritoriale capabile să promoveze economiei viguroase cu accente fundamentate pe tradițiile locale.

De aici, pasul între tradiție și o economie turistică de tip rural sau etnografic, reușită este unul deja împlinit, în contextul unui management deștept în ceea ce privește alegerea celor mai potrivite căi, fie de exploatare in situ a resurselor etnografice, fie de găsire a unor pârghii de transfer ale civilizației rurale spre mediul citadin, implicit spre turismul urban, ca opțiune de maximă deschidere.

2. Zone și subzone etnografice

Pornind de la considerentele anterior amintite și de la faptul că pentru România, ruralitatea este o dimensiune social-economică sensibil egală urbanului, iar teritorial rămâne, încă, o particularitate dominantă, aproape se impune să așezăm ca termeni de bază, într-o ecuație a eficienței economice, agricultura etnografia și turismul, vectorul din urmă având capacitatea optimă de a „malaxa” tradiția și economia rurală într-o formulă turistică tot mai acerb revendicată de societățile superurbanizate.

În acest context trebuie încetat de a gândi și a asuma ruralitatea drept o tară. Mai degrabă se impune selecția acelor valori de nișă care ne pot introduce, de maniera unui actor dinamic, emblematic și eficient, pe piața comunității europene și nu numai.

Valorificarea prin turism a culturii și civilizației populare este, așadar, cu siguranță – la scara pe care o poate oferi România – un model de nișă râvnit ce-și poate verifica eficiența cu aportul unui management complex, de produse rustice originale, autentice și ecologice.

Dacă din acest cadru decupăm autenticul și îl exprimăm prin diversitatea unităților teritorial-etnografice și turistice, totodată, putem aprecia disponibilitățile unui patrimoniu de excepție.

Ca atare, pentru a proba cele zise, vom trece în revistă (după modelul taxonomic promovat de I. Vlăduțiu) inventarul zonelor și subzonelor etnografice.

I. Zonele și subzonele etnografice din interiorul arcului carpatic

1. **Zona etnografică Maramureș** - cu satele din Maramureșul istoric, suprapus depresiunii omonime;
2. **Zona Țării Oașului** - grupează așezările circumscrise geospațiului conturat de limitele „țării” respective;
3. **Zona Câmpia Sătmărulei** – cuprinde așezările din Bazinul Inferior al Someșului, precum și satele din *subzona etnografică Baia Mare*;

4. **Zona Țării Chioarului** – integrează aşezările rurale din teritoriile geografice distincte (Dealurile Bărsăului, Podișul Boiului, Masivul Preluca, Depresiunea deluroasă Copalnic-Mănăstur și, parțial, din Depresiunea Baia Mare), dar omogenizate în câmpul sociologic-mental de apartenența „militară” la Cetatea de Piatră;
5. **Zona Țării Lăpușului** – polarizează satele din bazinul superior al văii cu același nume sau altfel spus, acum hotarul de extindere al „horii cu noduri”;
6. **Zona etnografică Sălaj**. Reunește aşezările dintr-o regiune mai complexă, desfășurată aproximativ între Someș și Crișul Repede și dominată de înălțimile Măgurii Șimleului, respectiv de apofizele montane Meseș și Plopiș. Contactul cu zone etnografice puternice și heterogenitatea geografică ne permite să decelăm cel puțin trei subzone de o puternică „confluență a infuziilor etnografice”. Probabil că singurul spațiu considerat autentic, „necontaminat” rămâne aici, Valea Agrijului.
 - a) *Subzona Codrul Sălajului* – cu satele din nordul regiunii, aferente liniei de contact a Dealurilor Sălajului cu Câmpia Someșului.
 - b) *Subzona Silvaniei* - cu aşezările aferente Țării Silvaniei.
 - c) *Subzona Someșană* – grupează aşezări desfășurate la est de Meseș.
7. **Zona Năsăudului sau ținutul etnografic al Năsăudului** integrează satele din Bazinul Superior al Someșului Mare (în amont de Beclan);
8. **Zona Bistrița** – reunește satele din bazinul Bistriței Ardelene;
9. **Zona Câmpia Transilvaniei** – grupează aşezările din partea de nord a Bazinului Transilvaniei, aproximativ între Mureș și Someșul Mare. Satele, însă, din spațiul dealurilor mai înalte, din vestul Câmpiei, pe axa Dej - Cluj Napoca - Turda intră în *subzona dealurilor Clujului*;

10. **Zona Călatei** - cuprinde satele din partea joasă a Depresiunii Huedinului, respectiv pe cele din bazinele văilor Căpușului și Nadășului, unde particularitățile etnice sunt încă, de o superbă exprimare.
11. **Zona Tării Crișurilor** - se suprapune peste câmpia drenată de cele trei Crișuri și afluenții lor. Satele din ținutul dealurilor desfășurate între arterele hidrografice ale Crișului Repede și Crișului Negru formează *Subzona etnografică a Dealurilor Crișene*. Folclorul, portul popular și tradițiile manifestă un colorit și o plasticitate de excepție.
12. **Zona Câmpia Aradului** - include așezările rurale dintre Crișul Alb și Mureș. Spre răsărit, la contactul cu Munții Zarandului se desfășoară *subzona Podgoria Aradului* - cu oportunități deosebite pentru dezvoltarea turismului uval.
13. **Zona etnografică a Munților Apuseni**. Suprapusă peste o regiune muntoasă complexă, cu Crișul Repede la nord și Mureșul în sud, dezvăluiează cu destulă claritate șapte subzone:
 - a) *Subzona Tării Moților* - cu așezările de tip crâng din Bazinul Superior al Arieșului. Etimologic, spațiul își revendică toponimul de la coafură bărbătașilor care își purtau pletele lungi, adunate sub formă de nod în creștetul capului.
 - b) *Subzona minieră a Munților Metaliferi* - cuprinde așezările circumscrise patrulaterului aurifer conturat de Baia de Arieș, Abrud, Baia de Criș și Săcărâmb, inclusiv de satele mai mici, polarizate. Specificul economic a impus în perioada de apogeu un areal arhitectural și comportamental (vezi Abrudul) afiliat culturii urbane.
 - c) *Subzona Zarandului* - circumscrisie satele din unitatea teritorială omonimă.
 - d) *Subzona Tării Bihariei* - subscrisie așezările din Bazinul Superior al Crișului Negru, respectiv din Depresiunea Beiușului.

- e) *Subzona Vadu Crișului* – include satele din bazinul mijlociu al Crișului Repede și din estul Depresiunii Vad-Barod. Este de reținut ca reper emblematic, ceramica de Vadu Crișului, cu motive decorative (vezi tulipanul) alb și verde pe un fond roșu.
- f) *Subzona Călățele* – grupează așezările rurale risipite din spațiul montan al Gilăului și Vlădesei, inclusiv pe cele aflate la contactul cu Depresiunea Huedinului. Atuurile elementelor geografice (peisagistice, de locuire și populație) favorizează dezvoltarea unuia dintre cele mai spectaculoase, prin autenticitate spații ale „turismului verde”.
- g) *Subzona „Mocănițe”* – integrează satele situate în sud estul Munților Apuseni și în bazinele mijlocii ale Arieșului și Ampoiului. Modul de viață generat pe fondul activităților forestiere transcede austерitatea într-o generozitate de excepție.

14. **Zona Podișului Târnavelor** – se situează în antropologia culturală a „Transilvaniei Săsești”, satele francone aferente bazinelor mijlocii și inferioare ale Târnavei Mici, respectiv Târnavei Mari, fiind o materializare explicită. Se atașează acestei zone și așezările desfășurate pe afluenții de dreapta ai Oltului, aproximativ între Rupea și Cârța. Aici, *Subzona Podgoria Alba Iulia* – desfășurată la vest de Mureș include satele viticole de la poalele Munților Trascăului de la Mirăslău la Alba Iulia.

15. **Zona Mureșului Superior** – grupează cu deosebire așezările din Bazinul Superior al Mureșului, din depresiunea Gheorgheni și spațiile montane de proximitate.

16. **Zona Gurghiu** – se grefează bazinului văii cu același nume, la care se asociază spațial așezările din Valea Mureșului și a micilor să afluenți de dreapta între Deda și Reghin.

17. **Zona Mureş** - reuneşte satele din Valea Mureşului de la sud de Reghin până la sud de Târgu Mureş, implicit pe cele din bazinul superior al Târnavei Mici.
18. **Zona Odorhei** ataşează aşezările din bazinul superior al Târnavei Mari şi pe cele de pe văile afluențe Oltului cu obârşiiile în Munţii Harghitei. Ca element particular civilizației lemnului se detașază cu expresivitate porțile secuieşti.
19. **Zona Oltului Superior** – integrează satele din Bazinul Superior al Oltului, aferent Depresiunii Ciucului.
20. **Zona Covasna** – cu satele din partea răsăriteană a Depresiunii Bârsei.
21. **Zona Tării Bârsei** – cuprinde aşezările cu structură compactă din partea vestică a Depresiunii Braşovului. În sud vestul zonei se desfăşoară *subzona Bran*, cu satele din Culoarul Rucăr-Bran.
22. **Zona Tării Oltului sau Tara Făgăraşului** – grupează aşezările din spaţiul depresionar desfăşurat între Munţii Făgăraş şi Valea Oltului.
23. **Zona Sibiu** – include aşezările adunate din bazinul mijlociu şi inferior al Cibinului, apoi pe cele de pe Valea Secaşului, până la Sebeş, respectiv satele săseşti de pe Valea Hârtibaciului.
24. **Zona Mărginimea Sibiului** – circumscrie aşezările pastorale aflate contactul cu Munţii Cândrelului. Spre vest se desfăşoară *subzona Orăştie* cu satele de la poalele Munţilor Şureanu. Gastronomia pastorală, portul elegant şi sobru, gospodăriile cu ocol întărit folclorul robust, bărbătesc sunt semne de „blazon” ale zonei.
25. **Zona Tara Haţegului** – grupează satele din spaţiul omonim înnobilate de arhitectura bisericilor în piatră.
26. **Zona Pădureni** – include aşezările de plai din masivul Poiana Ruscăi. Spre răsărit se individualizează *subzona Hunedoarei*, grefată pe cursul inferior al Văii Cernei, inclusiv al Văii Streiului.

27. **Zona Petroșani** - cu satele din depresiunea omonimă
28. **Zona Banatului Înalt** adună așezările din Vestul masivului Poiana Ruscăi, pe cele de pe culmile Carpaților Meridionali, începând din Masivul Retezat și până la Dunăre, iar spre apus până în Câmpia Banatului. Putem decele în acest generos spațiu geografic cinci subzone:
 - a) Subzona Podișului Lipovei;
 - b) Subzona Caransebeș;
 - c) Subzona Reșița;
 - d) Subzona Almăjului;
 - e) Subzona Porțile de Fier – din Clisura Dunării.
29. **Zona Câmpia Banatului** - integrează așezările din vestul Banatului Înalt.

II. Zonele și subzonele etnografice din Oltenia

1. **Zona Mehedinți** – subscrise satele din vestul Olteniei. La nord se impune subzona Podișului Mehedinți, iar în sud se desfășoară subzona Câmpiei Mehedinților.
2. **Zona Gorj** – grupează satele din Depresiunea Gorjului și din Dealurile Subcarpatice dinspre miazați.
3. **Zona Vâlcea** – atașază așezările de pe dreapte Oltului, inclusiv satele de pe afluenții săi cu obârșii în Culmea Căpățânei. O particularitate unică, aparte - pentru civilizația populară olteană - o introduc aici gospodăriile de tip culă.
4. **Tara Loviștei** - cu satele din geospațiul aferent depresiunii omonime.
5. **Zona Dolj** – grupează satele desfășurate între Jiu și Dunăre.
6. **Zona Câmpia Romanaților** – adună satele aflate pe interfluviul dintre Jiu și Olt.

III. Zonele și subzonele etnografice din Muntenia

1. **Zona Argeș** - grupează satele din bazinile superioare ale Argeșului și Vedei, implicit pe cele adăpostite în văile subcarpatice afluente Oltului.

2. **Zona Muscelului** – include aşezările subcarpatice desfăşurate de la Râul Doamnei spre răsărit până spre Cursul Superior al Ialomiţei.
3. **Zona Prahova** – atăsează satele montane din bazinul superior şi mijlociu al Prahovei, respectiv aşezările carpaticе aflate pe afluenții tributari Ialomiței.
4. **Zona Buzău** – reunește aşezările rurale din bazinele superioare şi mijlocii ale Buzăului, respectiv ale Râmnicului Sărat.
5. **Zona Teleorman** – cu satele aferente Câmpiei din sudul Argeșului.
6. **Zona Vlașca** – grupează satele din partea răsăriteană a Câmpiei Burnazului şi din Câmpia Vlăsiei.
7. **Zona Bărăgan** – cuprinde satele cu estetică arhitecturală estompată aparținând câmpiei dintre Ialomiţa şi Dunăre.
8. **Zona Câmpia Brăilei** – atăsează aşezările rurale circumscrise câmpiei dintre Ialomiţa şi Cursul Inferior al Siretului.

IV. Zonele și subzonele etnografice din Moldova

1. **Zona Bucovina** – adună aşezările rurale din Bazinul Superior al Sucevei, Depresiunea Rădăuți, implicit din partea nordică a Podișului Sucevei. Gospodăriile comportă aici particularități estetice unice împrumutate din decorațiunile portului popular, ale oului încondeiat şi din filigranul lucrăturii în lemn.
2. **Zona Câmpulung** – reunește localitățile din Obcinele Bucovinei şi Țara Dornelor.
3. **Zona Suceava** – integrează satele aflate între Obcina Mare şi Siret.
4. **Zona Iași** – reunește aşezările rurale din Depresiunea Jijiei şi satele viticole din subzona Cotnarului.
5. **Zona Podișului Moldovei** – cu aşezările suprapuse spațial peste partea centrală a acestei mari unități, identificată de geografi ca Podișul Bârladului.
6. **Zona Neamț** - atăsază aşezările din bazinul mijlociu si inferior al Moldovei şi al Bistriței Moldovene, inclusiv pe cele aferente culoarului format între Munții Bistriței și Siret.

7. **Zona Bacău** – cu satele înscrise între Munții Tarcăului și Valea Siretului.
8. **Zona Vrancea** – cu vechile așezări răzășești din Țara Vrancei.
9. **Zona Covurlui** – cu satele răsfirate pe colinele din sudul Podișului Moldovei, inclusiv cu cele aferente Siretului Inferior.

V. Zonele și subzonele etnografice din Dobrogea

1. **Zona Dobrogea de Nord** – reunește așezările din partea nordică, mai înaltă, cu cueste adânc crestate ale Munților Măcinului. Înspre nord est se desfășoară înspre Dealurile Beștepe subzona *Deltei* care individualizează satele piscicole dintre brațele fluviului și din lungul litoralului, până la Năvodari.
2. **Zona Dobrogea de Sud** – cu satele grupate la sud de valea Carasu. Spre răsărit se efilează subzona *litoralului* unde specificul este dat de alternanța așezărilor rurale, cu stațiunile balneoclimaterice.

TIPOLOGIA GOSPODĂRIILOR

Orice teritoriu incumbă în ansamblul daturilor sale valori naturale și de civilizație, definite din perspective variate. În încercarea de a developa, pentru geospațiul românesc, o clasificare cât mai coerentă a gospodăriilor, se impune considerarea unui complex de criterii: istorice, sociale, economice, geomorfologice, tehnice, estetice, psihologice, de aculturație etc.

Ca fond bazal – din perspectivă cronologică – pentru construcția acestei taxonomii, asumăm starea social economică de secol XIX, fără a ignora însă, informațiile de gen ce premerg cu secole, respectivul moment sau îl urmează, până în actual.

În acest context, dacă pornim în primul rând de la criteriul economic, sau, altfel spus, de la ponderea populației active, ocupată în principalele tipuri de activități agricole, gospodăriile, implicit curțile atașate organic lor, pot fi decelate în două categorii majore:

A. Gospodării agricole propriu-zise – particulare regiunilor de câmpie și colinare – unde dominanța o dă cultura mare a plantelor de câmp;

B. Gospodării pastorale – specifice geospațiului montan, frecvent și dealurilor înalte – unde terenurile arabile sunt aproape în totalitate substituite prin fânețe, pajiști naturale și păduri.

O categorie de tranziție, substanțială deopotrivă ca pondere și spațiu de susținere (unități teritoriale de contact geomorfologic) o formează *gospodăriile agro-pastorale* – caracterizată de ocupația mixtă a proprietarilor. Este o clasă autentic tradițională, ruralul românesc manifestând consecvent acest dublu atașament în raport cu plantele de cultură și creșterea animalelor.

Între aceste tipuri principale, se individualizează și forme cu puternice caracteristici locale. În acest sens, cele mai pregnant conturate sunt

gospodăriile din zonele aferente Subcarpaților și dealurilor mijlociu-înalte, specializate în *pomicultură* și/sau *viticultură*, ori *așezările pescărești* din Delta Dunării, respectiv din Lunca Dunării și din zona de litoral.

Din aceeași perspectivă, atașăm și gospodăriile din așezările miniere, de exploatare a sării sau din acele areale amprentate strict de o anume specializare economică: lemnărit, olărit, boștinărit, sericicultură etc.

Prin urmare, este important să observăm, din punct de vedere funcțional, existența între respectivele clase a relațiilor de complementaritate economică și socială, stare care ar face subiectivă, de exemplu, o taxonomie bazată pe un singur etalon – cel al importanței.

Alte criterii sugestive, implicate în structurarea taxonomică a gospodăriilor sunt: planul gospodăriei, modul de organizare al locuinței, implicit al construcțiilor anexe în perimetru gospodăriei, asocierea acareturilor între ele și legătura lor cu locuința, gradul de concentrare și/sau dispersare a modulelor funcționale, apartenența etnică și, nu în ultimul rând, particularitățile fizico-geografice și temporale.

Coroborate, respectivele caracteristici, conduc înspre o clasificare a gospodăriilor tradiționale în câteva tipare definitorii:

1. *Gospodăria fără îngrăditură*;
2. *Gospodăria cu curte deschisă în fața casei*;
3. *Gospodăria cu curte dublă*;
4. *Gospodăria cu ocol întărit*;
5. *Gospodăria cu curte simplă*;
6. *Gospodăria cu curte închisă*;
7. *Gospodăria cu curte franconă*;
8. *Gospodăria atelier*.

1. *Gospodăria fără îngrăditură*

Incidența generoasă în geospațiul românesc a unor unități teritoriale cu o morfografiă mai severă, a condiționat pentru o serie de habitate o evoluție îndelungată în condiția de izolare. S-a produs pe această cale, o enclavizare social-economică (resursele bazice de existență fiind dominant locale) cu efect în conservarea unor arhetipuri (clasice) de vechi, implicit de gospodării.

Putem aprecia aşadar, că gospodăria fără îngrăditură particularizează ca spaţiu compact de desfăşurare, aşezările cu structură risipită din teritoriul montan al României. Aici, gospodăria (locuința proprietară plus ansamblul acareturilor) apare edificată liber, în centrul proprietății funciare, de jur împrejurul ei desfăşurându-se păsunile și fânețele pentru animale, respectiv terenurile forestiere.

Trama stradală lipsește cu desăvârsire, legătura între gospodării fiind intermediată prin *drumuri de care*, ori, frecvent, prin *poteci* (cărări de picior).

Reținem ca un prim aspect definitoriu, mărimea generoasă a gospodăriei tradiționale, apoi prezența aproape exclusivă a lemnului ca material de construcție, prezența - paradoxală, la o primă vedere - a acoperișurilor din paie; absența gardului, implicit a porții, desfăşurarea largă și variată (de tip gard, piramidă sau capră) a suporților pentru uscarea nutrețului. Aceștia imprimă peisajului, o estetică aparte.

Pentru anumite regiuni montane (vezi Munții Apuseni, Obciniile Bucovinei), specifică este și coagularea unui număr restrâns de gospodării(3-4-5) în vetre de felul *crângurilor*, respectiv *hodăilor*.

2. Gospodăria cu curte deschisă în fața casei - grupează mai multe construcții, în speță, adăposturi pentru animale și furaje, pentru uneltarul agricol, respectiv pentru mijloacele de transport cu tracțiune animală, ori pentru vasele mari din lemn (ciubere, căzi, tocitori, butoaie etc.) destinate depozitării și fermentării fructelor (poamelor). Specifică zonei premontane, are ca trăsătură esențială prezența *țarcurilor*, *ocoalelor* și *oboarelor* pentru animale, în interiorul perimetrlui gospodăriei.

Între acareturi pot exista „pârghii” de legătură, adică o anume coerentă funcțională, dar ele pot manifesta și o dispersie spontană.

Subliniem că acest model se fundamentează pe două coordonate strâns intercondiționate - și anume: pe locul ocupat de gospodărie în „organismul satului” și pe poziția locuinței față de drum. Distanța mai mare sau mai mică a acesteia din urmă față de uliță este dictată de un complex de factori: morfologici, strategici, culturali și economici.

3. Gospodăria cu curte dublă – caracterizează geospațiile agro-pastorale, definite de ocupația mixtă a locuitorilor, în mod sensibil egal, cultivatori de plante și crescători de animale.

Așa cum o arată și numele, gospodăria integrează *două curți*, una aflată în partea din față a casei (*odor la casă*) – unde sunt rânduite, mai nou, bucătăria de vară, fântâna, grădinița de flori sau, uneori, de legume, cuptorul pentru pâine, colnița pentru lemn... și *curtea din dosul casei* (*odor la sură*), ce grupează ocolul vitelor, șura cu grajd, cotețele pentru animalele mici și clăile de fân.

Cel mai adesea, acestei părți i se circumscră și grădina de legume propriu-zisă.

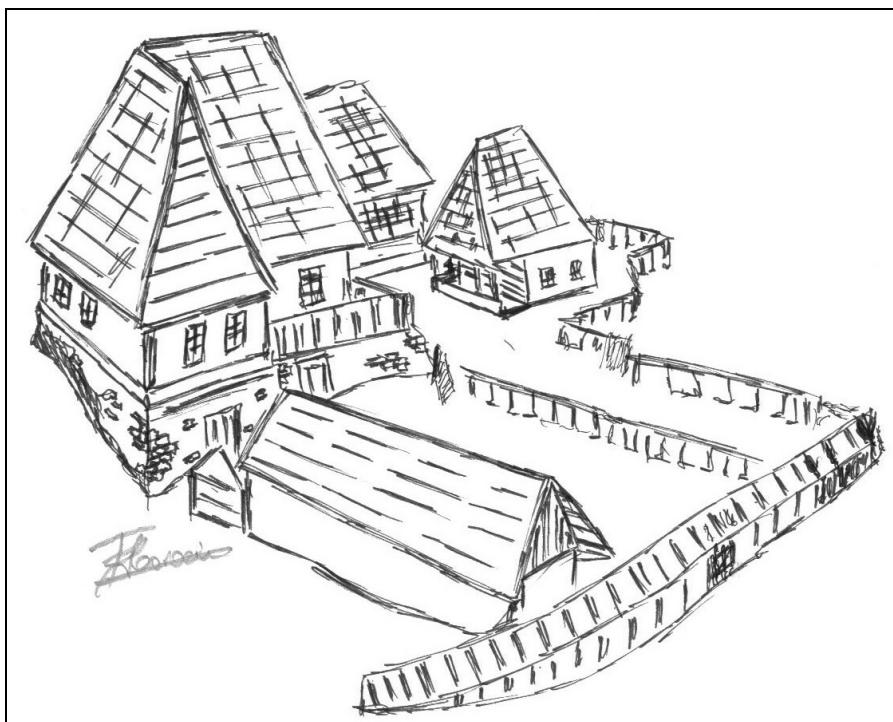

Fig. 1 - Gospodărie cu curte dublă (jud. Alba)

În ceea ce privește accesul, în multe situații, din uliță se intră în curtea casei și de acolo în odorul surii, sau dimpotrivă, trecerea spre curtea locuinței este intermediată de ocol, aspect ce denotă o largă flexibilitate în organizarea gospodăriei.

Acest tip de gospodărie cunoaște o largă răspândire și în afara spațiului autohton de locuire (în Apus, în Balcani, în Ucraina etc.) de unde și ipoteza pătrunderii și apoi a înrădăcinării la noi, prin intermediul unor modele culturale purtate de triburi nord-germanice sau slave.

Pledoaria noastră, în acord cu acest tip ancestral de ocupație mixtă (agro-pastorală), dictată atât de arhitectura reliefului și de atributele complementarității sale, cât și de un comportament mental autonom – este în favoarea unei geneze intim autohtone. Faptul nu exclude însă influența procesului de aculturație, precum corectă ni se pare și opinia materializării spontane a respectivului model de gospodărie, în orice geospace ce impropriașă caracteristici similare morfo-geografice și mentale.

4. Gospodăria cu ocol întărit – numită adesea și *gospodărie cu ocol închis*, este prin excelență definiție spațiului montan și populațiilor crescătoare de animale. Între teritoriile de maximă incidență se înscriv: Mărginimea Sibiului, zona Bran-Moeciu, Banatul montan, Valea Jiului, bazinul superior al Văii Moldovei.

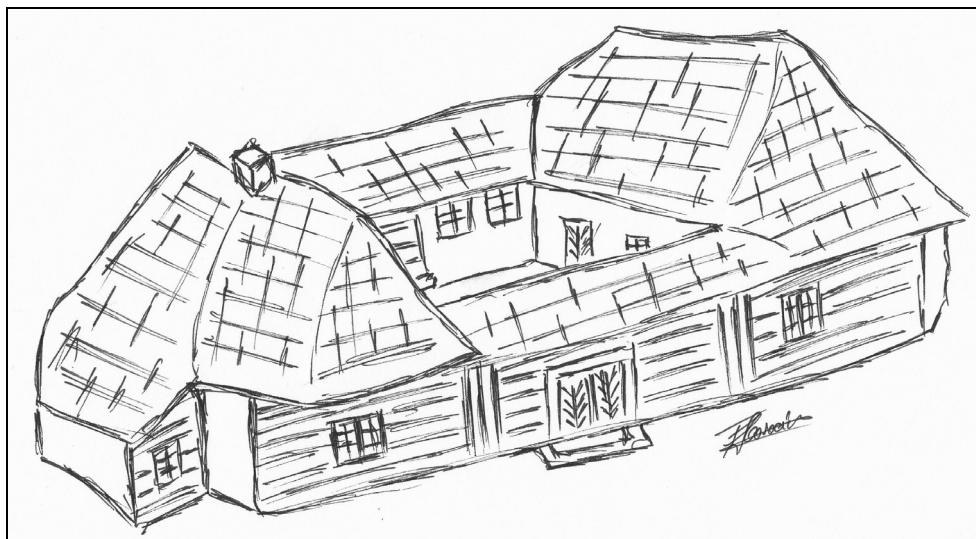

Fig. 2 - *Gospodărie cu ocol întărit (jud. Brașov)*

Caracteristicile de bază, ce detașază acest tip evoluat de gospodărie sunt:

- prezența curții interioare;
- disponerea construcțiilor (locuință – uneori două, acareturi) pe toate laturile ocolului (curții), astfel încât gospodăria comportă o arhitectură de mică fortăreață;
- casa și anexele sunt dispuse, de regulă, cu fața spre interiorul ocolului;
- ocolul sau curtea interioară este obișnuit pavat cu lespezi mari de piatră;
- la uliță prezintă gard și poartă supraînălțate, apropriate estetic de ceea ce numim „front închis”;
- domină lemnul, ca material de construcție;
- nuanțarea tiparului arhitectural al gospodăriei, în funcție de geografia locului.

Considerată ca prototipul unui tip străvechi de gospodărie românească, opinăm și pentru o evoluție prin rafinare arhitecturală, economică și funcțională, strâns intercondiționată de complexul fenomen al transumanței, o transumanță pe spații largi (sud-dunărene, panonice, răsăritean-caucaziene etc.) ce penetraza alte tipare de cultură și civilizație și importă apoi valori pe care le autohtonizează. Progradarea poate veni însă și dintr-o stare de contact, de vecinătate cu burgul (orașul). Exemplul cel mai elocvent și oferă Mărginimea Sibiului, unde gospodăriile se disting printr-un grad de chiverniseală particulară acumulării de performanțe economice și culturale.

5. Gospodăria cu curte simplă – se constituie într-o particularitate a așezărilor agricole din regiunile de câmpie, depresionare și de luncă, specializate în cultura mare a plantelor de câmp.

Un geospace relevant prin gradul de răspândire a gospodăriei cu curte simplă este Câmpia Transilvaniei. Numărul acareturilor este mai restrâns, iar gruparea lor mai riguroasă. Aici, șura nu mai constituie o omniprezență, în schimb găbănașul, cotărcile pentru știuleții de porumb (de mari dimensiuni), lădoaiele pentru grâne și adăposturile pentru uneltarul agricol sunt elemente constant obligatorii.

6. Gospodăria cu curte închisă – este specifică satelor de câmpie din Muntenia, Dobrogea și Banat. Sunt de dată mai recentă (început de secol XX), iar geneza lor este legată de anumiți factori, precum cei administrativi și etnici – în Banat sau cei legici, de evoluție a gospodăriilor, implicit a satelor. Este și cazul Munteniei – unde curtea închisă a apărut datorită trecerii tranșante de la tipul de *locuință semi-îngropată* (bordei) la cea de suprafață.

7. Gospodăria cu curte franconă – este specifică Transilvaniei sudice, supranumită, prin peisajul arhitectural pe care-l desfășoară – *Transilvania Săsească*. De forma unui paralelogram lung și îngust, această gospodărie are locuința dispusă perpendicular față de șura, iar șura și grajdul au o așezare perpendiculară față de casă. În multe cazuri însă, casa este construită cu șura și grajdul sub același acoperiș. Particularitatea care o detașază este expunerea frontului închis, la stradă. Tipul respectiv de gospodărie a pătruns la noi, odată cu procesul de colonizare a sășilor, în secolele XII-XIII, dar în prezent se observă, datorită organizării ruguroase, extinderea acestui model și în satele din zonele învecinate ariilor tradiționale.

8. Gospodăria atelier

Varietatea ocupațiilor din zona satului tradițional, materializate prin tehnici și mijloace specifice de prelucrare a materiilor prime (lemn, lut, metale, piele, fibre textile, lână, păr, boranic, ceară, pește, fructe etc.) a condus la individualizarea unor gospodării cu particularități distincte, revendicate de o profundă specializare.

Redăm în continuare o serie de exemple, cu mențiunea că ele au fost observate și cercetate în cadrul Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului aflat sub patronajul instituției culturale ASTRA:

a) prelucrarea lemnului:

- gospodărie-atelier de unelte - Tansa, județul Iași;
- gospodărie-atelier de rotar - Rușetu, județul Ialomița;
- gospodărie-atelier de spătar - Râscușita, județul Hunedoara;
- gospodărie-atelier de butnar - din județul Iași;

- gospodărie-atelier de dogar-rotar - Obârșa, județul Hunedoara;
- gospodărie-atelier de ciubărari - Vidra, Județul Alba;
- gospodărie-atelier de lădar - Trestia, Brebi, Preuteasa, județul Sălaj;
- bordei cu atelier de rудар - Poiana, județul Vâlcea;
- gospodărie-atelier de buciumar - Câmpulung Moldovenesc, județul Suceava;
- gospodărie-atelier de fluierar - Hodac, județul Mureș;
- gospodărie-atelier de cimpoier - Bătrâna, județul Prahova;
- gospodărie-atelier de rogojinar - Văleni, județul Gorj;
- bocșă de cărbuni și colibă - județul Caraș-Severin.

b) prelucrarea lutului:

- cuptor și stivă de cărămidă - județul Arad;
- şopron și cuptor de țigle - județul Sibiu;
- gospodării-atelier de olari (Marginea, județul Suceava, Săcel, județul Maramureş, Sasca Română, județul Caraș-Severin, Saschiz, județul Mureş, Oboga, județul Olt, Horezu, județul Vâlcea, Corund, județul Harghita, Obârșa, județul Hunedoara).

c) prelucrarea metalelor:

- gospodărie-atelier de căldărar - Brătei, județul Sibiu;
- gospodărie-atelier de fierar - Călineşti, județul Maramureş;
- gospodărie-atelier de fierar-rotar - Măneşti, județul Dâmboviţa;
- atelier de clopotar și fierarie - Valea Teiului, județul Neamț;

d) prelucrarea pieilor și blănurilor:

- gospodărie-atelier de cojocar-curelar - Săliște, județul Sibiu;
- gospodărie-atelier de cojocar - Munții Apuseni;
- gospodărie-atelier de curelar - Orăştie, județul Hunedoara;
- gospodărie-atelier de cizmar - județul Arad;

e) prelucrarea lânii, a fibrelor vegetale, a părului și borangicului:

- gospodărie pastorală de prelucrare a lânii - Poiana Sibiului, județul Sibiu;
- gospodărie-atelier pentru prelucrarea părului de capră - Muscleşti-Petreşti, județul Gorj;

- gospodărie-atelier pentru obținerea și prelucrarea borangicului
- Croici-Mătăsari, județul Gorj;
- complex de industrie textilă – Rucăr, județul Dâmbovița;
- complex de industrie populară – Polovragi, județul Gorj;
- gospodărie-atelier de sumănar – Sârbești, județul Bihor;
- gospodărie-atelier de prelucrare a cânepii și funărit - Săsăuș, județul Sibiu;
- gospodărie-atelier de prelucrare a inului – județul Bihor;

f) apicultură

- gospodărie de apicoltor – județul Mehedinți;
- gospodărie de apicoltor și prisacă – județul Vaslui;
- gospodărie de boștinar-lumânărar – Sebeșul de Jos, județul Sibiu;

g) pescuit

- gospodărie de pescar și cherhana – Mahmudia, județul Tulcea;

h) pomicultură și viticultură

- gospodărie pomicolă – Almaș, județul Arad;
- crămă pomicolă cu etaj – Polovragi, județul Gorj;
- crămă de vie cu beci – Corni-Huși, județul Vaslui.

Tipurile de gospodării tradiționale înfățișate mai sus, în linile lor esențiale, nu epuizează gama formelor existente. Bunăoară, conviețuirea de veacuri a poporului român cu numeroase alte etnii s-a reflectat și în fizionomia și organizarea gospodăriilor, precum și în alte elemente de cultură și civilizație populară, conducând la îmbogățirea patrimoniului etnografic.

De exemplu, lipovenii din Dobrogea au adoptat tehnica construcției casei din pământ în loc de cea din lemn, care o consacraseră inițial, dar au menținut modul vechi, slav, de a construi sub același acoperiș cu casa și acareturile gospodărești. Tot în acest caz, avem și o situație exemplificatoare de adaptare la condițiile de mediu prin utilizarea masivă ca material de construcție (acoperișuri, garduri, rogojini, paravane etc.) a stufului.

De asemenea, un puternic impact pentru vecinătățile românești le-au avut modelele de gospodării săsești, șvăbești, secuiești, ungurești, ucrainene sau cele ale comunităților de pietrari italieni, de legumicultori bulgari etc.

O concluzie se impune: alături de elementele comune caracteristice gospodăriilor de pe arii geografice întinse, izvoarele etnografice confirmă o bogată varietate de forme locale, specifice unor spații enclavizate. Gospodăria tradițională atestată etnografic în secolele XVIII-XIX și chiar început de secol XX a atins un anume grad de organizare răspunzând în modul cel mai eficient necesităților gospodărești, în condițiile zonelor date. Sigur este și faptul că în timp, diversele categorii de gospodării au suportat mutații evidente, dar tot atât de cert este și aspectul că elementele esențiale ale gospodăriei s-au prezervat secole la rând și odată cu ele și alte aspecte ale culturii populare românești.

DESPRE LOCUIRE ȘI LOCUINȚE. RITUALURI PRECREȘTINE ȘI CREȘTINE ÎN RAPORT CU VATRA ȘI MOȘIA

Din istoricul locuirii neolitice. O pleoarie pentru evoluție

Mergând în continuitatea problematicii legate de tipologia gospodăriilor, reiterăm la fel de apăsat necesitatea ca orice studiu întreprins în raport cu procesul de populare a unui teritoriu și în directă interrelație cu cel de sedentarizare, implicit de geneză a așezărilor să fac apel deopotrivă atât la complexul favorabilităților naturale ale geografiei locului, cât și la particularitățile antropologice ale individului și/sau comunității. Ca atare, favorabilitatea de locuire, departe de a fi un concept rigid, articulează relația om-natură cu attributele flexibilității, care aproape exclud limitele: iglu-ul fiind de exemplu pentru „populația ghețurilor” la fel de confortabil și organic precum locuința troglodită din deșertul de piatră al Saharei sau iurta mongolului, coliba massaiului, izba siberianului, locuința lacustră a „omului apelor”, locuința platformă (fără perete) din pădurea amazoniană și.a.m.d.

La scară geospatialului nostru de locuire, particularitățile de mediu reflectă o generozitate pregnantă, extinsă de la geomorfologia variată și un climat fără execese, la hidrografie, învelișul edafic și floro-faunistic, realități oportune unei locuirii sincrone a „omului de cavernă” (Vârtop, Cioclovina, Ohaba Ponor, Cuciulat) și în continuitate întregii „genealogii” a epocilor umane: neolicic, epoca bronzului, vârstele fierului etc.

Trecerea anevoieasă prin neolicic (5500-1900 î.Hr.) și cu deosebire spre neolicicul mediu și târziu (cca.1900-1700 î.Hr.) este pusă în evidență prin înmulțirea urmelor de viață și de activitate evoluate, fapt ce denotă o asumare conștientă de către omul neolicic a valorii vieții. Astfel, în

eneolic sedentarizarea apare ca un proces bine consolidat, cu o structură sensibil apropiată de „tiparul preurban”, aspect ce ne permite să facem trimiteri, nu fără susținere (vezi culturile Petrești, Cucuteni, Gumelnița), la civilizațiile superioare meridionale și/sau orientale (minoică, sumeriană, mesopotamiană, egipteană, gangetică...).

Profilul economic al societății se individualizează ca unul agro-silvo-pastoral, cu grad avansat de dezvoltare; vânătoarea, pescuitul și culesul din natură, activități existențiale în paleolic, trecând oarecum în plan secund, aportul lor continuând să rămână important în economia vieții, rol care transcede până în istoria contemporană a satului tradițional.

De asemenea, „producția arheologică” de vârstă neolică, deshumată pe parcursul unor etape intense de investigații și în situri – altele decât cel central de la *Cetățuia-Cucuteni*¹ (Hăbăsești, Trușești, Târpești, Ruginoasa, Drăgușeni, Fedeleșeni, Izvoare, Calu [Piatra Șoimului], Frumușica, Glăvăneștii Vechi, Răucești, Costișa, Petricani, Văleni, Târgu Ocna-Podei, Viișoara-Târgu Trotuș, Gura Văii-Onești, Cetățuia-Mărgineni etc.) - ne pune în față unei realități de o importanță extremă, anume că pe teritoriul actual al României, respectiv al Ucrainei avem a face cu cea mai largă și compactă arie a neoliticului sud-est european (peste 350000km²) și că etapa de apogeu pentru „teritoriul carpatic”, a reprezentat-o *Cultura Cucuteni* (început de mileniu IV – a doua jumătate a mileniului al III-lea î.Hr.), integrată – după cum o arată literatura de specialitate în *Complexul Ariușd-Cucuteni-Tripolie*.

Fără a intra în detalii științifice de profunzime, vom adăsta asupra Culturii Cucuteni în lumina unor particularități cu rol major în antropologia culturală, focusându-ne pe aspecte de viață economică, de organizare socială, de locuire, de ritual și, nu în ultimul rând, de artă neolică, aceasta din urmă strălucit reprezentată printr-o *civilizație a*

¹ Din perspectiva poziționării geografice, aşezarea Cucuteni este situată în proximitatea orașului Târgu Frumos (cca. 9km spre nord) și la aproximativ 55km vest de municipiul Iași, iar *Platoul* pe care se grefează *Cetățuia* aparține vecinătății satului Cucuteni, la doar 2-2,5km spre nord-nord vest. În ceea ce privește istoricul „veteri arheologice”, descoperirea ei la anul 1884 se leagă de numele etnografului ieșan Theodor Burada.

*lulului*², a carei rafinament (formă, calitate, estetică, policromie) rivalizează, la același nivel, cu ceramica minoică și chinezească.

Putem identifica, prin urmare, în baza acestor similitudini, o stare de evoluție dinamică a populației Cucuteni, deschisă unei comunicări regionale ample, prin care *civilizațiile maritime egee* erau conectate la *civilizațiile Orientului*.

Interrelațiile culturale nu se opresc aici, ci – cum probabil vom accentua mai târziu – prin anumite ceremonii ritualice consacrate zeităților vieții și fertilității ori cultului morților (acțiuni clar determinate de solstițiile de vară și iarnă) *Cucutenii* rezonau și cu populațiile neolitice din Apusul Europei, un exemplu relevant fiind similitudinile cu ritualurile de la Stonehenge³.

² Rafinarea plasticii ceramice de „tip Cucuteni” nu este străină de un anume proces de selecție artistică manifestat prin asimilarea din Cultura Gumelnița (carpatodanubiană) a tehnicii de a picta cu alb pe un fond brun lustruit, iar din vecinătatea nord-estică, aflată sub semnul Culturii Petrești, tehnica superioară a preparării lutului și a arderii ceramicii, respectiv a picturii policrome, așternute pe vase, anterior procesului de ardere. (după V. Dumitrescu, 1963)

³ În vecinătatea geografică a Complexului Megalitic de la Stonehenge, a fost dezvelită o vatră de locuire de mari proporții (cca. 1000 de locuințe) ce găzduia o anumită perioadă din an – legată de solstițiul de vară – triburile neolitice sosite din întreaga insulă britanică. Respectivele populații, care stăpâneau tehnici ingenioase de construcție, au fost vreme de circa cinci secole, artizanii misteriosului monument, investit în timp cu funcții dintre cele mai diferite. Cele mai recente teorii pun însă ansamblul megalitic în relație cu cultul vieții și al fertilității, sărbătorite prin ceremonii descătușante. În ziua solstițiului de vară, comunitatea aștepta într-o smerită divinație răsăritul soarelui care-și strecu lumina prin Marele Trilit, fenomen cinstit cu urale, iar la lăsarea nopții, cu petreceri unde preaplinul de abundență și libertate, obligatoriu, trebuiau să domine.

Manifestări oarecum similare prin anvergură aveau loc și la solstițiul de iarnă, numai că motivația era dată de cultul morților, iar locația era în aval, pe râul Avon, în Sanctuarul de la Durrington, o replică în lemn (160 de stâlpi) a Stonehenge-ului. Cenușa celor petrecuți, în intervalul a două solstiții de iarnă succesive era eliberată în râul Avon, apei fiindu-i atribuite proprietățile sacrosante ale *marii călătorii*. Avem ca atare, într-un areal geografic unitar, două sanctuare încchinante vieții și morții, iar alegerea pietrei – rezistentă, puternică, nepieritoare – pentru primul și a lemnului, mult mai vulnerabil, pentru al doilea, se pare că nu a fost întâmplătoare, complementaritatea lor fiind doar o replică a actelor cosmogonice ale creației, implicit ale morții. Subliniem însă că urmele a circa 250 de incinerări au fost identificate și la Stonehenge, sanctuar asociat prin excelență vieții. Numărul lor este vădit unul redus în raport cu derularea aici, vreme de veacuri, a unei vieți cu accente de sedentarizare

Că Perioada Cucuteni, evaluată ca durată la circa 700-1000 de ani⁴ a fost una viguroasă economic și social-spiritual o indică și asocierea sistemică cu o creștere demografică semnificativă, fenomen bine aspectat de repartiția respectivelor comunități (triburi) pe un teritoriu vast ce integra (în terminologia actuală) sud-estul Transilvaniei, mai precis: Depresiunea Brașov; Depresiunea Ciucului; Subcarpații Moldovei cu depresiunile aferente (Neamț, Cracău-Bistrița, Tazlău-Cașin); Podișul Moldovei; Podișul Sucevei, Câmpia Jijiei și Culoarul Siretului. Spre răsărit se prelungea dincolo de Prut și Nistru, până pe stânga Niprului, de unde și denumirea lărgită a complexului cultural neolic ARIUŞD (sud-estul Transilvaniei) – *Cucuteni-Tripolie* (în proximitatea Kievului), complex al cărui inventar de așezări se ridică la circa 2000.

Din punct de vedere social-economic, elementele legate de amenajarea, organizarea și exploatarea atât a spațiului cât și a resurselor materiale, probează o structurare socială ierarhizată, de tip patriarhal, cu o religie angajată ca practică și credințe (sanctuare, locuri de cult, ritualuri complexe, un pantheon antropomorfizat...), o dezvoltare diversificată a meșteșugurilor⁵, implicit a unei agriculturi de tip mixt⁶.

puternice, chiar dacă procesul era determinat de o anume ritmicitate astronomică. O explicație plauzibilă ar putea fi legată de privilegiul incinerării într-un loc asumat cu fertilitatea, doar a apartenenților Dinastiei Dominatoare, investită – s-ar crede – cu puteri divine. Cultura și civilizația neolică de tip Stonehenge (2500 î.Hr.) se stinge odată cu apariția bronzului, adus de populații străine – numite *Oaspeți* sau *Oamenii Pocalelor*, proces valabil din multe perspective și pentru extincția Culturii Cucuteni.

⁴ Metoda de dateare cu C_{14} , identifică drept ultimă fază de dezvoltare a Complexului Cultural Cucuteni-Tripolie, anii 2900-2800 î.Hr.

⁵ Pe plaja largă a meșteșugurilor practiceate (confeționarea uneltele din piatră, modelarea variată a lutului, prelucrarea lemnului, a osului și a cornului, tehnica și arta construcțiilor, prelucrarea plantelor textile pentru tors și țesut, prelucrarea părului, lânii și a pieilor) se impune, ca o excepție, metalurgia cuprului.

⁶ Locuințele Cucutenilor pun sub semnul agriculturii și a lutului așezările lor, iar ca impact major al sedentarizării și al creșterii demografice apare nevoia intensificării producției de alimente, necesitate ce articula premisele elementare ale unei existențe cotidiene echilibrate. Forța lucrativă s-a focalizat astfel pe eficientizarea agriculturii, orientată în raport cu topografia terenului și valoarea edafică înspre cultura plantelor de câmp – aproape exclusiv din categoria celor de suprafață (varietăți de grâu, secără, mei, măzăre...) – intrate pe filiera Orientului Apropiat, respectiv pe creșterea animalelor (cornute mari și mici, porcine etc.). O importanță deosebită se acorda și

Sunt date importante, la care dacă atașăm și nivelul de excelență impropriat de plastica neolică și evoluția în raport cu condițiile de locuire, respectiv cu inventarul tezaurizat în locuințele deshumate⁷, developăm pentru Cultura Cucuteni-Tripolie profilul celei mai fecunde civilizații eneolitice din Europa de Sud-Est.

Capacitatele de dezvoltare atinse anulează tiparul unei evoluții autarhice. În acest sens, chiar dacă aspectele de paleo-stratigrafie-etică ridică încă multe semne de întrebare, apare legic contactul cu culturi și civilizații premergătoare, cum la fel de explicită este tranziția spre epoca metalelor prin aportul unor populații alohtone. Pentru o primă fază, este certă afiliația la marele „trunchi trac” din care se vor detașa (mileniul I î.Hr.) printr-o vigoare de excepție daco-getii⁸, iar până la prezență

culturii unor plante tehnice, între care inul, cânepa și viața de vie se detașau într-un sistem al preferințelor. Mai mult, via era divinată ca plantă a vieții, motiv central pentru geneza unor ceremonii religioase fastuoase, din a căror esență se va naște însuși zeul Bahus. Pentru pregătirea pământului (defrișare, desfelenire, arat, afânat) se foloseau topoare de piatră și pluguri cu brăzdar din corn de cerb. Semănatul se făcea prin împrăștiere cu mâna, iar pentru zdrobirea boabelor de cereale erau întrebuințate râșnițele acționate manual, unelte care s-a folosit (nu doar conservat) în satul tradițional românesc până în secolul XX d.Hr. Pentru depozitarea produselor era destinată o gamă variată de vase ceramice lucrate manual. După cultura plantelor și creșterea animalelor, activități ale economiei agricole, apreciate ca deosebit de eficiente atât prin varietatea largă a produselor principale, cât și a celor auxiliare, vânătoarea, culesul din natură și pescuitul completau producția agro-alimentară prin surplus și varietate. Mare parte din tehniciile și mijloacele respectivelor activități: vârșa, leasa din nuiele, plase cu greutăți din lut ars... pentru pescuit; ori sulița, arcul, diferite capcane pentru vânătă, și-au prelungit fiabilitatea mii de ani, ele fiind tot atât de comune și pentru ruralul de secol XIX-XX.

⁷ Sintetizând, în funcție de frecvența lor, pe o scală a celor mai obișnuite mijloace materiale particulare locuinței, implicit locuirii neolitice găsim: platforme de piatră și/sau lut ars; două sau chiar trei vetre per locuință, inclusiv cuptoare; blănuri; lavițe de lut; unelte și arme de piatră, silex, os, corn și aramă (topoare de piatră, percutoare de silex, lance cu vârf de silex, vârfuri de săgeată, săpăligi din corn, râșnițe de piatră, împungătoare de os...); ceramică de uz casnic nedecorată; vase policrome de cult; figurine antropomorfe și/sau zoomorfe cu funcții rituale și/sau de jucării; altare miniaturale etc.

⁸ În imediata vecinătate a sitului Cetățuia-Cucuteni a fost dezvelit un monumental mormânt princiar geto-dac, doavadă plauzibilă în favoarea continuității locuirii, realitate susținută și de descoperirea (din aceeași perioadă) la Dâmbul Morii a opt locuințe din categoria „așezărilor de vale”. Asemănarea lor cu habitatele din faza Cucuteni A, inclusiv cu ansamblul obiectelor de inventar, este izbitoare. Relevante

romană, o influență puternică este indusă în extracarpați de orizonturile etnice ale scitilor, germanilor ori a coloniștilor din Milet – cei mai timpurii purtători ai urbanității pe țărmul de nord al Mării Negre. În interiorul arcului carpatic, invazia celților, în jurul anilor 200 î.Hr. prograda dimensiunea economică prin tehnici superioare de extragere și prelucrare a metalelor, precum și prin noi metode de modelare a ceramicii.

Viața spirituală se îmbogățește considerabil. Prin aculturație sunt assimilate zeități trace și elenistice, iar geto-dacii asumau în Zamolxis divinitatea supremă fără a ignora, de exemplu, ritualurile druide, particulare celților. Legătura om-natură se îmblânzește, iar la nivelul inconștientului colectiv se înrădăcinează tot mai profund nevoia de a clarifica modul în care a apărut lumea, de unde și sporirea misticii legate de cosmogonie. Se coagulează, ca atare, sisteme religioase puternice, care impropriață în același timp, printr-un complex de rituri, credințe, practici, cutume... expresia ordinii sociale și politice, pe pământ.

*

Revenind la aspectele de locuire propriu-zise, implicit la tipologia locuințelor și a așezărilor de tip Cucuteni, vom încerca o expunere, sintetică și de ansamblu totodată, menită a evidenția acele caracteristici cu valoare de reper, regăsite nealterate și în tiparul locuințelor de secol XVIII-XIX. Baza informațiilor utilizate se leagă, în principal, de „stațiunea” arheologică de la Cetățuia-Cucuteni, unde s-a identificat arealul de cea mai intensă locuire, numărul habitatelor dezvelite ridicându-se la circa 53-60, dintre care: 5 locuințe aparținăneau fazei Cucuteni A; una fazei de tranziție Cucuteni A-B; iar altele 47 au fost depistate ca aparținând fazei Cucuteni B – decelată în funcție de un complex de criterii în subfaza Cucuteni B₁, particulară, unei

sunt și descoperirile de la Mlada ce au scos la iveală o locuință de suprafață cu vatră construită pe o platformă de pietre mici, un bordei și resturi ceramice, respectiv de la Siliștea, cu un complex de semibordeie de secol III d.Hr. și cuptoare de ars oale, de aceeași vîrstă.

societăți extrem de dinamice, de unde și gradul ridicat de concentrare a locuințelor (36), respectiv, subfaza Cucuteni B₂, cu un ininventar de 11 locuințe.

Un prim aspect ce se degajă, este cel al suprapunerii vatrelor de locuire, fenomen ce nu exclude, sigur, în interrelație cu cauze natural-economice, motivul incendierii satelor, în contextul anumitor superstiții și practici așezate la baza ritualurilor funerare. O altă constantă, pentru așezările puse în discuție, este prezența sistemelor de fortificații, reprezentate obișnuit printr-un sănț de apărare⁹ și garduri, aspect ce denotă – pe un fond de cristalizare economică – existența iminentă a pericolelor din afara (vezi conflictele intertribale), dar și asumarea conștientă a comunității de a-și asigura un maxim de securitate, inclusiv în raport cu atacul animalelor sălbaticice. Aceste precauții, ce vizează stabilitatea proprietății, sunt întărite și de preferința – ca loc de geneză a așezărilor – pentru acele areale teritoriale cu favorabilități strategice precum promontoriile de terasă, fapt ce nu exclude însă existența „așezărilor de vale” sau a așa-numitelor așezări joase, cu o pretabilitate mai ridicată pentru agricultură.

Sumară încercare de tipizare a așezărilor și locuințelor de tip Cucuteni

Un prim criteriu l-am putea identifica în planul și/sau forma așezării, urmat de amplasamentul locuinței în raport cu nivelul solului.

Dacă în ceea ce privește forma așezărilor au putut fi departajate cu destulă claritate, să spunem, trei dimensiuni, mai mult sau mai puțin riguroș geometrizate: dreptunghiulare, circulare și rectangulare, legat de preexistența unui plan¹⁰, izvoarele arheologice indică deopotrivă atât

⁹ Dintre așezările fazei A, doar cea de la Hăbăsești a dispus de un sistem fortificat, constituit din două sănțuri paralele săpate la o distanță de circa 8-12m unul de altul. Parametrii dimensionali expun o varietate destul de nuanțată, cu lățimi ce variază între 1,5-2m, respectiv 6-9m și adâncimi situate între 1,5-2,5m.

¹⁰ Deshumările vatrelor de locuire de la Hăbăsești, Trușești și Tărpești pun în evidență, îndeosebi din punct de vedere al texturii, două modele de organizare a satelor: circular-concentrice și liniare (șiruri paralele de locuințe). Privitor la structură, indiciile par a confirma atât existența așezărilor compacte (grupuri de locuințe), cât și

o ocupare spontană a teritoriului, cât și o ocupare gândită, organizată, în funcție de topografia terenului, proximitatea resurselor de apă, capacitele strategice sau calitatea solului – particularități plenar exprimate în gradul de dispersie și/sau concentrare a locuințelor ori în estetica vărei. În acest context, se remarcă o consistentă prezență a aşezărilor în grup sau de tip „cuib”. De altfel, ca estetică de ansamblu, dominanța era dată de dispunerea circulară a locuințelor, satul, preceput ca entitate sacră, asumând conotații religioase puternice.

Semiotica legată de *cerc*, ca formă prefectă înzestrată cu capacitate apotropaice era, aşadar, de timpuriu una deosebit de nuanțată. Credința că tot ceea ce se află în interiorul cercului este pus sub semnul binelui, a protecției divine, constituia amprenta definitorie a mentalului colectiv.

Ordinea și haosul erau dimensiuni ce țineau de „locuirea” lor în interiorul sau exteriorul cercului, iar din perspectiva acestei judecăți cosmogonice, șanțul de apărare jalonat de valul de pământ se individualiza în cel dintâi element a cărui formă circulară – simbol al discului solar – asuma granița magică dintre bine și malefic. În interiorul șanțului, forma cercului se multiplică apoi în dispunerea locuințelor, în geometria spațiului central – destinat folosinței obștești și marcat de prezența sanctuarului; în împrejmuirea – de asemenea circulară – pentru animale; în forma vărei și/sau a cuptorului.

a celor răsfirate – urmele de dispersie a locuințelor fiind evidente. La Tărpești, bunăoară, cele 16 locuințe din faza A „desenau” forma unui cerc, având în interiorul lui o singură locuință, a cărei poziționare nu era însă una centrală (după Monah, D.; Cucoș, Ș. - 1985). O cu totul altă imagine dezvăluiează construcțiile de la Țuguietea-Trușești, dispuse în mai multe șiruri paralele, cu locuințele grupate în jurul unor curți centrale. Despre locuințele de la Hangu, informațiile se referă doar la dispunerea lor pe trei sau patru șiruri paralele, iar la Traian-Dealul Fântânilor apare iarăși organizarea de tip compact, fiecare „cuib” de locuințe gravitând spre una sau mai multe piețe situate central, loc investit atât cu funcții religioase, cât și cu rol de adăpostire a animalelor. Nu mai puțin importantă – pentru ilustrarea modului de viață – a fost descoperirea între corpurile principale de locuințe, a urmelor unor construcții de mai mici dimensiuni (anexe) de tipul vărelor exterioare și a cuptoarelor, semn al unei comunități bine structurate, cu grad de socializare ridicat și cu o bună înțelegere a conceptelor de proprietate individuală, respectiv obștească.

Aceluiași registru – în care se petreceau aducerea zeităților în zona de intimitate prin intermediul semnelor cosmogonice – se înscrie spirala, motivul central al decorării ceramicii de tip Cucuteni, simbol al vieții, al transcendenței, al legăturii – sau altfel spus – a încătușării destinului uman cu voința divină.

*

Urmărind al doilea criteriu de tipizare, cel al poziționării locuinței în raport cu nivelul solului, aria Cucuteni ilustră prezența cu deosebire a habitatelor de suprafață, decelate în construcții de formă dreptunghiulară – cu, sau fără, platforme prevăzute cu instalații de încălzire (vetre și cuptoare), respectiv construcții cu plan circular, inclusiv colibe. În secundar, indicatorii arheologici precizează și existența locuințelor semi-îngropate (bordeie), care respectă însă ca plan, implicit ca inventar de interior, modelul locuințelor de suprafață.

Alte două criterii la care putem face apel, cu destulă fidelitate, în demersul nostru taxonomic, sunt cel al mărimei demografice și al suprafeței locuibile. Aceasta din urmă nu ne oferă categorii rigurose decelate, dar pune în evidență o evoluție progresivă a confortului de locuire, care pleacă de la o suprafață medie de circa 11-12m², în faza Cucuteni A și ajunge în subfazele Cucuteni B₁, B₂ la 20, maximum 50 m².

În ceea ce privește mărimea segmentului demografic, au putut fi individualizate trei clase, unde intervin ca indicatori complementari suprafața vetrui și numărul mediu de locuitori. Astfel, pentru așezările mici, este estimată o populație de circa 50-200 de locuitări, concentrată în 20 de locuințe, desfășurate pe o suprafață de până la un hecitar. Așezările mijlocii erau particularizate de o suprafață ce varia între 1-2ha; un număr de 20-50 de locuințe și o populație ce putea atinge 500 de locuitori. Pentru așezările mari avem practic o supra dimensionare a respectivelor parametri: 2500-7500 de locuitori; 50-250 de locuințe și o suprafață a vetrui între 2 și 5 ha.

O stare de relativă uniformitate era introdusă de tehnica de construcție a pereților („în îngrădele”), de înălțimea lor (cca. 2m) și acoperișul în două ape.

Interiorul era compartimentat în una sau mai multe încăperi, prevăzute cu vetre sau cupoare pentru încălzit și/sau copt, cu altare miniaturale de cult și, frecvent, cu jertfelnice cruciforme. Pardoseala era închegată din platforme de lut ars sau pietre, acoperite de regulă, cu blănuri.

Vatra și moșia. Incursiuni în lumea ritualurilor precreștine și creștine

O definiție a satului, în prezent, ar „încape” în conceptul *așezarea rurală ca sistem funcțional*, iar dacă am merge în întâmpinarea unei definiții mai detaliate, vom sublinia, că așezările rurale reprezintă *sisteme dinamice*, care indiferent de dimensiuni, sunt fundamentate de trei coordonate majore – *populația, vatra și teritoriul* – categorii care sunt asumate, deopotrivă, ca sisteme autonome, dar trebuie obligatoriu înțelese și ca subsisteme ale întregii așezări rurale.

Populația, vatra și teritoriul sunt elemente – după cum am identificat și în cadrul Culturii Cucuteni – definitorii pentru conceptele de habitat, așezare, sat; geneza lor fiind, în mod logic, o rezultantă a sedentarizării.

Timp de milenii, respectivele dimensiuni, aproape că nu au fost contaminate de mutații structurale semnificative, satul tradițional de secol XVIII-XIX, purtând sensibil, aceleași caracteristici cu satul neolicic, geto-dac sau medieval. Cu toate acestea, sfidând încărcătura numeroaselor similitudini, apare în realitatea trăită o notă de diferențiere cu impact abrupt, din punct de vedere social-cultural, anume: *desacralizarea satului* la nivelul întregului complex ce-l individualizează. Termenii folosiți în definiția de mai sus sunt tehnici, arizi – corecți sub raport științific – dar dezgoliți de emoționalitate. Limbajul și gesturile magico-sacre s-au pierdut.

Același lucru, l-am observa și dacă în continuitate am defini populația, vatra și teritoriul. Concluzia? Conținutul lor se reduce la acela de indicatori statistici, sociali, economici, care reflectă condiția actuală a așezării rurale, o imagine, oarecum, decapitată de rădăcini, tradiții și credințe.

Ordine și haos, fast și nefast, alduit sau blestemat, ritualuri, cutume... sunt rosturi pe care le mai conservă doar acea geografie și acel mental pasiv al satului profund.

Până nu demult populația era: *obște, comunitate, neam*, iar teritoriul era *hotar*, era *moșie* – denumirea din urmă realizând o intimă trimitere la apelativul de *moși*, aici cu sensul de străbuni, de înaintași, de legătură între *lumea de dincolo și lumea de aici*, între *trecut și viitor*. La fel, *satul* (vezi latinescul *satu-um=arătură*), atât în precreștinism cât și în era creștină impropria valoarea de *spațiu sacru* – atribut transferat și asupra *locuinței*, văzută de M. Eliade drept „*imago mundi*” – un univers uman, construit în acord cu natura imediată și cu „fără de măsura” scenariului cosmogonic.

În acest context de valori, omul precreștin și apoi încreștinat își arogă ca primă sarcină, punerea sub protecție a avutului său: moșia, animalele, locuința, familia.

Semiotica apotropaică a cercului

Certitudinea că *roata, cercul,ocoul* erau investite cu valențe mistico-magice de apărare, de alungare sau cel puțin de ținere la distanță a spiritelor rele, a primejdiilor, în general, este evidentă nu numai în cultura noastră preistorică, anvergura ei fiind universală.

Omul vechi, a cărui vârstă o socotim în milenii, trăia în afara a ceea ce astăzi numim „personalitate schizoidă”. Comuniunea cu natura era una ombilicală, iar superstițiile și credințele în: *zeități solare, Marea Zeiță Mamă, în zeități ale ordinii, în duhuri și spirite*, defineau la modul absolut natura sa mentală.

În imaginarul colectiv, *binele și răul* își aveau corespondență imediată în *lumină și întuneric*, marile momente de criză ale anului, survenind la solstițiile, când noaptea „devora” treptat ziua, iar omul – chiar dacă, dominat de spaime – se simțea obligat să intervină în sprijinul zeității solare. Aprindea, astfel, focuri pentru a prograda puterea zeității, aducea jertfe, înscena ritualuri și ceremonii, iar lumea, universul lui își recupera rosturile. Demersurile lui au fost luate în seamă, iar nădejdea în protecția divinității se consacră în motivul central al existenței.

Forma discului solar, ca reprezentare a binelui este „pusă” în simboluri, în acțiuni pe care *omul vechi* le face parte organică a vieții sale, a spațiului trăit. Un prim demers, determinat religios, este – după cum am amintit – punerea sub protecție a avutului, a proprietății prin încercuirea cu fortificații; unghi din care teza originii termenului *sat* (fosat) în latinescul *fossatum* (șanțuri de întărire) este plauzibilă.

Semnificația magică a *roții* este apoi sintetizată din contactele directe ale omului cu mediul, din observații, din experiențe.

Avem în acest sens exemplul edificator al *roții făcute de animale* atunci când se luptă sau se apără; puii fiind ocrotiți în spațiul din interiorul *roții*, al *cercului*. Câinele, în stare de primejdie dă ocol turmei de animale sau țarcului, din aceeași nevoie.

Credința în puterea benefică (de protecție, de fecunditate, de fertilitate...) a semnelor, se materializează firesc și în planul circular al locuinței, implicit în textura satului; în îngrăditura de nuiele, crengi, spini... a ocolului animalelor; în estetica sanctuarelor; în forma pântecoașă (sferică) a vaselor de lut; în roata olarului; în forma rotundă a mesei (vezi masa rotită); în motive decorative (cerc, semicerc, spirală, rozetă); în conturul dansului șamanic sau, prin similitudine, în roata *călușarului*, a *ielelor* etc.

Prin urmare, încărcătura apotropaică a cercului o găsim prezentă în aproape toate dimensiunile vieții.

Până la momentul grefării marilor religii (fie ele monoteiste, politeiste sau de sorginte filozofică) nevoile și/sau pericolele – aşadar și credințele – erau sensibil aceleași pentru omul din orice spațiu locuit, proces ce determină progradarea lor și deopotrivă, transcendența din preistorie în istorie ori de la comunitățile empirice la culturile și civilizațiile superioare. Intrarea acestor concepte mentale și îndeosebi a religiei animiste într-un larg proces de aculturație duce înspre o evoluție fertilă a patrimoniului religios, urmată de o decelare a reperelor identitare, a identităților cultural-antropologice. Așa se face că găsim – în această osmoză cultural-religioasă – integrat, absolut holistic, satul tradițional românesc de secol XVII-XIX și chiar de veac XX.

Zeități ale ordinii, bunăoară, precum *Zeul Vegetației*, al culturilor și patronul animalelor (îndeosebi al calului, simbol de asemenea solar) va fi identificat în cultura și civilizația daco-getică (preromană) în postura „*Călărețului Trac*” – prezentat de iconografia creștină în chipul *Sfântului Gheorghe* omorând balaurul și prezervat în cultura populară ca ritual agrar: *Sângeorzul*. Pe aceeași filieră, *Zeul Furtunilor* va fi asociat altui martir „militar” – *Sfântul Ilie*, iar ziua de *Sfântul Ioan Botezătorul* – cea de a treia sărbătoare creștină legată de nașterea unui personaj biblic – va fi assimilată ritualului magico-agrar al *Sânzienelor* (al Drăgaicei, al Ieelor), ființe mistice (reprezentate obișnuit în chip de fecioare frumoase) cu comportament duplicitar – funcție de felul cum erau onorate, cinstite.

Motivul jertfei, atât ca act salvator, cât și al renașterii, al creației (vezi sacrificiul porcului la solstițiul de iarnă sau pe cel al mielului în preajma *Anului Nou Pastoral*) ori conotația sacră a focului sunt – dintr-un numeros complex de tradiții - gene ale credinței ancestrale pe care vor fi grefate sărbătorile creștine.

Revenind la tema centrală: *reverberațiile mistice ale cercului* în interrelație cu *moșia*, subliniem longevitatea deosebită a practicilor de delimitare prin semne a hotarului localităților. Timpul de referință – secolul al XIX-lea început de veac XX.

Este o perioadă de o mai constantă stabilitate politică și chiverni-seală pentru satul tradițional, stare bine aspectată în creșterea numerică a populației și în procesul de „roire demografică”. Rezultanta acestor intercondiționări este geneza de noi așezări, frecvent numite, în funcție și de alte particularități cauzale, săliști ori slobozii.

Fenomenul „roirii demografice”, deosebit de expresiv prin frumusețea și înțelepciunea pe care le asumă, însemna în bunul rost al satului, descongestionarea unui spațiu aflat sub presiunea unei nevoi supra dimensionate de resurse și migrarea unei părți a comunității într-un teritoriu, de regulă împădurit, favorabil sedentarizării¹¹.

¹¹ Principala caracteristică a *locului* era calitatea, și nu doar cea edafică. Locul poate fi bun sau rău, binecuvântat sau blestemat, fast sau nefast..., atribute care deși complementare, poartă conotații și energii diferite, din care primele sunt aducătoare

Cei care „roiau” erau întotdeauna segmentul matur al obștii, ei fiind și ca putere fizică și ca experiență acumulată, dar și ca purtători ai cutumelor, vrednici de o atare întreprindere.

După defrișare și premergător ridicării locuințelor *Legea Pământului* obliga la fixarea cu precizie a hotarului; ori aici intervine încărcătura nuanțată și pe alocuri, încă, în tușe proaspete, a ritualurilor magico-sacre.

Moșia, odată apreciată ca *loc bun de moșii satului* („oameni înțelepți și buni”), adică ne atinsă de energii negative – blesteme, vrăji, farmece, fapte cu păcat, omoruri, strigoi, molime etc. – trebuia pusă sub pază divină prin „*tragerea unei brazde de plug în jurul ei*”.

Este cel dintâi act cu valențe mistice. Cercul făcut de brazda de plug conferea puterea de a opri *toate cele rele* (ciumă, holeră, cotropiri, grindină, duhuri malefice, spirite ale morților...) în afara lui. Satul devinea astfel, ordinea cosmică prestabilită, o lume purificată, izolată, creată printr-un cerc magic (A. Bodiu, 2005).

Despre cum trebuia trasă brazda, aflăm din izvoarele mentalului arhaic¹², că: plugul era tras de „doi boi negri gemeni”; de „doi boi gemeni, mânați de doi frați gemeni”; de „patru boi negri născuți sămbătă care să fie mânați de doi oameni, frați gemeni sau de doi veri primari”.

Actul ritualic al brazdei, era îndeobște întărit prin motivul jertfei. Cu o mai mare frecvență în trecutul îndepărtat și apoi tot mai rar, boii erau sacrificați și îngropați într-un punct al noii „zone de graniță” (mejdă). La fel, cutumele puneaau sub aspră interdicție ridicarea vreunei case „afără din brazdă” sau încălcarea liniei de hotar – în sensul de a trece, de a face cărări la întâmplare. Cel care săvârșea o atare fărădelege era omorât zicându-se că: „a făcut drum pe unde să treacă răutățile și bolile în sat”.

de echilibru, armonie, în timp ce secundele sunt însușite de malefic, de nerodnicie. Coroborate, informațiile celor două matrici, crează o dominanță a sufletului țărănesc, sensibil la prezența binelui, dar mai cu seamă la intervenția răului.

¹² „Când se făcea un sat în vremea de demult se căutau doi boi gemeni și doi oameni, frați, gemeni, făceau cu mâinile lor un plug, unul din frați ținea plugul de coarne, iar celălalt mâna boii și aşa trăgeau brazda jur împrejurul satului. Brazda se credea că apără satul de ciumă.” (I. Toșa; Simona Munteanu - 2003).

Accesul în sat se putea face numai prin anumite locuri (vezi „poarta țarinii”, răstignirile, troițele...) dezlegate prin ritualuri ori prin „binecuvântare de la preot”.

Sincron tragerii brazdei, se petreceea fixarea *semnelor de hotar*, prin îngroparea sub glie fie a unor pietre, butuci de lemn, cioate.... care în timp luau forma unor movile mici, înierbate, numite „mușuroaie”. Și fixarea respectivelor semne era însoțită de gesturi și acte ritualice de mare rezonanță, astfel încât ele să rămână vîi în memoria comunității. Cunoașterea lor generație după generație era importantă – dincolo de valențele spirituale – și din rațiuni pragmatice, de cunoaștere efectivă a hotarului și a vecinătăților.

În acest scop, impactul dorit îl procurau practicile ceremoniale ale *jurământului pe semnul de hotar și bătaia rituală, la semnul de hotar*.

Prima acțiune se focusa pe esența *jurământului* (fie el în prezență sau absența preotului) ca valoare ce nu putea fi încălcată, puterea actului fiind amplu dimensionată de obligativitatea mărturisirii că *nimeni nu va schimba semnele de hotar*, de către fiecare membru al comunității. Accentele demersului erau grave și solemne¹³ deopotrivă, din scenariu nelipsind *blestemele*¹⁴.

În *bătaia ritualică*, „actorii” principali erau copiii, ei fiind cei mai nimeriți să poarte în timp și apoi să transmită informația legată de demarcarea hotarului. Gesturile bătăii, executate de către cei mai în vîrstă asupra copiilor, erau obișnuit scurte, hotărâte, aproape deloc agresive, dar de mare impact emoțional, rușinea fiind în cadrul acestui ceremonial un sentiment dominant: „Un bâtrân lua pe fiecare copil și-l da cu capul de acel hotar”; „Se luau trei, patru băieți de păr spre ținere

¹³ „Oamenii au obiceiul să pună pe preot să citească molitva de jurământ și toți stau cu mâinile pe acele pietre ce au a le înfige, apoi jură că tot neamul lor să se stingă la acela care va schimba semnele de hotar.” (I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

¹⁴ „Înainte când se îngropa orice semn de hotar, în majoritatea cazurilor o piatră, se puneau cărbuni stinși și se zicea: «Așa să se uște cel ce va strămuta hotarul după cum s-au uscat acești cărbuni.» Și după ce se îngropa hotarul se punea deasupra lui cărbuni aprinși de tei pe care după ce-i scuipa îi lovea cu un ciocan producând un pocnet și ziceau: «Așa să pocnească ochii celui ce va strămuta acest hotar.» (I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

de minte de când s-a întocmit”; „Era chemat un băiat și cel mai bătrân îl prindea de păr (îi făcea o moară) ca să nu uite hotarul”; „Se puneau copiii jos și le da câte cinci-șase bice bune ca să țină minte mai bine și să povestească și la copiii lor” (după A. Bodiu - 2004). La sfârșit, copiii erau răsplătiți cu bănuți de aur și de argint, bătaia ritualică presupunând aici conotații de jertfă, de sacrificiu.

În continuitatea practicilor de delimitare a hotarului prin brazda în cerc, urma împlinirea altui act sacru major, cu capacitați fundamentale în apărarea și păstrarea unității comunității, prin asumarea unității de credință. Este vorba de alegerea *locului pentru biserică*. Se relua, ca atare, procedeul de identificare a *locului bun*. Poziționarea lui trebuia să fie una centrală și dacă suprafața topografică permitea, pe o ridicătură de teren, astfel încât sfântul lăcaș - pentru liniștea și pacea comunității - să fie la vedere din orice punct. În cadrul respectivului ceremonial se derulau trei secvențe: *slujba de sfințire a locului; masa ritualică* – pregătită de păstorii¹⁵ satului și *jocul bătut* - dans arhaic jucat de la un loc de locuință la altul, în pași tropoți, apăsați, zicându-se că „au bătut pașii satului”(vezi „Bătuta”, din Maramureș, „Bătrânescul” de la Plesca, jud Sălaj etc.).

Statornicirea satului și intrarea sa în rosturi, nu echivala cu stingerea practicilor magico-sacre de apărare. Dinamica lor continuă să fie deosebit de activă, iar veghea în raport cu incidența unor pericole, fie ele din lăuntru (locuri pustii, case părăsite, lipsa de atenție față de spiritul morților, nerespectarea zilelor însemnate – zile cu prilej, nesocotirea bunelor rânduieli etc.) fie din afară (invazii, epidemii...) era în permanență reactivată. Astfel, în situații de risc extrem, precum molimele ce bântuiau în zonele de vecinătate, se proceda la reînnoirea cercului magic, prin tragerea brazdei de plug, de această dată de către femei goale.

¹⁵ Celula pastorală, integrată pe de o parte dintr-o confrerie ierarhizată (păcurar, mulgaci, ciorâng) și din ansamblul componentelor materiale pe de altă parte, se detașază în lumea satului tradițional, printr-un înalt prestigiu, valoare ce o individualizează drept o autonomie social-economică,

În același scop, și din perspectiva complementarității de susținere, se săvârșeau și alte acțiuni, precum aceea de punere la hotarul dintre sate a cămeșii ciumii - confecționată într-o singură zi (de la tors, urzit, țesut, cusut) de comunitatea de femei. La fel, jocul Călușarilor avea valențe de reechilibrare a energiilor.

Obștea sătească. Tipare în evoluția cultivării pământului

O trăsătură definitorie pentru comunitatea sătească derivă din caracterul mixt al proprietății funciare strâns intercondiționat cu modul preponderent devălmăș de exploatare agricolă, respectiv forestieră. În baza acestor legități moșia obștească era decelată în raport cu maniera de folosință - individuală sau colectivă - în două trupuri inegale ca pondere. Astfel, o parte din pământ, cel aferent casei, grădinii și viei din vatra satului intră în posesia privată a titularului fiecărei familii, în timp ce restul funciarului se constituia în proprietate comună.

La rândul ei, proprietatea comună sau obștească cunoștea două moduri distințe de exploatare, pe *loturi familiiale* și în *devălmășie*.

În primul caz, o bună parte din arabil era împărțit periodic, de obicei din trei în trei ani, pe familii, în funcție de necesitățile și posibilitățile de lucru ale acestora.

Lotizarea se făcea prin sistemul tragerii la sorți – operație ce lasă moștenire fondului nostru toponomastic elementul „soarte”, „soartă” – viabil în prezent doar prin utilizarea lui de către populația rurală îmbătrânită.

Restul arabilului, împreună cu fânețele, păsunile, pădurile, suprafețele lacustre, implicit apele curgătoare erau folosite în *devălmășie*, adică prin colaborarea fizică, pecuniară și tehnică, a tuturor familiilor. Producția astfel obținută, avea o destinație cu totul specială, constituind aşa numita *rezervă a comunității*, accesibilă în situații de risc natural (secetă, inundații) ori social (stări conflictuale, epidemii etc.).

Treptat, ca urmare a sporirii productivității muncii, se manifestă tot mai persuasiv tendința - prioritar din partea celor ajunși la un anumit nivel de bunăstare (sintetizat pe fondul coroborării unui complex de

factori – o „soarte” mai mare și mai fertilă, număr mai însemnat de animale de povară, respectiv de producție, o funcție mai bine cotată în ierarhia obștească etc.) - de a-și individualiza lotul și de al transforma în proprietate familială permanentă, cu drept de transmitere ereditară. În același timp, o parte a pământurilor pentru agricultură, păsunile, pădurile și apele continuând să rămână în stăpânire devălmașă, situație întâlnită în anumite regiuni (vezi Țara Vrancei) până-n zilele noastre.

Important este, că germanii acestui proces de diferențiere între membrii obștii, vor constitui premisele împărțirii sau divizării societății în clase cu interese antagoniste – ce vor contribui în final la dizolvarea obștii și la accentuarea relațiilor de tip feudal.

În ceea ce privește producerea unei imagini cât mai fidele asupra modelului comportamental de tip obște vom face apel la câteva particularități ori chiar la cutume, legate de utilizarea economică a terenului și de modul de organizare a gospodăriilor.

Agricultura specifică vremii – poate fi încadrată la tipul mixt-extensiv, cu o destinație de subsistență și focalizare pe segmentul culturii plantelor. Subliniem că această focalizare trebuie mai curând înțeleasă din perspectiva concentrării volumului de muncă în vederea dimensionării arabilului și nu ca parte majoritară în quantumul producției agricole – unde continuă să rămână importante ramurile creșterii animalelor, vânătorului și pescuitului, la care se asociază culesul din natură.

Prin urmare, în contextul unui grad ridicat de împădurire (apreciat până în sec. al XVIII -lea la peste 70%) și pe fondul nevoilor, reclamat de o populație în continuă creștere, devine tot mai acut procesul de extindere a arabilului ori a suprafețelor cu destinație pastorală.

În acest scop, s-a procedat la aplicarea unor tehnici de defrișare și/sau desfelenire, după caz, cel mai larg utilizat fiind sistemul tăierii sau incendierii (pârjolirii) pădurii. Demersul, ne este bine aspectat în prezent de frecvența ridicată a unor toponime de hotar precum: secătură, arșiță, pârjol, laz, curătură, prisacă, runc și.a.

Până în momentul generalizării sistemului de rotație bienală sau a agriculturii în două câmpuri „țarină și fâneată”, s-au succedat în pas cu transformările din societate și, cu dezvoltarea tehnicii, sisteme de cultură arhaice care ar putea fi încadrate tipologic în cicluri de tipul: *pădure - iarba - pădure; pădure - cereale - pădure; țelină - țarină - miriște - țelină* etc.

Un stadiu mai avansat, caracterizează sistemul de rotație trienală, folosit – în epoca feudală dezvoltată – într-un geospațiu, ce se limita însă la partea internă a arcului carpatic.

Întorcându-ne la agricultura de tip arhaic, se poate aprecia că în faza sa timpurie, defrișările au avut ca principal scop extinderea domeniului pastoral, prin degajarea pădurii de pe suprafețe, inițial, restrânse. Rezultatul imediat a fost obținerea unor poieni efemere utilizate prioritar ca fâneată, iar în secundar, după prima sau a doua coasă (în funcție de particularitățile orografice și de climat) ca pășuni propriu-zise. Rentabilitatea acestora era una de scurtă durată. După câțiva ani de utilizare consecutivă, intrau în involuție, fertilitatea solului diminuându-se treptat prin lipsa aportului de elemente nutritive, dar și pe fondul unei eroziuni mecanice, mai pregnante în spațiile tradiționale de creștere a caprinelor și ovinelor. În firescul unor stări de fapt, fundamentate pe un mod de viață instinctiv (astăzi am spune ecologic), poienile erau abandonate, pădurea reintrându-și în drepturi.

Interesant este, că după cca. 20-30 de ani, echivalenți ajungerii în plină formă activă a unei noi generații, se intervenea pe aceleași locuri printr-o nouă runcuire. Se dovedește în acest context plină de miez zicala populară, consemnată de George Popovici, care spune: „de pe runc nou ieșe brânză bună”.

Asistăm astfel, la desfășurarea unuia dintre primele cicluri de folosire a pământului – „*pădure - iarba - pădure*” – greu de încadrat temporo-spațial.

Ulterior, cererea sporită de hrană dar și îmbunătățirea sensibilă a tehniciilor agricole reclamă o rafinare prin evoluție a vechiului sistem – deziderat împlinit prin introducerea unei noi etape constând din

folosirea runcului ca pământ de agricultură. Ciclul marchează în acest mod un nivel superior de dezvoltare materializat prin formula „*pădure – iarbă – cereale – pădure*”.

Pe asemenea loturi, se procedează la o folosință alternativă sau în balanță a fâneței cu plante de cultură, în special cereale.

Este primul pas făcut spre o exploatare de tip revoluționar, acela în „*moină sălbatică – silvo-pastorală*”, ce va constitui baza unui model agricol rezistent în timp și de largă aplicabilitate spațială, fiind depășit, relativ târziu, grație intervenției asolamentelor.

Pe tinerele „secături” obținute, rotația se reducea la o succesiune de felul „*iarbă-cereale*” fără o regulă precisă sub aspect temporar. De obicei, cerealele erau semănate din doi în doi ani sau în grupuri de câte doi-trei ani, urmate de tot atâtia ani cu iarbă, în funcție de aprecierea obștei sau a gospodarului.

În ceea ce privește fezabilitatea și noul sistem introdus expune un caracter marcat de instabilitate, după epuizarea fertilității terenului, folosința rămânând în continuare silvică.

Un mod particular de exploatare se înscrie în ciclul „*pădure – cereale – pădure*”, specific în principal așezărilor din spațiul montan, confruntate cu lipsa pământului arabil.

Defrișarea pădurii era realizată pe areale restrânse, enclavizate, în vederea obținerii cât mai rapide a aşa numitelor „*grădini*” – favorabile cultivării unui număr redus de plante – porumb, secară, cartofi – dar absolut necesare într-un regim alimentar proteic, bazat „*sine qua non*” pe produse animaliere.

De altfel, în regiuni precum Țara Dornelor, Țara Vrancei, Țara Moților, în Maramureșul sau Chioarul Înalț, primul loc, în cadrul economiei agricole, revenea sectorului zootehnic, cultura cerealelor intervenind doar sporadic și nesemnificativ ca suprafață.

Un salt deosebit de important în dezvoltarea agriculturii îl constituie tendința de sustragere din ciclurile de rotație enunțate, a pădurii. Se dorea o substituire definitivă a acesteia prin permanentizarea *țelenei*. Cert este, că pentru timpul istoric considerat, cultivarea an de an cu

cereale era practic imposibilă, fertilitatea solului de sorginte forestieră dovedindu-se a fi deosebit de vulnerabilă – pierderile de elemente nutritive având loc într-un ritm accelerat. Ca remediu, se recurge într-o primă etapă, la stabilirea unei rotații agro-pastorale, în care fâneața să alterneze cu plantele de câmp.

Este tot un sistem de tip „*moină*”, dar într-un tipar mai evoluat, fără caracter silvic. Mai este cunoscut și sub denumirea de „*moină nereglementată*” prin faptul că alternarea între fâneață, respectiv cereale, era arbitrară.

În Munții Apuseni, acest sistem se practică și în prezent, fiind numit „*în miriște*”. Tehnic vorbind, procesul constă din desfelenirea unui lot, ararea și cultivarea lui timp de trei-patru ani cu secără, orz și cartofi – în semănături de primăvară.

După fiecare recoltare, miriștea rezultată era folosită în comun de întreaga obște, fie ca imaș, fie pentru coasă.

Fenomenul legic de secătuire a pământului prin pierderea fertilității naturale rămâne însă activ, în afara existenței unei baze tehnice capabile să introducă potențarea calității solului prin fertilitate culturală. Subliniem că îngășarea prin târlire, care se practica, nu era suficientă, ba mai mult o supra-îngunoiere atragea după sine riscul degradării terenurilor printr-o îmburuienare excesivă, ori mai grav, prin acumularea unui supliment de toxine la nivelul învelișului edafic.

Prin urmare, pământul era lăsat la „*hodină*” sau în „*țelină*”.

În ceea ce privește fazele acestui ciclu, ele sunt sintetizate de succesiunea: „*țelină – țarină – miriște – telină*”.

Cu totul alta era situația în regiunile mai joase, cu relief puțin accidentat și un optim al indicilor pedo-bio-climatici. Aici, defrișarea definitivă a pădurii a permis instalarea unei „*țarini*” stabile, ce concură la apariția sistemului de rotație bienală a culturilor agricole. Moșia obștei, o găsim de această dată împărțită în două tarlale - *țarina* și *islazul* – separate prin aşa numitul „*gard de țarini*”. Trupurile respective erau destinate, primul câmpului pentru semănături, iar celălalt era folosit în devălmăsie ca islaz sau pășune. În fiecare an se petreceau o schimbare de

roluri între cele două, scopul fiind unul dublu: de „odihnă” a solului și de îngunoiere prin târlire – pe partea de hotar destinată imașului.

Lotizarea moșiei în ansamblul ei și distribuirea pe familii se făcea de către fruntașii obștii, conform unor norme bine stabilite.

Nu puține au fost însă situațiile, când moșia unei comunități obștești a suportat o exploatare de tip intensiv, până la epuizarea totală a solului. Singura opțiune pentru locuitori, rămânea, într-un asemenea context, strămutarea vetrei pe un nou amplasament obținut prin eradicarea pădurii.

În tehnica trienală apar obligatoriu trei tarlale, una fiind lăsată în permanență ca *pârloagă* ori ca „*ogor negru*”. Menționăm că acest sistem a particularizat doar Transilvania, dezvoltarea lui fiind tutelată de impactul influențelor occidentale. Dincolo de Carpați, atât în Moldova (cu excepția Bucovinei), cât și în Muntenia, sistemul celor trei tarlale prinde rădăcini ceva mai târziu, odată cu pătrunderea relațiilor de tip capitalist.

Tarină, țăran, țărănesc, țărănește.

Repere lingvistice „blazon” în lumea satului

Raportul economic-social, evident în cadrul regiunilor rurale de tip *țară*, tot mai pregnant individualizate în prezent ca regiuni mentale, este cu excelență developat de perechea apelativelor *țarină-țăran*, în care primul își găsește corespondența în sintagma „pământ fertil” și/sau „ogorul muncit de țăran”, iar al doilea, desemnează „persoana care trăiește în mediul sătesc și care-și câștigă existența îndeletnicindu-se nemijlocit cu, cultivarea pământului și creșterea animalelor”.

Legat de aceste două componente, definitorii pentru mediul rural: *moșia* - ca suport și sursă a existenței și, *omul* - prin care se perpetuează însăși existența, țăranul își numește, de exemplu, jocurile populare (manifestări ale virilității și bucuriei de a trăi), cu termeni din aceiași familie de cuvinte, sensibili la două euri fundamentale, ființa lui și trupul pământului.

Un exemplu de excepție ni-l oferă Țara Moților - prin celebra ei „*țarină*”, multiplicată în forme particulare de expresie precum: „*Tarina mocanilor*”, „*Tarina văsarilor*”, „*Tarina minerilor*” și.a. Subliniem că această

diversitate folclorică își are originea în varietatea condițiilor de mediu geografic, la rândul lor determinante pentru structurarea unui conglomerat de sisteme mentale, susținut de ceea ce funcțional am numi, ierarhia breslelor sau a „castelor”.

O horă similară, prin forța degajată, o întâlnim și în nordul Moldovei (Bucovina), unde se numește simplu „țărânească”.

Conotații de o adâncă profunzime integrează și expresiile populare „*a plăti cât un colț de țară*” = a valora foarte mult; „*poarta țarinii*” = poartă, sau alt simbol (cruce, troiță, răstignire, fântână etc.) ce marchează intrarea într-o așezare; „*gardul țarinii*” = gard care împrejmuiește moșia unui sat sau proprietatea unei familii, ori gardul care separă hotarul satului în tarlale (sole) cu folosință agricolă distinctă (ex. arabilul de islaz).

Din același filon lingvistic se desprinde o altă creație prețioasă, prin care țăranul își manifestă puternicul atașament față de pământul lui și dincolo de moarte. Prin rostirea „*fie-i țărâna ușoară*”, în timpul ritualului de înmormântare, cu sensul de „odihnească-se în pace” se realizează asupra pământului un transfer de personalitate umană, acesta dobândind calitatea de viu, de viață nu numai prin muncă ci și prin moarte.

În acest mod onest, înțelege societatea umană, continuitatea de existență și locuire. Mai mult, își asumă ca pe ceva sacru, sarcina de a întreține veșnicia, prin parcurgerea obligatorie a „ritualurilor de împăcare”, cunoscute nouă ca „Moșii de iarnă”, „Moșii de primăvară”, „Moșii de vară”...

Locuința, celula de bază a gospodăriei

Anticipăm detaliile ce vor urma despre locuință prin a developa un set rezumativ de aspecte referitoare la modul de organizare a gospodăriilor¹⁶. Un tablou succint pune în evidență drept trăsătură de fond existența îndelungată (aprox. până la începutul secolului al XIX-lea) a

¹⁶ Gospodăria rurală reprezintă locul de trai și, parțial, de activitate al familiei țărănești de tip monocellular sau, mai puțin frecventă în prezent, bicellular. A cunoscut o evoluție continuă, de la forme și dotări elementare, simple, la dotări care să acopere în tot mai mare măsură necesitățile și aspirațiile de trai și activitate ale populației rurale.

locuinței monocelulare, însorite de anexe: grajdul pentru vite, depozite, gropi de cereale, cuptoare și/sau țesturi pentru copt pâinea (mălaiul), magazii pentru păstrarea uneltarului agricol. Din ansamblul acareturilor, alte două elemente integrau funcții multiple: șura și găbănașul. Alături de locuință, acestea structurau un fel de triunghi sacru, care dădea rost și echilibru familiei.

Poziționarea acareturilor în complexul gospodăriei, nu răspundea unor concepții riguroase, fiind mai degrabă, spontană și sub acoperișuri individualizate.

Cât privește materialele de construcție, acestea erau caracteristice spațiului geografic trăit¹⁷, adică lemn, piatră, paie (pentru acoperiș, în zonele montane), respectiv pământ și lest cerealier (în spațiile largi și joase, ale câmpilor).

De asemenea, informații prețioase legate de modul de viață ne procură estetica așezărilor obștești, una monotonă, estompată, la început – conferită de un ansamblu compozit, uniform - succedată, pe măsura accentuării stratificării sociale de o fizionomie nuanțată, impusă în cadrul aceleiași vetre, de o tipologie largă a locuințelor. Așadar, pe aceeași plajă a habitatelor coexista bordeie, cu locuințe de suprafață, decelate la rândul lor – în funcție de confortul asigurat – în locuințe cu o odaie sau locuință cu două încăperi și tindă la mijloc, acestea din urmă asumate până târziu (după Al Doilea Război Mondial), ca exponente ale unui standard ridicat.

¹⁷ Datele recensământului maghiar din 1910, relevă pentru Transilvania predominanța netă a materialelor de construcție provenite din sursele locale de aprovizionare: lemn, piatră – pentru fundații; paie – pentru acoperișuri; lut. Un studiu de caz pe Țara Chioarului, ne procură în acest sens, următoarele date: 96% dintre case erau construite din lemn, lipite cu lut sau din lemn și paianță, văruite în albastru sau alb. Doar 1.5% aveau pereții din cărămidă și piatră și, de asemenea, o proporție redusă (sub 3%), din chirpici și lut. Acoperișurile din paie erau majoritare (64%), fiind urmate de cele din șindrilă.

A. Clasificarea locuințelor populare

Criteriile de clasificare a locuinței populare românești au constituit obiectul preocupărilor a numeroși cercetători, începând cu Gh. Crăineanu și N. Manolescu.

Un aport însemnat, în această direcție, l-a avut etnograful Romulus Vuia, care a făcut, încă din 1937, în lucrarea „Le village roumain de Transylvanie et du Banat”, o clasificare a locuințelor, luând drept criterii de bază *planul și secțiunile locuinței*, respectiv *tehnicele de construcție*.

Problematica locuinței (a casei) este abordată, totodată, într-o serie de studii și lucrări, coordonate de către colective interdisciplinare de cercetători, fără a se ajunge, până în secolul XX, la o tipizare unanim acceptată.

Important este să subliniem, în contextul dat, că toate încercările de clasificare pornesc de la o bază unitară, susținută de trei criterii majore: *planul casei, materialul de construcție și tehnica de construcție*, la care se adaugă apoi, *elevația, forma și panta acoperișului, modul intern de organizare a locuinței, estetica arhitecturală, starea socială a locuitorilor*.

Între acestea, rolul fundamental în procesul de tipizare revine planului casei. Urmărind evoluția acestuia (în plan orizontal și vertical) putem individualiza atât modul de formare, cât și tipurile tradiționale de case românești, care ne sunt cunoscute pe baza izvoarelor etnografice din secolele XVIII-XIX.

La români, la fel ca și la alte popoare, locuințele aparțin la două mari categorii:

- I. Lociunți permanente;
- II. Lociunți temporare.

Din prima categorie fac parte locuințele *îngropate* (semibordeie) și cele *de suprafață*. Referitor la bordei, I.I. Russu îl consideră ca fiind cea mai veche și simplă formă de locuință, specifică în primul rând pentru sudul României, unde existența lui se prelungeste până în primele decenii ale secolului XX.

La fel, în cadrul celei de a doua categorii – cea a locuințelor temporare – putem decela două subcategorii, anume:

- *Locuințe sezoniere* – folosite ană la rând în același anotimp;
- *Locuințe sau adăposturi temporare* – utilizate un singur anotimp sau două din an.

În rândul locuințelor sezoniere se detașază în primul rând, *stânele* – din zonele alpină, subalpină sau chiar de deal – *odăile; sălașurile de iarnă; conacele și bordeiele*. Formele acestor locuințe sunt variate și pe lângă unele trăsături comune, generate de condițiile geografice în care apar, de materialul și tehnica de construcție, respectivele locuințe prezintă trăsături specifice, cu pronunțat caracter local. Cel mai relevant exemplu, în această privință, îl constituie stânele, a căror varietate tipologică, pe teritoriul țării noastre, este bine cunoscută.

Din cea de a doua subcategorie, a locuințelor sau a adăposturilor temporare fac parte: *colibele de fân, colibele de la vii și pepeñării, stânele mutătoare* – specifice zonelor montane joase, de deal și colinare – *surlele* – din zona montană și *bordeiele* – răspândite cu precădere în zonele de câmpie, luncă și Delta Dunării.

Sub raportul *planului orizontal*, locuințele sau adăposturile temporare pot avea formă: *circulară, pătrată, dreptunghiulară sau poligonală*. Cele mai simple sunt adăposturile conice, cu plan circular, construite din stuf, folosite de păstorii sau pescarii din câmpiile Moldovei, Transilvaniei, Română, respectiv Lunca și Delta Dunării. Înteresul lor derivă din faptul că sunt elemente de supraviețuire în timp, ale uneia dintre primele forme de adăposturi umane, de altfel, cu o largă răspândire pe Glob.

O construcție mai durabilă, din lemn, și care necesită anumite cunoștințe tehnice, este aşa-numita *surlă*. Ea este alcătuită din despicături de lemn aşezate sau înfipte oblic în pământ și adunate în partea superioară astfel încât capătă formă conică. Are o funcționalitate complexă, de adăpost, odihnă și preparare a hranei. În acest ultim scop, într-o anume parte a surlei, se găsește vatra cu toate accesoriiile necesare. Destinată unui număr mai mare de persoane, o întâlnim pe o arie spațială largă, din Carpații Orientali și Meridionali, până în Delta Dunării, fiind proprie, cu precădere, crescătorilor de animale, lucrătorilor forestieri și pescarilor. Cronologic, se pledează pentru o origine străveche a surlei.

Cercetările recente dezvăluie o tendință de înlocuire a surlelor cu *odăile*, în primul rând pentru regiunea nordică a Carpaților Orientali.

Similare surlelor, din zona montană, sunt *cătunele* – forme de adăpost temporar specifice zonelor de luncă, unde locul lemnului, ca material principal de construcție este substituit de alte materiale vegetale.

Un alt criteriu de tipizare a locuințelor temporare vizează raportul construcție-sol. În funcție de acesta se disting; *locuințe temporare aşezate direct pe sol* și *locuințe temporare aşezate pe piloni sau stâlpi* (vezi regiunile pomii-viticole din Subcarpați).

Locuințele permanente

Locuința de bază, a tuturor grupelor de populație de pe teritoriul țării noastre, indiferent de ocupățiile lor primordiale, a fost și este, locuința permanentă de suprafață. În ceea ce privește dinamica locuinței de suprafață – răspândită în trecut în aproape toate regiunile țării – nu putem vorbi de o evoluție unitară. Astfel, chiar dacă în majoritatea cazurilor mersul lor a fost unul logic – de la simplu la complex sau altfel spus de la casa monocelulară la cea cu două sau mai multe încăperi, au fost înregistrate, în anumite situații și excepții. Este, de exemplu, și cazul Olteniei și Munteniei sudice, unde s-a trecut abrupt, de la locuința semi-îngropată (prima jumătate a secolului XX), la cea de suprafață cu mai multe încăperi.

Locuințele semi-îngropate au fost particulare – după cum am arătat – pentru câteva zone din câmpiiile Olteniei și Munteniei, până în prima jumătare a veacului XX. Cât privește vechimea lor, credem că este eronată teza conform căreia, bordeiul ar fi cea mai arhaică formă de locuință la români, săpăturile arheologice atestând o existență în paralel a locuinței semi-îngropate cu cea de la suprafața solului, chiar din Comuna Primitivă. De asemenea, se consideră că termenul de *bordei* este impropriu pentru a defini acest tip de locuință, în multe situații ea fiind formată din trei, patru sau chiar mai multe încăperi. Ca atare, denumirea corectă, în raport cu forma reală de organizare ar fi aceea de

locuință semi-îngropată sau casă îngropată. Tipul cel mai răspândit al casei semi-îngropate – atât pentru a doua parte a secolului al XIX, cât și pentru primele decenii ale secolului XX – a fost acela cu trei încăperi, existând însă, în funcție de starea socială a locuitorilor și locuințe cu o singură încăpere, respectiv cu 5-6 încăperi.

Planul tiparului caracteristic este alcătuit dintr-o încăpere mare numită *la foc* și din odaia de locuit numită *sobă*. În prima odaie era amenajată într-un anume colț *vatra liberă*, cu un impozant coș piramidal deasupra, făcut dintr-o împletitură de nuiele, lipită cu lut. Accesoriile de bază ale vătri erau în primul rând; *ceaunul* – cu lanțul de care era atârnat, *pirostriile* din fier și *testul* pentru coptul mălaiului și/sau a pâinii. În încăpere se mai găseau: o măsuță joasă, rotundă și câteva scăunașe scunde. Din odaia respectivă se intra în *sobă*. Inventarul acesteia cuprindea: o sobă oarbă, două paturi – dispuse în unghi drept, de regulă în colțul opus intrării, lăzile de zestre (tronuri) – așezate la capetele paturilor, pe ele fiind clădite un mare număr de scoarțe și perne, o masă înaltă și scaune cu spătar înalt.

Cauza longevității acestui tip de locuință are la bază un complex de condiții geografice și social-istorice specifice, precum: situația lor într-un spațiu larg – privat de adăposturi orografice, în raport cu intemperiile și/sau invazia populațiilor migratoare; posibilități reduse de apărare; o densitate mai redusă a populației etc.

Locuințele de suprafață – au avut o răspândire generală, în întreaga țară. Urmărind același criteriu fundamental de clasificare, al planului casei, în realitatea etnografică a secolelor XVIII-XIX și parțial a secolului XX, întâlnim locuințe tradiționale de la tipul de casă monocelular, până la casele cu 3-4 sau mai multe încăperi. Este foarte probabil ca în trecutul mai îndepărtat, casa monocelulară să fi fost cel mai răspândit tip de locuință de pe teritoriul țării noastre, însă, cert este că el s-a menținut ca model de locuință format dintr-o singură încăpere până în secolul XX doar în trei regiuni, între care și Țara Hațegului, unde casa monocelulară a coexistat cu un alt tipar arhaic de casă românească (casă și cameră).

Fără a fi constituit un tip de locuință dominant pentru zonă, casa monocelulară a fost consemnată, de asemenea, în nordul Transilvaniei, precum și în Argeș, Muscel, Vâlcea, respectiv în Moldova.

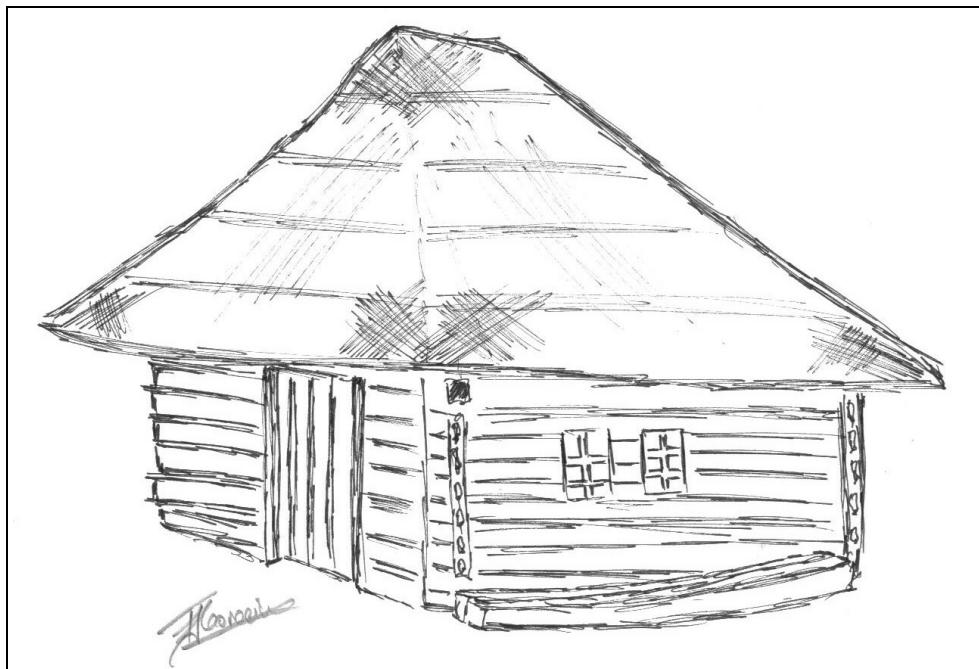

Fig. 3 - Locuință monocelulară din lemn, acoperită cu șită (jud. Bacău)

Persistența ca tipar izolat, a casei monocelulare, ne permite să cunoaștem - pe plan etnografic - mai profund, modul de trai de străveche tradiție.

Acest tip de locuință, ce purta în Hațeg denumirea de casă, era de fapt o odaie polifuncțională în care localnicii își depozitau o parte din alimente, din uneltarul agricol, își preparau hrana și îndeplineau anumite munci. În sezonul rece, în locuință erau adăpostite și animalele cu o mai ridicată vulnerabilitate la condițiile de ger. Pentru a răspunde acestor multiple necesități, în odaie se aflau - alături de vatră - și alte piese de interior, strict necesare (masă, lavițe, polițe pentru vase...).

De la locuința monocelulară s-a trecut treptat la un alt tip de locuință, respectiv cea cu două încăperi (casă, cămară și/sau tindă).

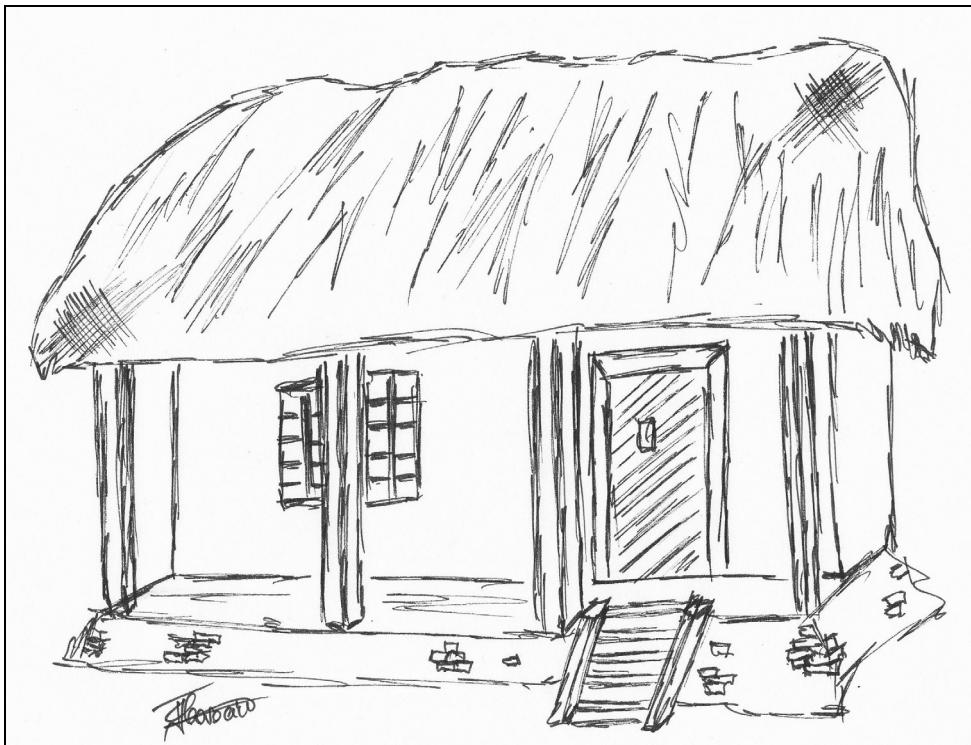

Fig. 4 - Casă cu cămară (jud. Galați)

Modalitățile de evoluție au fost multiple, proces ce a determinat o mai largă varietate a acestui model de locuință tradițională.

De exemplu: casă și cămară cu o singură intrare; casă și cămară cu intrări separate – direct din ogradă sau de pe prispă; tindă și odaie, cu intrare prin tindă; tindă și odaie, cu intrări separate; casă cu cămară și târnaț în colț; casă cu cămară și târnaț în colț și de-a lungul casei; etc.

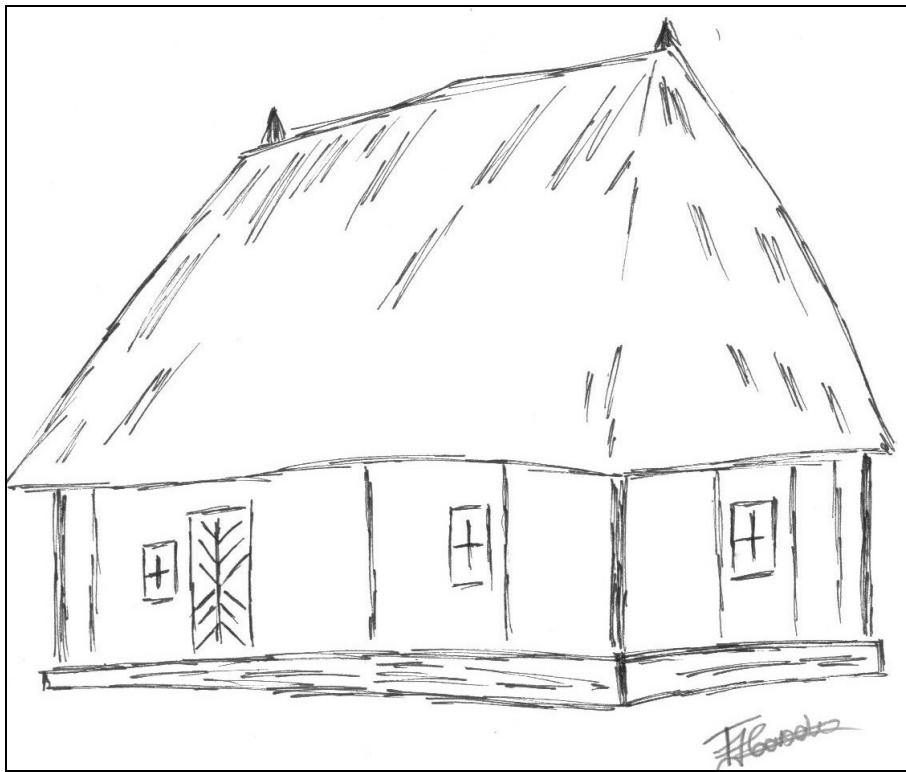

Fig. 5 – Casă cu tindă cu o singură intrare (jud. Satu Mare)

Trecerea de la casa monocelulară la aceea cu două încăperi a fost posibilă și prin adăugarea laterală, la odaia inițială, a unei cămări cu intrare separată, astfel de situații s-au petrecut frecvent în Gorj, Hunedoara și, parțial, în Munții Apuseni. La fel, în multe zone, acest tip de locuință a păstrat - până în secolul XX - prispa din fața casei, ca element de bază. Ultimele cercetări etnografice au condus la concluzia că forma arhaică de casă românească a avut prispă parțială. Din acest punct de vedere este concludent faptul că aria de răspândire a acestui tip de casă cuprindea geospații de străveche tradiție și cultură populară românească precum: Țara Hațegului și Ținutul Pădurenilor, Munții Apuseni, Argeș, Muscel, Gorj, Mehedinți, Oaș, Maramureș, Bucovina etc.

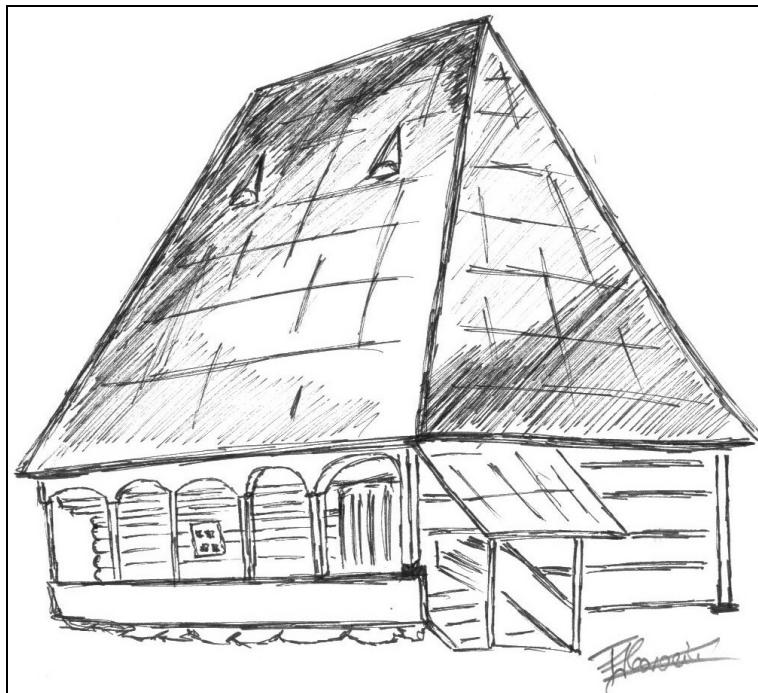

Fig. 6 - Casă cu cămară și prispă în față (jud. Maramureș)

De asemenea, este important de reținut că această dispunere a planului locuinței, cu intrări separate sau prin una din încăperi direct de pe prispă sau „balustradă” s-a transmis și la casele înalte, particulare pentru mai multe zone din Oltenia și Muntenia. Legat de prispă, vom întâlni și denumiri locale precum cele de târnăț și/sau gang, în Transilvania.

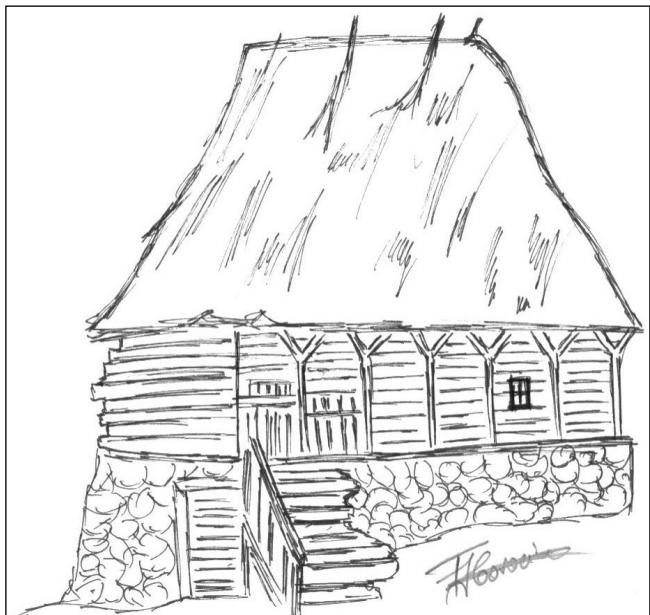
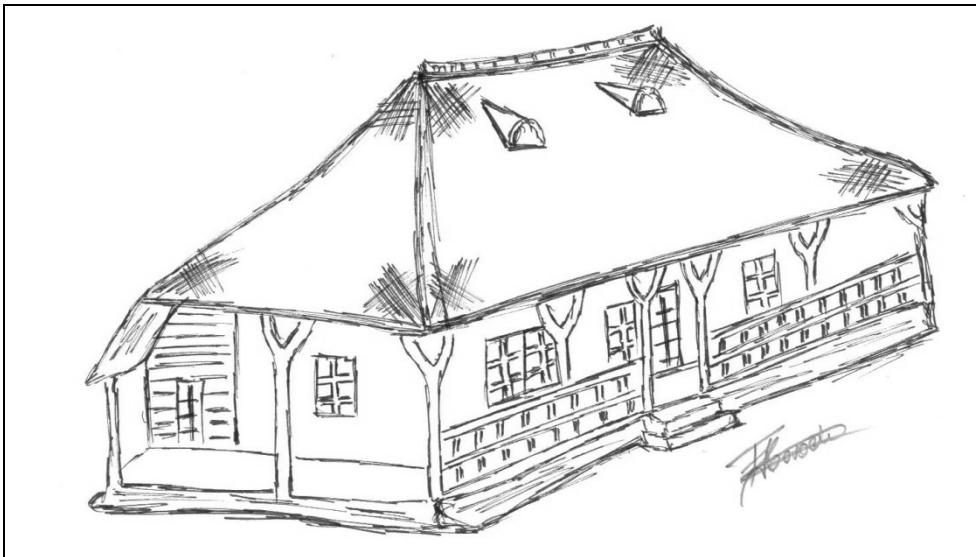

Fig. 7 - Casă înaltă cu prispă (jud. Bihor)

Locuința cu trei încăperi. Trecerea treptată la locuința cu trei încăperi are loc în România încă din veacul al XVIII-lea.

**Fig. 8 - Locuință cu trei încăperi și dependințe (dolie)
sub același acoperiș (jud. Neamț)**

Evoluția nu a înregistrat însă un mers uniform, geneza ei fiind legată, în primul rând, de acele zone investite cu o economie mai dinamică și, implicit, cu o pătură socială mai înstărită. Abia mai târziu, fenomenul capătă o răspândire mai largă. Între primele zone unde au loc astfel de mutări se înscrivuț Tara Bârsei și Mărginimea Sibiului, prefacerile respective fiind îndeosebi legate de economia locală, axată pe creșterea animalelor.

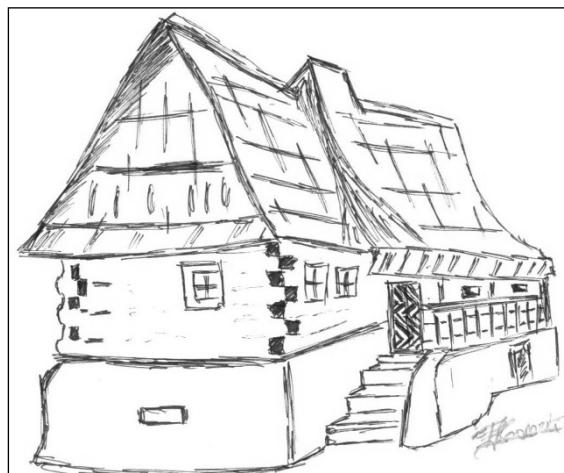

Fig. 9 - Casă din Mărginimea Sibiului

Determinante în aceste cazuri au fost: poziționarea în zona de cultură săsească și vecinătatea cu așezările urbane medievale (Brașov, Sibiu) ajunse într-un stadiu avansat de dezvoltare. Tot factorul economic este responsabil și în Banat de apariția caselor cu trei încăperi, la țărani înstăriți (chiaburi).

Dintre toate planurile de case românești tradiționale, cel al locuinței formată dintr-o cameră și tindă (cămară), respectiv cel al casei cu două încăperi și tindă la mijloc, au avut cea mai consistentă răspândire în România, coexistând multă vreme în mediul rural.

Noua încăpere, ce se adaugă odăii de trecere și camerei de locuit, capătă în timp o funcționalitate precisă, anume aceea de *odaie curată*, loc unde se păstrează piesele cele mai valoroase de mobilier și îmbrăcăminte. La fel, destinația ei era una specială - de primire a oaspeților. Noua încăpere primește astfel denumiri locale diferite, care cel puțin parțial să-i releve rolul avut, semnificația și funcționalitatea: *casa dinainte*, *casa mare*, *casa de paradie*, *casa curată* sau *odaia curată*, *casa frumoasă* etc.

O particularitate interesantă a respectivului tip de odaie este lipsa oricărui element propriu pentru încălzire. De exemplu, în zona Năsăudului - cu o arhitectură populară impresionantă - întâlnim și astăzi sate în care *casa de paradie* este lipsită de orice sursă de încălzire.

Una dintre cele mai răspândite case cu trei încăperi era cea formată din *odaia de locuit*, *tinda* de la mijloc și *cămară* - aceasta din urmă având fie intrare separată, fie din tindă. Amintitul tip a fost specific pentru regiuni precum Țara Bârsei, Țara Făgărașului, Munții Apuseni, ținuturile Hunedoarei, Podișul Transilvaniei, Țara Lăpușului etc.

În procesul de trecere la casa cu 3-4 sau chiar mai multe încăperi se observă două tendințe. Una prevedea modificarea planului inițial prin adăugarea de noi încăperi, iar a doua ține de remodelarea unor elemente componente de bază, ale interiorului, aspect ce determină mutații substanțiale de structură și funcționalitate. Astfel, în mai multe zone din regiunile subcarpatice se adaugă fie în dosul casei, fie în lateral, o încăpere denumită local, *dolie*, *dosar*, *poiată*... care se constru-

iește prin prelungirea acoperișului casei. Inițial destinația ei a fost aceea de adăpost pentru animalele mici ori de depozit pentru anumite unelte agricole și ustensile casnice. În prezent se remarcă, ca tendință generală, transformarea ei în *bucătărie de vară*.

Categoria de case la care pe lângă camera de locuit și odaia de trecere se adaugă o a treia încăpere a fost particulară nu numai populației majoritare ci și comunităților săsești din Transilvania ori la huțilii din nordul Moldovei...

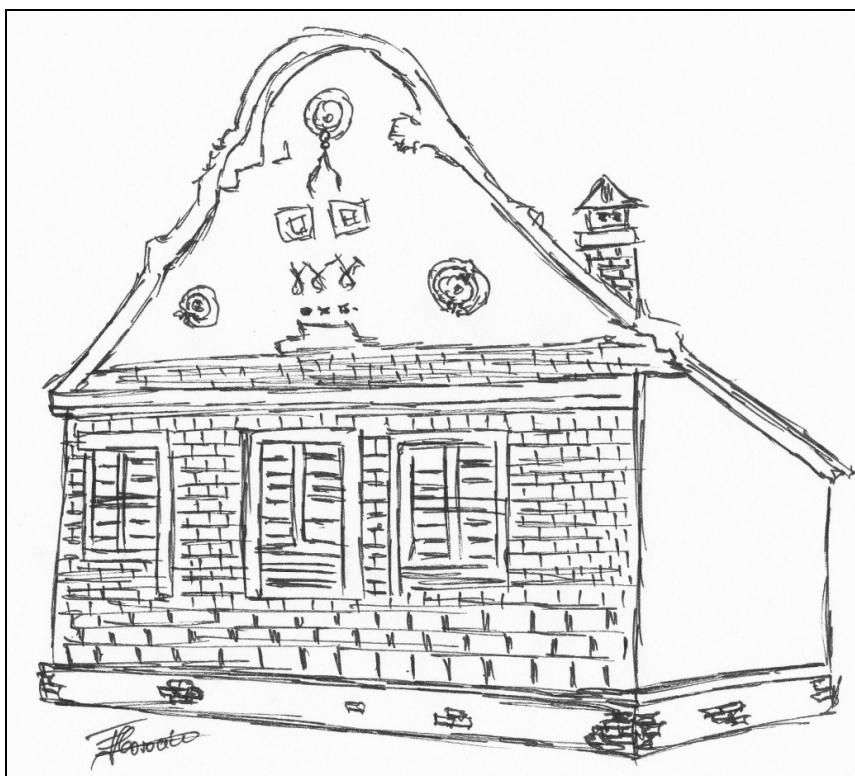

Fig. 10 - Locuință săsească din Banat

Locuința tradițională românească a suferit schimbări nu numai sub raportul planului orizontal ci și în plan vertical. Din această perspectivă, luând în considerare între criteriile de clasificare și elevația se poate aprecia incidența a două categorii de locuințe: *casele cu un singur nivel*, respectiv *casele cu două caturi* (casa cu etaj).

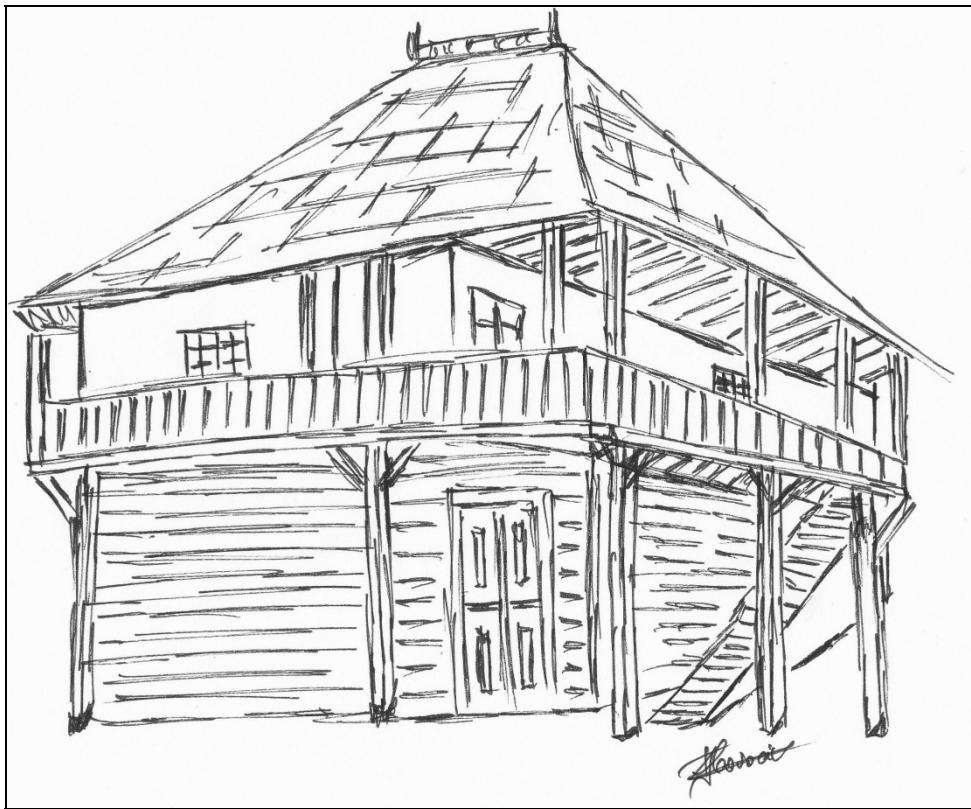

Fig. 11 – Casă cu două caturi din lemn (jud. Gorj)

Casa cu două caturi este, în general, sincronă veacului al XIX-lea. Premergător acestui prag temporal, ea a particularizat, printr-o dezvoltare unitară în spațiu, ținuturile nordice ale Olteniei și Munteniei. Și aici, pregnanța lemnului ca material de construcție este evidentă, *casa din Gorj*, bunăoară, etalând două caturi durate din lemn, aspect ce nu exclude, însă, folosirea pietrei ca structură de rezistență la baza primului nivel (vezi Urișani-Vâlcea, Stănești-Argeș, Trăstieni-Prahova, Chiojdubuzău etc.).

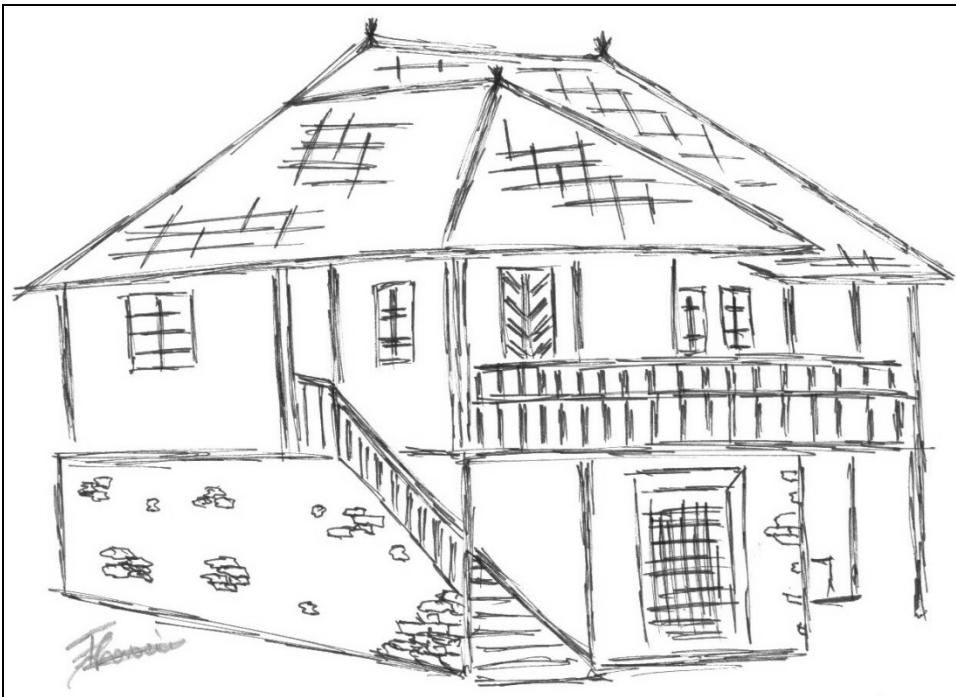

Fig. 12 - Casă cu primul nivel din piatră (jud. Buzău)

Din punct de vedere al genezei, putem identifica două cauze fundamentale: una autohtonă – ce ține de profilul economiei agricole, prin excelență pomi-viticol; și o alta, rezultată din procesul de aculturație, istoria României sudice evoluând într-o strânsă intercondiționare cu istoria Balcanilor. În acest sens, avem exemplele de la sud de Dunăre, unde în Bulgaria, Serbia, Albania, Macedonia, Grecia etc. casa cu două rânduri și cu *ceardak* se constituie într-o amprentă stilistică identitară a peisajului arhitectural.

Ce rămâne particular pentru spațiul nostru de locuire, este funcționalitatea primului nivel, destinat, nu ca-n ținuturile meridionale adăpostirii animalelor, ci ca pivniță și/sau cramă, respectiv ca bucătărie.

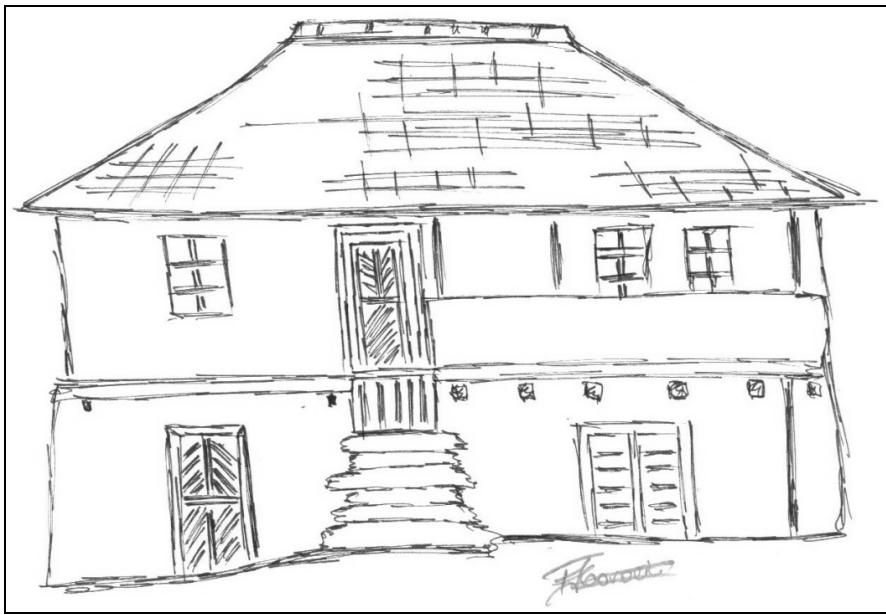

Fig. 13 - Casă pe două nivale, cu cămară și cramă (jud. Dâmbovița)

Un element estetic deosebit (probabilitatea de împrumut este ridicată) este materializat prin apariția *filigoriei* sau a *foișorului*, în fața intrării, cu acoperiș separat, în două ape. Noul spațiu creat își atașază, în plan arhitectural și cosmic, atributele *deschiderii*, ale *comunicării* dintre om și natură.

Fig. 14 - Casă cu foișor (jud. Suceava)

Local, foișorul este substituit prin alte elemente constructive, care în virtutea generosului concept de unitate și diversitate, păstrează subtile tușe de rafinament și sacralitate. Pledează favorabil, din această perspectivă, *prispa la catul de sus* - pentru *casa olteană*; *cerdacul* - la *casa din zona subcarpatică a Buzăului*; *intrândul* - la *la casa din Dobrogea*; *prispa pe toate laturile* - la *casa din Podișul Central Molovenesc*; *tinda mare de adâncime* - la *casa din Țara Năsăudului...*

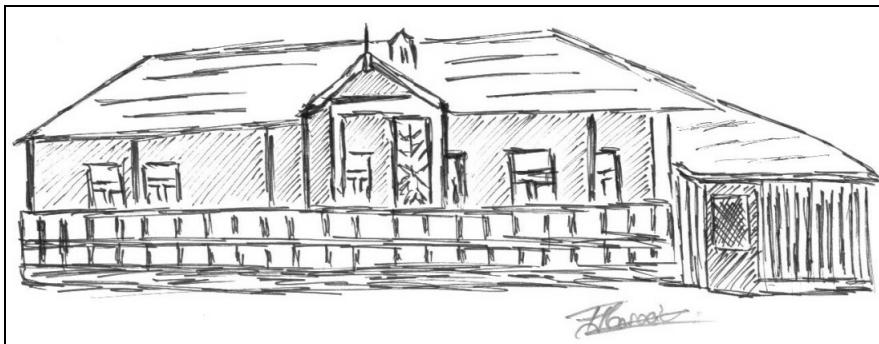

Fig. 15 – Casă dobrogăeană

În interiorul arcului carpatic, modelul respectiv de casă este reprezentativ pentru Mărginimea Sibiului, unde comunitățile de păstori, prin prosperitate, dar și ca exponenți ai „transportului cultural” (vezi fenomenul transhumanței de mare distanță) și, nu în ultimul rând, ca *vecini* ai marilor burguri, adoptă un comportament preurban de „târgoveti”.

Născută din alte rațiuni, casa cu etaj - construită de astă dată preponderent din piatră - este omniprezentă pentru acele areale, de exploatare a minereurilor auro-argintifere, din regiunea Munților Apuseni (Abrud, Albac, Câmpeni, Roșia Montană...). Notă de distincție, în raport cu primul nivel, este dată de alocarea lui ca spațiu comercial (bolduri, crâșme) sau meșteșugăresc (manufacturi ale lemnarilor, fierarilor, cizmarilor, croitorilor, aurarilor etc.).

Tot pe filiera aculturației, zona de nord a Munteniei și a Olteniei feudale a fost înnobilată cu un prototip de locuință supra-etagată, ce individualizează o arhitectură elegantă, șlefuită, sobră, dar și de o luminuozitate deosebită, atribut dat de albul fără pată al zidurilor.

Vorbim despre *cule*, de asemenea, un împrumut al cizelatei civilizații balcano-orientale. De altfel, etimologia apelativului *culă* provine din turcescul *kule*, care înseamnă turn, fortăreață.

În perioada de apogeu, numărul culelor din spațiul românesc trecea de două sute¹⁸. Construite din piatră, în linii drepte, cu pereti groși, îmbracă mai degrabă forma de turnuri inexpugnabile, desfășurate pe două etaje, accesul la catul superior făcându-se prin intermediul unei scări interioare, din lemn masiv. Baza, cu ziduri solide și compacte, era compartimentată în: bucătărie, pivniță și spațiu de depozitare, inclusiv pentru muniții. Etajul, prevăzut – obișnuit pe două laturi – cu un superb cerdac, cu bolți sprijinite pe coloane scurte, era destinat locuirii.

În pereti erau practicate fante de tragere, iar podul, din aceleasi motive strategice „ascundea” o cameră secretă, închisă printr-o trapă.

Decorațiunile de interior (sufragerie, salon, dormitoare..) îmbinău armonios elemente autohtone (ceramică, scoarțe, almare încastrete, lavițe cu spătar înalt...) cu cele de proveniență oriental-fanariotă (alămuri, argintarie, piese de mobilier delicat sculptate în arabescuri, corpuși de iluminat filigranate...).

Un concentrat de artă asumau și sobele de încălzit, dispuse pe verticală și în modele ce aduceau cu tubulatura orgilor, întotdeauna diferite de la o încăpere la alta. Întregul context ne sugerează, aşadar, un stil de viață exclusivist pentru ruralul românesc, aspect întru totul firesc, sub raport social. Proprietarii culelor, locuințe aflate în afara vîrrelor de sat, erau boieri de țară, stare socială ce explică adoptarea unui atare mod de locuire, într-o perioadă când incursiunile de jaf făceau parte din obișnuit.

În loc de concluzie, este important să remarcăm pătrunderea la nord, respectiv la sud de Carpații Meridionali – pe filieră alohtonă – a civilizației pietrei, într-un geospațiu milenar aflat sub semnul lemnului. Datorăm, ca atare, multiculturalității, înzestrarea cu un patrimoniu habitual de excepție, identificat în ceea ce putem numi „Transilvania Săsească” pe de o parte și registrul oriental al culelor, pe de altă parte.

¹⁸ În prezent se păstrează mai puțin de douăzeci de cule, cele mai bine conservate integrând Complexul de la Măldărești.

Interiorul locuinței

Accentele vor cădea pe organizarea funcțională și pe elementele de decor interior, particulare celui mai longeviv tip de locuință, acela cu casă și tindă.

Numai acceptând faptul, că alături de „moșie”, casa constituia universul existențial al țăranului, putem avea înțelegerea pentru concentrarea tuturor utilităților cotidiene (destinate repaosului și activităților de țesut, cusut, cioplit, cirelărit și.a.) într-o singură încăpere.

Ori, tocmai această poli-funcționalitate trimitea la o selecție riguroasă, cu reținerea acelor elemente care pe lângă un potențial maxim de valorificare, să dispună de capacitațile necesare articulării „subansamblurilor” într-un sistem habitual confortabil, practic și intim.

Din acest punct de vedere, într-un interior clasic, erau identificate ca subansambluri cheie: *colțul cu vatra; colțul cu patul; partea de dinainte cu masa și lădoiul; colțul cu lavița și lada de zestre; respectiv colțul cu blidarul.*

Între acestea, *vatra pentru foc* („cupitorul cu corfă”) se instituia prin multiplele valențe (sursă de lumină și căldură, loc de preparare a bucatelor, zonă predilectă de comunicare, de muncă, de odihnă etc.) drept centru de maximă convergență umană și materială. Ei îi revineau ca atare, funcția de socializare la vârf a celulei familiale, implicit a comunității, relațiile interumane fiind – în lumea satului - deosebit de dinamice și apropiate.

Pozitia sa, în cadrul locuinței era delimitată de peretele comun cu tinda și peretele din spate al casei.

În continuare, se înșirau, obișnuit, o *laviță* și apoi *patul*, pe care-l găsim, în funcție de zonă, într-un design simplu, rudimentar chiar, sau într-o formă bogată de prezentare, de tipul „*patului cu culme*”.

Găteala patului, era una specială în zilele de sărbătoare, când respectivul colț, prin varietatea decorațiunilor expuse (părătare; lipideauă cu cipcă; cuverturi de lână viu colorate; țoluri în doage, sau carouri; perne mari cu alesătură la un capăt etc.) capta atenția, fiind zona cea mai reprezentativă sub raport estetic, dar și de diagnoză pentru hănicia gospodinei.

Valoarea decorativă a acestui subansamblu, era amplificată - pe verticală - de prezența *rudarului*,(prăjină - în Bucovina) o stinghie lungă de lemn, fixată deasupra patului, pe care erau aglomerate - într-o devălmășie studiată - *ștergare de rudă* alături de alte velințe prețioase și articole de îmbrăcăminte, toate exuberând o cromatică vie, armonioasă.

Subansamblul: *masă-scaune-lădoi* se detașă ca spațiul cel mai bine pus în lumină al casei. Prin această localizare privilegiată, central-frontală, sau altfel spus „sub fereastră” se sublinia unitatea de monolit a familiei, actul de luare al mesei (marcat la rându-i de ritualuri și gesturi sacre) atașându-și profunzimile discuțiilor, a „rosturilor” familiei.

Ca element tehnic, *masa*¹⁹ era concepută să răspundă unor trebuințe multiple. De formă predominant pătrată, cu o tăblie sau două, avea adaptat - în funcție de înălțime - *lada* sau *puiuțul* imediat sub blat, iar la bază, *podișorul* pentru vase.

Precum în cazul patului, și pentru masă erau abordate două tipuri de găteli, *una cotidiană* - redusă la o față de masă simplă, țesută din cânepă sau in, vrâstată - pe poale cu șire în culori de roșu, albastru sau negru -și, o *alta festivă*, când peste velință de pânză, bordurată cu cipcă sau ciucuri și decorată cu benzi integrate de dantelă, se suprapunea o față de masă din lână, cu o cromatică vie și motive obișnuite fitomorfe.

Pregătiri deosebite, rituale, erau consacrate „*mesei de Crăciun*”, când sub fața de masă se aranjau paie - simbol al „sfintei iesle”, iar pe masă, pe lângă nuci și mere - daruri sacre pentru *moșii de iarnă* - se aflau obligatoriu, vin și colaci mari împliți din făină albă de grâu, cu trimiteri simbolice la „*trupul domnului*”; „*sâangele domnului*”; „*pielîța domnului*”...

¹⁹ Cu rădăcini ancestrale în cultura populară *masa rotită*, adică masa rotundă, sub formă de cerc, se detașă ca mobila cea mai importantă a casei, având un caracter sacru. Aici se mănâncă, se aşază darurile pentru colindători, printre care nelipsitul colac, tot o roată (din slavul *kalo*=roată) sau un simbol solar; masa devine altar pentru cununie odată cu ocolul mesei și azvârlirea în sus a colacului, de către mireasă; locul unde este așezat mai întâi copilul botezat etc. Pe masă se aşază alimentele rituale specifice fiecărei sărbători a anului: *turtele nedospite*, *colacii*, *pupezele*, *colindeții*, *carnea de porc*, *cârnații*, *coliva*, *dar și pomul funerar*, *bradul*, *iedera* etc. Așadar, pe masă putea să fie așezat și *pomul răzmurat* (mărul) cu poame solare ce reprezintă bogătie, sănătate, belșug pentru holde... (A. Bodiu - 2004)

Tabloul ritualic, era întregit prin buștenii mari ce ardeau în vatră și a căror lumină (însăși esența vieții) trebuia vegheată și întreținută pe toată durata nopții, apreciată ca fiind cea mai lungă din an.

Răspândirea largă a meselor înalte și pătrate, nu excludea prezența unor varietăți precum cea dreptunghiulară, sensibil mai joasă, ori măsuță scundă din lemn, cu blat rotund situată de regulă lângă vatră și destinată copiilor.

Scaunele asociate meselor, etalau un spectru și mai larg de forme și dimensiuni: joase și înalte, cu spătar și fără spătar, ornamentate sau simple.

În spatele mesei, pe locul de sub geam, prins între colțul cu patul, respectiv cel cu lavița, se afla rânduit *lădoiul infundat* și cu spătar, obișnuit compartimentat în două căsulii sau lădoaie, destinate a păstra unul – păzeturile, iar celălalt – articole de îmbrăcăminte.

Această piesă, introdusă în uz relativ târziu (primele decenii ale secolului XX) a fost precedată de o serie de lavițe în diferite stadii evolutive, începând cu forma cea mai arhaică – o margine de lemn fățuită, sprijinită pe picioare bine înfipte în pământ. Își în acest caz, dubla funcționalitate este verificată în raport cu alternanța *noapte* (loc de dormit)/*zi* (loc de așezare la masă, a celor mai respectați membri ai familiei).

Rânduiala pe peretele dinspre curte începea fie cu un *al doilea pat*, fie cu o *laviță mai lungă*, la capătul căreia trona, probabil cea mai prețuită piesă ca utilitate și valoare artistică.

Este vorba despre *lada de zestre* ce însoțea în mod obligatoriu pe Tânăra femeie intrată în casă prin căsătorie. În ea erau păstrate rufăria cea bună, hainele de sărbătoare, ștergarele de coșarcă, alte articole textile ori de îmbrăcăminte.

Dacă forma acesteia era aproape universal paralelipipedică, celelalte dimensiuni, lucrătura (lemn pictat, lemn sculptat, lemn încrustat și pictat etc.) și decoratiunile (geometrice, fitomorfe) reflectau diferențierii de zonă geografică, de stare socială, dar cel mai adesea de centru meșteșugăresc și chiar de meșteșugar, fiecare meșter lădar utilizând drept semnatură un set de însemne proprii.

Amintim în acest context, ca prim centru de distribuție pentru Chioar, satul Plopiș, ori pentru ținuturile Sălajului: Plopiș, Preuteasa, Brebi, Trestia, Hida etc.

Colțul de după ușă, era rezervat celui mai restrâns, dar mai bogat în detaliu, subansamblu. Elementul central îl constituia *podișurul pentru vase și alimente*, satelităt de *blidar*, *lingurar*, *sălăriță*, diferite polițe și cuiere pentru vase, ulcioare, cofe etc.

Între alte elemente distinctive, unele prin funcționalitate altele ca estetică, recunoaștem:

- *băbuia* – un amplu coș piramidal din bârne de lemn și care situat în pod, capta fumul evacuat de către vatră, prin tindă. Principiile tehnice și construcția în sine, plasează „*băbuia*” sau „*băbătaia*” în poziția de veritabil precursor al hotei actuale;
- *meșter-grinda* se constituia – prin dimensiuni și poziția de ax central – în pilonul de susținere a tavanului. Acest rol primordial, se prelungea apoi în plan decorativ, dar și de istorie a culturii populare, prin diversitatea și importanța inscripțiilor dăltuite pe ea. Prin cuie de lemn la început și cârlige metalice mai târziu, erau atârnate de meșter-grindă ulcioare ceramice, mănușchiuri de ierburi investite cu proprietăți terapeutice și/sau magice, opaițe și chiar icoane pictate pe lemn sau sticlă;
- *fereastra* – prinsă în ancandramente de lemn, de o eleganță simplă și aerisită, întrupa ca spațiu de focalizare al luminii, însăși *sufletul* casei;
- *icoanele, blidele și ștergările de cui* – accesoriu cu atrbute spirituale și estetice de prim ordin, erau concepute pentru a armoniza proporțiile, dar și un mod de viață austera, determinat de adaptarea habitudinilor la un spațiu unic de manifestare.

*

Odată cu apariția celei de a treia încăperi – la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX – devine tot mai acută nevoia unei decelări clare a utilităților – în clasa celor cotidiene, respectiv în

categoria „lux” sau de ocazie. Cele două case – înfățișate de majoritatea planurilor ca fiind de o parte și alta a tindei primesc, funcții autentificate prin sintagmele: *casa de locuit* în revers cu - *casa bună*, ori – *odaia curată*, *casa de dinainte*, *odaia frumoasă* etc.

Tot în intervalul amintit, se petrece o modificare substanțială în organizarea interiorului, prin transferarea „*cuptorului cu corfă*” în tindă. De acest eveniment se leagă apariția *sobei oarbe*, un artificiu arhitectural genial pentru civilizația rurală – ce va permite încălzirea odăii frumoase, concomitent cu păstrarea unei curătenii desăvârșite. Practic, energia termică era captată din organismul vătrei, printr-un fel de apendice, clădit pe peretele comun odăii bune cu tinda.

Mutații similare a înregistrat și tinda, transformată dintr-un spațiu destinat inițial, depozitarului inventariului gospodăresc, într-unul de preparare a hranei, loc ce își atașează rapid și funcția locuirii.

*

Unitatea estetică a satului tradițional era pregnant subliniată de unitatea cromatică a construcțiilor, spoite (zugrăvite) dominant în culori de alb și albastru închis (mneru).

Eventualul efect de monotonie, era eludat prin lipirea plintei (partea de sub pridvor a casei) cu humă (un amestec omogen de argilă marnoasă, bălegar și apă). Baza construcției apărea astfel centrată de o tușă închisă, fapt ce în plan estetic verticaliza proporțiile, iar în plan funcțional – prin comportamentul rezistent la umezeală – conferea un plus de protecție.

Accente de rafinament și căldură punctau apoi, ancandramentele în lemn, de la ferestre și uși; pridvorul generos ornamentat și, nu în ultimul rând, îmbinările terminale ale bârnelor²⁰ din pereti, strunjite sub formă de coadă de rândunică sau capete stilizate de cai – motivul din urmă fiind asumat ca însemn solar.

²⁰ În spațiul nostru de locuire, tehniciile de îmbinare a bârnelor la casele de lemn poartă denumiri diferite, precum: *în cheotori*, *în șoși*, *în cătei*, *bătrânește*, *în amnare*, *nemăște* sau *în coadă de rândunică*. Acestui context îl putem asocia și tehnica construcției din bârne rotunde, numită plastic, *stânește*, dată fiind frecvența prezenței ei la unele stâne din Carpați.

Şura și găbănaşul, acareturi fundamentale în funcționalitatea gospodăriei

A doua componentă, ca importanță, în cadrul gospodăriei (transilvane) este *şura*, element marcat - funcțional și structural - de cele mai profunde transformări.

Evoluția se face de la şurile propriu-zise de secol XVIII, cele care își atașează - spre începutul veacului XIX - grajdul pentru vite mari sub același acoperiș, dar cu intrare pe latura îngustă, în opozitie cu mai amplul acces în şură. În această etapă, poarta şurii este realizată din niuiele împletite, la fel cu gardul ce împrejmua gospodăria.

Pentru acesta din urmă, structura de rezistență era dată din pari groși de lemn, ascuțiti la ambele capete - și cel înfipt în pământ (pregătit prin ardere și smolire să reziste umezelii) și cel superior, înălțat deasupra îngrăditurii cu aproximativ 10 cm (un lat de palmă). Treptat, aceste capete ascuțite vor fi substituite printr-un acoperiș în două ape din paie, sindrilă sau draniță.

Ulterior, după 1850 - în Țara Chioarului, de exemplu - sub influența *şurilor de Codru* planul acestor unități suportă transformări radicale. Astfel, acoperișul se supraînalță pentru a conferi podului un plus de spațiu pentru depozitarea fânului, iar la o margine, uneori chiar la amândouă apar *poițile* pentru vite. De această dată, intrarea este prevăzută pentru toate, pe aceeași latură.

Poarta (căpitolul) şurii, largă și înaltă, este confecționată din lemn, bogat ornamentată prin traforare, ori prin aplicare de șipci. Motivele decorative sunt variate. Ele distilează prin geometrii clare, reprezentări stilizate ale soarelui, vietii și luminii, dublate într-o undă cu limpeziri de baroc autohton de elemente fitomorfe (vreji, frunze și flori de pepeni ori de floarea-soarelui, viță-de-vie cu ciorchini, spice de grâu); zoomorfe (motivul căprioarei, al calului și „dinții de lup” detașându-se prin frecvență); avimorfe și antropomorfe.

În ultimele decenii, la unul din capetele şurii s-a adăugat bucătăria de vară, profilul unității fiind acum de tipul - locuință - şură - grajd - dispuse pe latura din spate a curții.

Funcția de bază a surii, este secondată și de un important *rol social* manifestat ocazional. Spațiul ei generos găzduia în sezonul rece, *hora satului* – de unde și consacrata sintagmă „*hora la sură*”, apoi reunii priilejuite de nunți, înmormântări, clăci ș.a. În perioada caldă, tot sura – mai concret podul ei – preluă (în cazul familiilor numeroase) funcția de dormitor.

*

Găbănașul sau cămara, se constituie într-o piesă independentă și indispensabilă pentru multe gospodării, destinată a păstra în condiții optime – ferite de foc, căldură, umezeală, fum etc. un complex de produse agro-alimentare (cereale, făină, leguminoase, preparate din lapte – bărbânte cu brânză, oalele cu lapte prins și/sau groștior, produse ale stupului, horinca, vasele cu silvoiță, afumăturile etc.) și textile (articole de îmbrăcăminte, ștergare, velinte pentru pat – lipideauă din cânepă, în sau bumbac, țoluri din lână).

În majoritatea situațiilor, sub găbănaș se află pivniță semi-îngropată, unitate ce – de pe la mijlocul sec. XX – devine componentă integrată locuinței.

Modul de valorificare a acestei incinte și importanța sa, sunt o consecință directă a mediului termic, relativ constant întreținut.

Proprietatea respectivă își verifică din plin eficiența în perioada rece, când sunt ferite astfel, de pericolul înghețului, produse de bază ale programului alimentar, precum cartofii, ceapa, usturoiul, curechiul verde și murat, ludăii, rădăcinoasele (inclusiv cele de nutreț) ș.a.

Un plus de securitate survine – îndeosebi la produsele perisabile – printr-o învelire suplimentară sau chiar îngropare, în pământ nisipos.

De altfel, acolo unde pivnițele lipseau, păstrarea cartofilor, de exemplu, se realiza în gropi, prevăzute cu un pseudo-acoperiș din niuele (leasă), acoperit la rându-i cu material vegetal (jupi de tulheni, snopi de paie) ori cu pământ.

Similar, vara, răcoarea pivniței prelungea durata utilizării, în condiții bune de calitate, la vin, murături, poame, ori la unele produse secundare rezultate din prepararea laptelui (zăr, jintuială, urdă ș.a.).

Diversitatea utilităților era marcată și în plan estetic, găbănașul fiind o replică în miniatură a locuinței, de aici, și prezența atât de particularei prispe, bogat ornamentată prin stâlpi de pridvor.

În ceea ce privește materialul de construcție, se păstrează ca element dominant lemnul, însă intervin în mod semnificativ piatra la pereti și, draniță sau sindrilă la acoperiș – prima aleasă din considerente termice, iar a doua pentru rezistența sporită la incendii.

ACTIVITĂȚI ECONOMICE DE BAZĂ ȘI MEȘTEŞUGURI. OBICEIURI ȘI TRADIȚII DIN CICLUL MUNCII

Dimensiunea economică – considerată în permanență și fără echivoc guvernatoare autoritară a oricărei societăți, indiferent de stadiul evolutiv atins – se situează pe o poziție combatantă în raport cu etnografia, prea puține rămânând astăzi deprinderile productive, ce mai poartă valori materiale ale trecutului.

Culpabilizate ca desuete și noneficiente, trebuie recunoscută în favoarea lor, marea capacitate de a se armoniza cu natura, cu canoanele impuse de un mediu imprevizibil, dar deosebit de prompt în reacții.

Din această perspectivă, societatea tradițională rurală, a avut diser-nământul de a-și jalona modul de viață prin cutume, ce intersectau într-o zonă comună de interes, nevoile materiale și reperele spirituale.

Numai respectând o astfel de ordine, a fost posibilă timp de secole, menținerea unui echilibru vital (pentru om și mediul său de viață) între ramurile exponențiale ale economiei agricole: *cultura plantelor și creșterea animalelor*.

Că așa au stat lucrurile – o probează balanța toponimelor de hotar (*țarină, ogor, imaș, izlaz, cosalău* și.a.) vîi încă în memoria colectivității, dar și incidența redusă – sub raportul geomorfologiei dinamice – a proceselor actuale de versant.

În schimb, escaladarea fără precedent a progresului tehnic, a provoat și aici o sumă ridicată de pierderi, îndeosebi la nivelul infrastructurii, fiind scoasă din uz aproape toată gama instalațiilor tehnice țărănești, apoi mijloacele de tracțiune specifice, precum și uneltarul agricol, viticol, piscicol, apicol, meșteșugăresc etc.

În aceste condiții, abordarea de față își propune reținerea acestor activități și practici, care incomplet dezrădăcate pot fi revalorizate ca

părți ale unor domenii economice de actualitate: agricultură ecologică; turism rural; arhitectură; design și amenajări interioare, gastronomie, artizanat și.a.

Cultura plantelor

Chiar dacă, profilul economiei agricole a balansat constant spre un specific pastoral, cultura plantelor s-a distins dintotdeauna prin forța de concentrare a disponibilului de energie umană, începând firesc cu efortul reclamat de obținerea terenurilor agricole, în special a „țarinii”. Tehnicile utilizate au fost cele comune întregului spațiu național, de aici și uimitoarea unitate a fondului toponomastic de hotar, denumiri precum *pârjol, hăitaș, arsură, runc, laz, săcătură* și.a. fiind nu numai deosebit de frecvente, ci și unanim acceptate.

Urmările atent, tradițiile specifice relevă categorii de activități; de practici, inclusiv de tehnici agricole *active*, respectiv *pasive*, latente.

Amprente mai bine conturate poartă în acest sens acțiunile calate pe fazele majore ale ciclului agricol, destinate: *pregătirii pământului prin îngunoiere; aratului, semănatului, prășitului, culesului și depozitării produselor*.

Toate acestea trebuiau obligatoriu să respecte anumiți timpi de execuție, indicați prin varii semnale: o devălmășă alcătuire de semne ale naturii și sărbători creștine, ce rezonau în *calendarul popular* (înfloritul spinului; cântatul cucului sau Blagoveștenie; starea de umezeală a pământului – prin veche rânduială semănăturile de primăvară puteau începe doar când stând pe pământ „curul nu trăgea apă”, cum musai semănatul de toamnă trebuia încheiat cu două săptămâni înainte de Sânmihai; Nunta Urzicilor (7 aprilie), Sângeorzul sau Anul Nou al Oilor; Rusaliile; Ispasul, Sânzaienele sau Sântion de Vară; Circovii de Vară și Măria Măcinica – marcau pe 16, 17 iulie Miezul Verii; Ziua Crucii, Schimbarea la față; Vinerea Ciumii; Sânedru sau Ziua Soroacelor (26 octombrie) etc.

Că munca pământului, reprezenta de departe chintesența vieții țăranului, ne-o dezvăluie și practica substituirii datei calendaristice de naștere prin sintagme de tipul: *pe vremea aratului, pe vremea săpatului la*

de-al doilea, pe vremea secerișului, în vremea otăvii, în vremea culesului etc. – activități agrare reper, sau de măsură a scurgerii, cu rost a timpului.

Prezentul mai păstrează din plenitudinea material-spirituală a acestor activități, doar prima valoare, încarcătura social-spirituală fiind aproape complet anihilată.

Ca atare și acum, se îngrașă pământul prin îngunoiere sau târlire; și acum se ară și se grapă respectându-se timpii consacrați și chiar utilizând atelaje agricole tradiționale; și acum semănatul se mai face prin împrăștierea cu mâna din sacul înodat pe sub braț și gât, ori pe rânduri cu sapa; secerișul se face încă cu secerea și coasa, spiclele se leagă în snopi, iar snopii se adună în „*cruci*”, iar apoi în *clăi*... dar, desfășurarea lor presupune doar muncă, o muncă aridă lipsită de fast, de bucurie, de sărbătoare.

Țăranul când seamănă nu se mai grijește ca pentru Biserică; ceremonialul- sărbătoare al *Tânjelei* – prin care se cinstea vrednicia – a fost uitat; *Vlojoiul* sau *Udătoriul* nu se mai arată pe uliți de sat, pentru a invoca fertilitatea; *secerișul* nu se mai face cu *ceterași* și nici nu se încheie prin *ospăt* și *Hora Cununii*; s-au stins *clăcile* de treierat sau de desfășuratul mălaiului; doar accidental se mai culeg *buruieni* de leac de Sânziene; merele nu se mai culeg musai de Ziua Crucii etc.

La fel, lipsește din peisajul satului, cânepa întinsă pe garduri la uscat și, sunt tot mai rare șiragurile de *poame uscate*, ori de *tipăruși roșii* (ardei) atârnate la streșini de case.

Important rămâne faptul, că o parte din universul acestor *îndeletniciri-ceremonial* pot fi readuse în atenție ca elemente de forță ale turismului rural.

*

Fără a fi percepute în adevarata lor dimensiune, mutații tranșante au afectat plaja tipologică a plantelor cultivate, atributul de tradițional caracterizând, între cereale, nu porumbul – majoritar ca pondere – și, nici chiar grâul ci, orzul, ovăzul, secara, hrișca, arpăcașul, alacul alb și roșu.

Din categoria leguminoaselor pentru boabe a rămas în rutina cultivării fasolea și parțial mazărea, fiind de tot uitate bobul, linteau, meiul. Situații similare particularizează seria plantelor tehnice și de nutreț, prin renunțarea la cânepă și in, ori la timoftică, ghizdei, sparcetă, firuță și.a. Pentru acestea din urmă, investite cu un potențial nutritiv dar și cu o capacitate ridicată de recuperare a solului prin refacerea fertilității, există șanse reale de reviriment.

Evoluția în ascensiune a comerțului, a avut ca revers, amputarea treptată a *culturilor de rafinament* – plante aromate și medicinale, prelucrate casnic sau în mici manufacturi sub formă de pulberi aromatizante, alifii, tincturi, diferite esențe florale (apă de flori) etc.

Din același considerent, s-a renunțat treptat la cultivarea hameiului, plantă din care – la început de secol XX – se mai știa prepara *berea de casă*, uzual folosită ca băutură și aliment.

Mai puțin afectat de transformări a fost segmentul legumicol, unde varza, cartoful, sfecla, ridichile, ceapa roșie, aiul (usturoi), pătrunjelul, tarhonul, leușteanul și.a. se bucură și acum de aceeași unanină prețuire.

În ceea ce privește uneltele agricole, asistăm încă la un maraj echilibrat între mijloacele de lucru clasice și cele mecanizate – acestea din urmă, materializând în principal lucrări mari, de anvergură, precum aratul și *însămânțatul*.

Acolo unde relieful intervine prin pantă și un grad avansat de frământare, iar proprietatea agricolă, în general mică, este suplimentar fragmentată de diversitatea largă a exploatațiilor – cele două operațiuni se execută și acum în maniera tradițională.

Un exemplu tipic și oferă *Dealul Prelucilor*, din Țara Chioarului unde „caroiajele” restrânse destinate culturilor de câmp (porumb, secără, grâu, cartofi, chiar floarea soarelui) se ară cu *plugul cu cormașă schimbătoare* și *brăzdar simetric*, iar afânarea și măruntirea pământului după semănat, se face tot cu *grapa* - o grăpă însă situată pe o scară intermediară de evoluție, dată de înlocuirea dinților de lemn cu piese metalice.

Similar este cazul plugului care-și păstrează ansamblul componentelor din lemn (grindeiul, coarnele, plazul, bârsa, cormana, cucura), cu excepția brăzdarului și cuțitului - din fier. Subliniem, că această tehnică agricolă era manufacturată aproape integral în atelierele meșterilor locali, lemnari și fierari (căuaci). Aceleași ateliere realizau ca producție de fond și restul uneltarului agricol, ce se detașa printr-o frecvență mult ridicată a utilizării. Este vorba de sapă, hărlete, seceră, coasă, furcoaie, greblă, pleditoare sau *tărușă*, știocă etc.

Prin urmare, activități majore, precum prășitul (de două ori la porumb și cartof, de trei ori la vie), plivitul grâului, recoltatul grâului și, în special cositul, se realizează și acum cu mijloace și în tipare consacrate de secole, de civilizația rurală.

O problemă delicată a ridicat-o dintotdeauna, depozitarea, implicit conservarea produselor pe durata sezonului rece. Pretențiile distințe - pentru un optim de condiții - reclamate de natura particulară a fiecăruia, s-a soluționat prin formule dintre cele mai variate și ingenioase: *coșare* - pentru porumb; *lădoaie mari de lemn* (săsiece) - pentru boabele sau făina de grâu, secară, orz, ovăz; *coșuri de nuiele lipite* în interior - pentru fasole, floarea sorelui, semințe de bostan, poame (fructe uscate) etc. Pe ultimele, le găsim și acum (uneori alături de mai arhaicele *budii* - trunchiuri scobite) într-un evantai larg de dimensiuni - în podurile caselor - deosebite fiind cele care prin proporțiile generoase au necesitat o asamblare prealabilă definitivării acoperișului. Tot podul, prin ambientul specific creat - fum, aer cald, ventilație - se constituie în locația privilegiată pentru știuleții de porumb (cucuruz), cultură prin tradiție reprezentativă în zonele colinare și de deal, prin suprafața mare destinată (peste 50% și-n actual).

Cartofii, abandonează incinta redusă a gropilor, în favoarea adăposturilor în pivnițe, iar nutrețul (fân, paie, otavă, învăluituri etc.) se păstrează fie în podul șurii, fie în ocolul aferent, sub formă de clăi, stoguri, sau mai recent în *fânare*.

Tulhenii (cocenii) de porumb (folosiți cu predilecție în hrana ovinelor), legați în *jupi*, se clădesc piramidal în jurul unui par de sprijin, lung și gros, din lemn. Baza lor servea ca adăpost pentru bostănoase.

Creșterea animalelor

Geografia teritoriului, coroborată cu nevoile cotidiene ale omului pentru muncă, hrană, îmbrăcăminte și încălțăminte, au determinat o dezvoltare timpurie a sectorului zootehnic, rolul său fundamental în economia rurală fiind probat, și-n actual, de ponderea ridicată a păsunilor și fânețelor.

Pornind de aici, se verifică o surprinzătoare concordanță în timp, în ceea ce privește structura tipologică de bază a șeptelului, aproape egal disputată între sectoarele *bovinelor*, *ovinelor* și *porcinelor*, la care se asociază – pe palier distințe ca importanță și ca număr - *cabalinele*, *caprinele*, *păsările de curte*, *stupii* etc.

Se filtrează ca atare, un set de premise ce investesc în consacrarea tradiției pastorale, bine aspectată, îndeosebi de oierit.

S-a pierdut în schimb obiceiul *creșterii libere a porcilor* – probabil pe fondul eradicării în masă a pădurilor de stejar, precum și cel al *creșterii cailor în herghelii (steavă de cai)*, aici, factorul principal inhibitor fiind colectivizarea.

Așadar, *păstoritul* asumă în prezent, acea valoare a unicitatii și originalitatii generata de cumularea unor rânduieli arhaice, puțin fragilizate de confruntarea cu noul. Ne-o dovedește aceasta, dintr-un început *graiul* sau *limbajul stânii*, ce vehiculează activ, aceeași termeni specifici – unii de origine cumană (cioban, baci, stână, strungă, brânză, urdă, zăr, comarnic, ciorâng și.a.) ca în urmă cu 2000 de ani.

La fel de înrădăcinate în timp sunt: obiceiul „*Măsurișului*”, numit și „împreunatul oilor” sau „formarea stânii”; apoi organizarea stânii; inventariul stânii; tehniciile de preparare a laptelui; alte datini – impuse de particularitățile sistemelor de păstorit.

Pentru multe areale, condițiile de mediu, au facilitat generalizarea unui *păstorit agricol local*, cu stână mutătoare în hotarul satului, formulă mixtă de creștere – în turmă vara și în stabulație proprie – iarna. Sistemul dat, developează, credem noi, cel mai pregnant relațiile intime derulate, între cultura plantelor și creșterea animalelor, definitorii pentru cultura mixtă extensivă din zona colinar-submontană. Argumentația,

este întărită de imixtiunea restrânsă a unui oierit transhumant, practicat de proprietarii – *mai bine avuți* – din sectoarele pericarpatice interne („mărginimile” transilvane) și externe.

În funcție de mărimea populației de oi, existau în fiecare sat, de la una, la două sau chiar trei turme, identificate ca fiind ale *josenilor*, ale *susenilor*, ale *mijlocenilor*, ale *gugolenilor* și.a., în acord cu individualizarea comunității rurale pe *vecinătăți*. O astfel de turmă, ce aduna obișnuit între 150-200 de capete, era dată în grija unui păstor (cioban, păcurar, baci) tocmit de către gazde (sâmbrași), ori de reprezentantul acestora (șeful de turmă), în baza unui *târg* – ținut în Vinerea Mare (14 octombrie). Termenii înțelegerii, odată stabiliți de părțile implicate, erau cu strictețe respectați pe toată durata *anului pastoral*, care debuta pe 23 aprilie de Sfântul Gheorghe (în credința populară – zeu al vegetației, protector al cailor, vitelor și holdelor) și se încheie de Sfântu Dumitru (Sânedru) pe 26 octombrie.

Împreunatul oilor, cunoscut sub diverse denumiri, impuse de personalitatea comunităților locale (*Sâmbra Oilor*, *Măsurișul*, *Ruptul Sterpelor*, *Băgatul Oilor pe Brânză* etc.) se detașează, în viața social-economică a comunității rurale, ca fiind cea mai percutantă activitate din timpul anului agro-pastoral, de unde și transcederea ei, într-un plan ritualic, ceremonial.

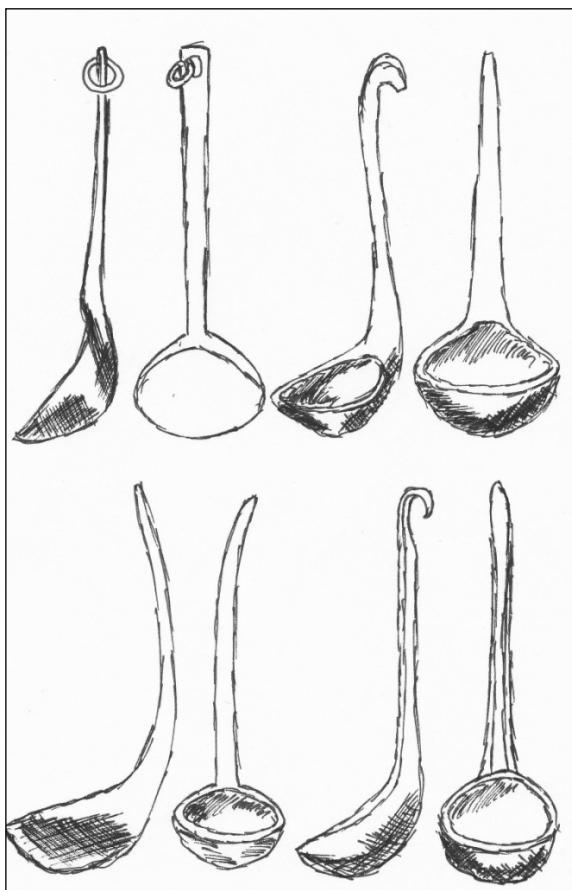
Ziua împreunatului – satele avându-și prin tradiție consfințită o zi a săptămânii (joia de exemplu bucurându-se de considerația unei zile fatidice) – era precedată de un păsunat temporar, de 3-4 săptămâni în hotarul satului, când turma aduna fără deosebire oile cu lapte, mieii, sterpele și berbecii. Obișnuit, în ultima săptămână a intervalului, oile de lapte erau răsfățate printr-un program alimentar special, abundant în nutrienți stimulatori ai lactației (cocoși de porumb, tăieti furajeri în amestec cu tărâțe etc.).

În ajunul măsurișului – se proceda la aşa numitul *ales al oilor*, când mieii erau definitiv separați de mame.

Marea zi a *împreunatului*, se deschidea la prânz, prin *mulsul oilor*, primul act dintr-o serie de importante momente.

Părtașii turmei, în ținută de mare sărbătoare, cu vasele pentru muls împănate cu flori și mânunchiuri de leuștean ori busuioc, își adunau mânzările într-un loc dinainte stabilit, de regulă în vatra satului, unde sub o atență supraveghere – pentru a fi eliminate orice suspiciuni, precum înmulțirea laptelui cu apă – bărbății, asistați și ajutați de membrii familiei, mulgeau cu îngăduită răbdare, până la ultimul strop de lapte.

Fig. 16 - Linguri de măsurat

Al doilea moment, era *măsuratul laptelui*.

În funcție de cantitatea de lapte mulsă, cunatificată prin unități de măsură specifice (răboj, carâmb, cupă, litră, fele (0,5 l), fârtai (0,25 l), deț (0,10 l), lingură), fiecare gazdă se regăsea pe o scară ierarhică, locul ocupat indicându-i atât cota de lapte ce-i revenea în timpul anului (20 de cupe, pentru o cupă de lapte mulsă la „Măsuriș”), cât și ordinea în „rândul de lapte”. Ultimul aspect, poate fi evaluat ca o specificitate a păstoritului agricol local, constând în preluarea – în zilele arondate – de la *stână*, doar a *laptelui* și

nu a unor produse derivate - caș., brânză, urdă, telemea, jintiță și.a.). Mersul după lapte, implica pentru sâmbraș, obligația de a duce mâncare pentru păcurar, implicit pentru câini, iar dacă stâna era privată de existența unei surse de apă și, o anumită cantitate din acest prețios lichid. Transportul se făcea în ciubere special adaptate încărcăturii pe măgar.

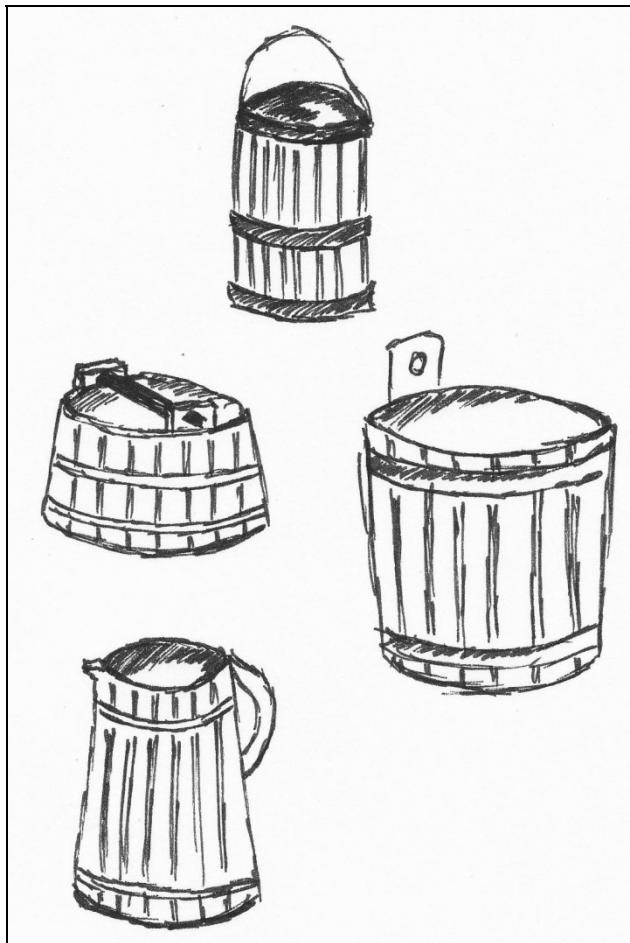

Fig. 17 – Vase de lemn din inventarul stâncii

Fără a intra în amănunte, evidențiem că actul „Măsurășului”, în general și al „măsuratului”, în special, reflectă probabil cu cea mai mare elocvență – sistemul de relații social-economice, „țesut” în cadrul comunităților tradiționale.

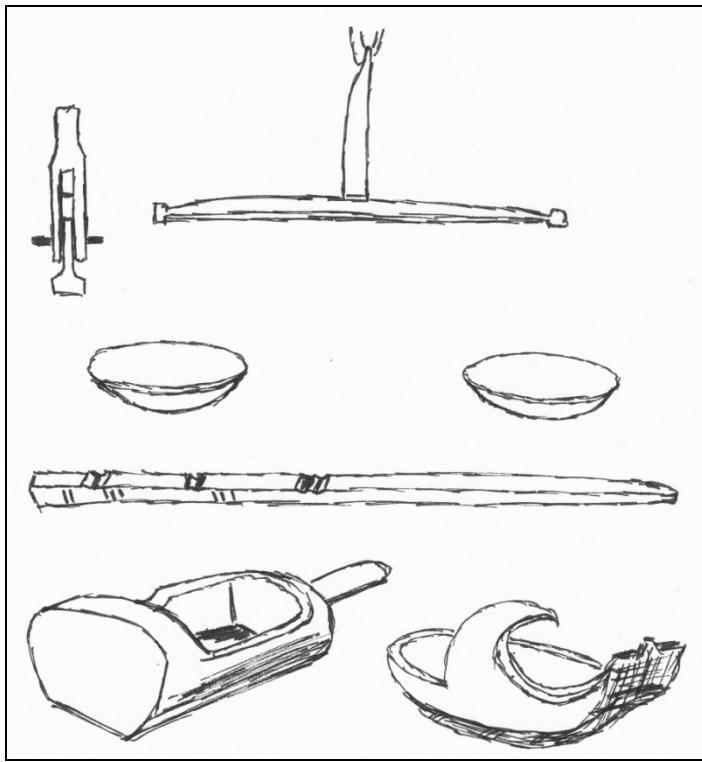

Fig. 18 – Instrumente de măsură din inventarul stânii (cumpăna cu taljere, balanță pentru lână, țâncușă de măsurat lapte, căuce pentru tărâțe și sare)

Era momentul de apogeu și de bărbătie al zilei, când „actorii” – capi de gospodării – își dovedeau abilitățile (înțelepciune, diplomație, chibzuință, agilitate și.a.) în înțelegeri de factură: *comercială* – vândutul sau cumpăratul de lapte; *organizatorică* – formarea stânii, stabilirea trupurilor de imaș și a succesiunii pășunatului, mutarea staurului, însemnatul oilor, stabilirea numărului de berbeci pentru prăsilă, îmbăierea oilor și supravegherea în permanență a stării de sănătate, asigurarea reparațiilor și a inventarului stânii (lese, colibă, găleți de muls, ciubere, strecurători, canciauă, lămpașe, sare pentru oi, îmbrăcăminte pentru ciobani etc.); *juridică* – stabilirea rândului la stână, fixarea sămbriei (după rang) a personalului stânii, angajarea - după caz – a mulgaciului și/sau ciorângului, stipularea unui statut al stânii (un cumul de norme, nuanțat în drepturi și obligații, deopotrivă pentru

sâmbrași și păstori); *apotropaică* – săvârșirea unor străvechi datini și ritualuri precreștine și/sau creștine, cu rol în menținerea *stării de bine* la stână. Actul final, rezona într-o autentică sărbătoare, cinstită cum se cuvine, prin ospăț, joc și horă.

*

Elementul de noutate, pentru unele reuniuni câmpenești, este conferit de suplimentarea funcțiilor tradiționale, prin atributul atractivității turistice. Astfel de nuclee polarizatoare sunt sporadice, premisele însă există și, mai important, există modele confirmate valoric în – Oaș, Maramureșul istoric, zona etnografică Meseș etc.

*

Organizarea stânii. Chiar dacă, eludăm o detaliere riguroasă etnografică a oieritului – studiile de specialitate alocându-i cuvenita considerație – dorim prin puținele accente puse, reclamate îndeosebi de venerabila vârstă a ocupației și de rolul ei în menținerea tonusului social, economic și cultural al satului actual, să abatem atenția asupra necesității de a ne asuma fără rețineri, integritatea și rafinamentul valorilor pastrorale, pe care numai o experiență măsurată în milenii o puteau distila. Prin urmare, este esențial să conștientizăm dăruirea cu un patrimoniu, ce în plan social echivalează cu o latură a identității noastre, iar în plan economic are disponibilitățile necesare adjudecării unei partide productive, ecologizată prin propria natură.

Pentru spațiul intracarpatic, particularitățile orografice și de organizare a economiei agricole, au consacrat eficiența oieritului agricol local, caracterizat printr-o pendulare de mică amplitudine. În consecință găsim aici, „stâna”, într-o formă simplificată, adaptată dimensional și structural unor necesități primare – prepararea laptelui în caș și apoi în brânză, ori în alte produse derivate (urdă, jintiță, lapte acru și.a.) urmând a se realiza de către fiecare sâmbraș, în gospodăria proprie.

O altă particularitate, rezidă din dubla valență a conceptului de „*stâna*”, atribuit atât *târlei* (sau turmei de oi) cât și *gospodăriei pastorale* propriu-zise, constituită din *staur*, *colibă* și *comarnic*. *Coliba* își restrânge,

așadar, funcțiile, la aceea de *adăpost pentru păcurari*. Construcția în sine, este rudimentară. Acoperișul într-o apă, susținut de doi pari, și flancurile care asigură protecția sunt încropite din materiale vegetale (paie, ierburi și crengi) luate din spațiul imediat.

Comarnicul, în schimb, se distinge prin proporții mai ample, formă dreptunghiulară și acoperiș în două ape, dominant din paie, fără a fi exclusă șindrilă. Pentru peretei, se utilizează o împletitură din nuiele. Destinația de bază, era de *cămară* pentru obiectele și uneltele stânii. Complementar, dar nu generalizat, spațiul servea ca *lăptărie* – laptele suportând o primă prelucrare, dar numai până-n faza de caș – și, ca *loc de preparare a hranei păstorilor*. În acest scop, într-un colț al comarnicului era amenajată *vatra liberă*, accesorizată de ceaun și de pirostriile din fier.

Staulul, de forma circulară sau dreptunghiulară, format din *lese* aduse de sămbrași – în proporție directă cu numărul de oi – își avea locația în pantă ușoară – în vederea menținerii uscate a *bătăturii ocolului*.

Tot printr-un sir de lese, îngrăditura era separată în două compartimente: *unul mai spațios* – pentru mânzări, prevăzut cu o deschizătură specială în dreptul strungii (locul unde de trei ori pe zi, apoi de două, și-n final o singură dată, erau mulse oile) și, *altul mai restrâns* – pentru sterpe.

O funcție derivată a staurului, dar importantă pe fondul tipului de agricultură practicat, era de *îngunoiere a locului*, de aici și necesitatea firească a *mutării periodice a stânii*. Procesul de *târlire* avea continuitate în toamna târzie, când de Vinerea Mare, sărbătoare pastorală precreștină (14 octombrie) se „*slobozeau țarinile*”, pentru păsunatul devălmaș și, de asemenea se „*slobozeau berbecii în turmă*”, moment plastic numit „*Nunta oilor*”.

Omniprezent în gospodăria pastorală era și, „*clinciul*” sau „*sterciuneriu*” din fața colibei (un trunchi de 2 m înfipt în pământ, cu ramurile retezate la 15 – 25 cm – „*gârciuri*”), pe care se agăta *vasele de la stână, săcuiești cu mălai, strecuători pentru caș și desagii cu pâine*” (Petru Dan Idu - 1999).

Intermedierea între aşteptările sămbraşilor şi nevoile păstorilor, era realizată de către *șeful de turmă*, delegat de comunitate în virtutea unor calităţi cumulate: onestitate, rang social, disponibilitatea de implicare, spirit managerial ş.a.

Acesta era considerat pe toată durata anului pastoral, personajul cheie, dregătorul unei activităţi deosebit de bogate în conotaţii.

Mai subliniem, că *celula pastorală*, integrată pe de o parte dintr-o „confrerie” ierarhizată (păcurar, mulgaci, ciorâng) şi, din ansamblul componentelor materiale pe de altă parte, se detaşează în lumea satului tradiţional printr-un comportament specific, clar individualizat într-o autonomie social-economică.

Pomicultura şi viticultura

Urmărirea performanţelor agricole în relaţie cu favorabilităţile geografice, impun ca primă opţiune, în domeniul pomi-viticol, cultura pomilor fructiferi. Mai bine avantajată de tradiţie, implicit de starea de fapt, *pomicultura* – în raport cu viaţa-de-vie, restrânsă la o exploatare sporadică şi neglijabilă ca pondere – se ancorează într-un suport deja eficient susținut prin, câteva trupuri compacte de plantaţii. Nucleele respective, ar trebui privite (în scenariul viitoarelor programe de dezvoltare ale agriculturii şi a turismului rural) drept platforme de relansare a pomiculturii prin acţiuni de extindere şi chiar de intensivizare a acesteia, în areale cu oportunităţi speciale: Reuşita unui astfel de demers, aproape că obligă la adoptarea unui sistem operaţional care să dozeze echilibrat, valorile tradiţionale cu normele horticole de vârf, îndeosebi în ceea ce priveşte soiurile selecţionate. În acest sens, girul timpului şi al generaţiilor, trebuie respectat şi conservat printr-o continuitate de cultură a soiurilor locale de *măr* (*şovar, vergicel, citron, mere de iarnă, gutui, parmini, batulă*); *prun* (*grasă timpurie, ciorăştii, albuţe, bistriceană lungă*); *păr* (*roşu la miez, coadiş, stelnicioase, cu două creste*); *cireş* (*de mai, dronţos, ghermane*), *nuc* etc.

Mai departe, rolul normelor știinţifice în domeniu (promovate prin şcolile de horticultură, prin centrele de cercetare ş.a.) ar fi acela de

corectă gestionare a capitolului productivității și competitivității, atât prin instituirea unei specializări, cu scop în performarea unui număr restrâns de produse (de exemplu la măr și nuc) cât și prin promovarea unor soiuri agreate de piața comunității europene, tot mai exigentă și mai selectivă.

Atașamentul față de tradiție, îl putem, de asemenea, asocia, unor momente din viața pomului sau din ciclul fructificării. Conotație absolut specială, comportă de exemplu prin încărcătura motivațiilor induse – *actul sădirii* – o veche cutumă sintetizând esența vredniciei și a plenitudinii vieții prin îndemnul „să construiești o casă, să sapi o fântână, să sădești un pom”.

Culesul apoi, la măr, se întâmpla ritualic într-o zi însemnată „Ziua Crucii”, act ce plasa evenimentul într-o zonă a sărbătorii, a bucuriei, dezrobindu-l de avatarul muncii brute. Respectarea termenului, rezona însă și în credință, că fructele mai degrabă culese sunt sortite putrezirii. În ceea ce privește tehnica în sine, recoltarea se făcea cu mâna sau cu *cleașca*, un băt (botă) lung, cu unul din capete în formă de cupă, obținută prin despicarea lemnului în patru *vârste*, distanțate între ele prin două bețișoare dispuse în cruce. Merele destinate consumului se păstrau în pivnițe, rânduite pe *lese* speciale sau în podul surii, în otavă sau fân.

Importanță majoră suscită în acest tablou, revenirea la tradițiile valorificării de durată a fructelor, sub forma *poamelor* – uscate în „*bujdeie*” și/sau în cuptorul de pâine; a *țuicii de prune* – distilată în *horincii*; a *silvoiței de prune și mere* – produsă prin fierbere îndelungată, fără adaos de zahăr, în căldări speciale din aramă etc. Înteres deosebit, reclamă apoi, modalitățile de păstrare și prezentare a produselor de gen – unde produs și ambalaj, în mod fundamental trebuie să asume o *marcă*, o emblemă. Ca atare, pledoaria noastră se îndreaptă, după caz, în favoarea *coșercilor de nuiele* – la poame; pentru *oalele de lut* ori pentru *chibla de lemn* – la magiun; pentru *bărbânte și butoaie*, de diferite dimensiuni și forme, la *țuică* și vin. În ultimul caz, lemnul și cu deosebire esența utilizată (brad, stejar, tei, dud) contribuie substanțial (luând în calcul și valoarea timp) la rafinarea calității produsului.

De altfel, realitățile din turismul rural (cel mai în măsură prin promotorii săi să scutere colbul de pe valorile tradiționale) confirmă o canalizare fără precedent a interesului *oaspeților externi* spre tehniciile și produsele civilizației populare autohtone.

Și pentru că tradiția poate fi construită, sau reînnodată, oportun ar fi - în plan cultural și material – revitalizarea celebrelor reuniuni social-comerciale de toamnă (de tipul *târgurilor* sau *nedeilor*, precum cele desfășurate în *Vinerea Mare* (14 octombrie) – unde, multitudinea acțiunilor să fie deliberat concertată spre un simbol central: „sărbătoarea mărului”; „sărbătoarea mustului”; „sărbătoarea curcuruzului” etc.

*

Un alt plan, extrem de bogat în elemente și practici magico-sacre, este cel spiritual sau al identității culturale, unde considerația omului pentru *pomul sădit* – element creditat ca purtător de energii vitale – transcede într-o sferă a cultului propriu-zis.

Găsim astfel, pomul stilizat, încrustat în lemn și lut; apoi cusut ori brodat pe veșminte și velințe; crengile de cireș și măr (puse ritualic la înflorit pe șase decembrie) au întruchipat primele sorcove („să trăiți să înfloriți, ca un măr, ca un păr, ca un fir de trandafir...”) și au constituit laitmotivul celor mai vechi colinde „flori dalbe flori de măr”.

Un alt reper de venerație pentru pom și rodul său îl descifrăm în „Mărțișorul” zilelor noastre, deturnat și transfigurat de apetența pentru comercial. Reținem însă, înrădăcinarea într-o frumoasă datină precreștină, când, prin funii împletite din fire de lână albe și negre (la început), simbol al *luminii* și *întunericului*; al *vieții și al morții*; al *verii și al iernii*; al *binelui și al răului*; atârnate în crengile pomilor ori de staulul și grajdul vitelor – se punea sub protecție divină, avutul gospodăriei. Un șnuruleț asemănător, de care se prindea un *ghioc* sau un bănuț de argint, se petrecea la încheietura măinii „*pruncilor de țăță*”, scopul fiind de izgonire a maleficului. Tot din segmentul datinilor ce gravitează în jurul momentului nașterii și a pomului deopotrivă, avem ceremonialul primei scăldători, apa de la baia nouului născut, trebuind musai golită la rădăcina unui venerabil pom, ca viața pruncului să fie la fel de lungă, de frumoasă, de bogată.

Prelucrarea lemnului

Ca o consecință a faptului că pădurea a constituit milenii de-a rândul principală resursă existențială, într-un plan al nevoilor imediate, patronajul a revenit *civilizației lemnului*.

Element desprins dintr-un înveliș nativ protector, pădurea primește în lumea restrânsă a spațiului trăit, funcții și materializări reclamate de multitudinea și varietatea trebuințelor umane: spațiu sacru de rugăciune; locuință; adăpost pentru vite; poartă; gard de gospodărie și gard de țarină; instalații de o complexă genialitate tehnică (mori, vâltori, darace, piuă, steampuri, joagăre, oloinițe, armături și vagonete de mină etc.); obiecte de folosință pastorală, agrară și meșteșugărească; piese de mobilier; obiecte de uz gospodăresc și de manufactură casnică (război de țesut, urzoi, vârtelniță, spete, sucale, suveici, fuse - vezi ineditul fus cu zurgălăi din Maramureș - furci, zdrobalău pentru cânepă...), atelaje agricole și de tractiune (plug, grapă, car, treierător); simboluri ale identității creștine (răstigniri, troițe, crucea mortului, prescurărițe...) și, atât de universala - prin perfecțiunea formei – *roata* (roata olarului, roata morii, roata carului, roata fântânii...).

Abundenta împădurire (considerată la scara timpului istoric) a ținuturilor deluroase și piemontane, ba chiar până cu câteva secole în urmă a unor vaste suprafețe de câmpie, cu *foioase* – fag, gorun și stejar îndeosebi, imediat susținute spațial și cantitativ, prin esențe de carpen, frasin, ulm, mesteacăn, jugastru, plop, răchită, măr și păr păduret, corn, alun, sănger, tei, cireș sălbatec și.a. a generat pentru lemnărit o sursă de materie primă socotită inepuizabilă, atribut dublat în sfera avantajelor de facilitatea procurării.

Precum s-a sugerat, o magie aparte prezintă pentru neinițiați „*ambitusul*” extrem de larg al folosințelor, fiecare esență prin calitățile ori neajunsurile ei, primind – sub controlul lemnarului – o destinație strict rânduită.

Astfel, *gorunul*, dens, rezistent la umezeală și la atacul carilor, viguros la curbări și apăsări, este utilizat în primul rând ca *lemn de construcție*, la confecționarea tălpilor, grinziilor, căpriorilor și, a altor subansambluri.

Fagul, ușor de lucrat și permisiv, datorită elasticității fibrei, la curbări (prin căldură), este materialul ideal în manufacturarea mobilierului tradițional, inclusiv a *lăzilor de zestre*, ori a lădoaielor pentru cereale. Mai puțin rezistent la umezeală și la atacul carilor, trece într-un plan secund ca materie primă în construcții grele.

Carpenul, dens și rezistent la tensiuni, însă cu fibră lejer contorsionată, greu de prelucrat și puțin rezistent la apă, este preferat la obținerea cozilor pentru unelte.

Frasinul, durabil, dens, elastic, ușor de prelucrat întrunește calitățile reclamate de confectionarea subansamblurilor de car (butuci de roată, spițe, loitre, *inima carului*, *crucea ruzii* etc.).

Mesteacănum, răspunde unei plasticități ridicate, grație fibrei moi și puțin dense. Bine uscat, este solicitat pentru obiectele de mărime medie și mică: cozi de unelte, furcoaie, ruzi de car, juguri etc...., iar nuielele țin prim-planul producției de *măturoaie*.

Jugastrul, lemn ușor, facil de modelat, este canalizat cu predilecție spre uneltele specifice lucrului la fân: furci de lemn, greble, rudițe etc.

Cornul, tare, rezistent și elastic, și-a avut momentul de glorie sincron cu perioada de apogeu a instalațiilor tehnice țărănești, când se folosea, bunăoară, la confecționarea „măselelor” pentru roțile de moară, acționate hidraulic. Tot de trecut, ține folosința sa în *spătărit* (dinți de spătă). În prezent este destinat obiectelor de mici dimensiuni (fuștei de scară; fuse de tors, furci, bâte ciobănești etc.).

Lemnul de *cireș* și *nuc* a fost statoric orientat – în baza calităților estetice deosebite – spre producția pieselor de mobilier.

Părul sălbatic, dens, rezistent la frecări și loviri, era mult prețuit și solicitat în realizarea componentelor instalațiilor tehnice populare (pive, șteampuri, prese de ulei...) ori la confecționarea tălpilor de sanie.

Esențele ușoare și moi din *paltin*, *tei*, *anin*, *plop*, *răchită*... sunt agreate în manufacturarea uneltarului casnic și gospodăresc: lingurare, blidare, stelajii, căuce, talgere pentru fonturi (balanță), blide, linguri, coveți, cofe, găvane, fuse, sucitori, sărărițe etc.

Un loc aparte aveau, în industria casnică, nuielele de răchită, alun și sănger – materiale predilecție în obținerea împletiturilor. Expresia produselor – ca formă, dimensiuni și destinație, este de o generoasă diversitate (cotărci, lese, porți de sură, porți de grădină, garduri, piese ușoare de mobilier și.a.).

Reținem însă că meșteșugul împletiturii din nuiele, ori din alte fibre vegetale (trestie, papură, rogoz, paie etc.) poate accede – printr-o continuă rafinare - într-o zonă a „*producției de lux*”.

Fără a atinge anvergura și măiestria în lemnărit, consacrată de meșterii din Maramureșul istoric sau Țara Moților, țăranii lemnari din toate părțile României s-au impus printr-o cinstită lucrătură a *pieselor de mobilier utilitar* (mese, lavițe lungi cu spătar (lădoaie), scaune cu spătar, leagăne etc.), respectiv a *uneltarului de uz casnic și gospodăresc*.

Cert este, că o plajă atât de largă și nuanțată a produselor din lemn, nu ar fi fost posibilă în absența unor specializări restrânse, exacte, bazate pe instrumentar și tehnici particolare, precum cele impuse de rotărīt, dulgherit, tâmplărit, dogărit, sindrilit și.a. Din nefericire, arta sindrilitului, atât de necesară în renovarea monumentalelor biserici din lemn, este complet aridizată prin absența meșteșugarilor de gen. O situație similară afectează la modul cel mai restrictiv prelucrarea artistică a lemnului, izvaditoare a *celebrelor lăzi de zestre, a porților sculptate, a șehilor de pridvor trăforați, a mobilierului încrustat și pictat* etc.

Fără îndoială, *lăzile de zestre* sau *lăzile de mireasă*, piese de rezistență – până nu demult – a oricărui interior de locuință țărănească, cumulează atritive ce situează la vârf arta prelucrării lemnului. Ele incită printr-o riguroasă acuratețe tehnică, prin forme și proporții armonioase, prin claritatea și echilibrul decorațiunilor.

Apartenența genetică, la un anumit centru de producție, developă linii stilistice personalizate și, deosebit de intersant, consecvente, accentuate prin utilizarea selectivă a unor anumite motive și tehnici ornamentale. Se distilează pe acestă cale, „mărci”, „embleme”, care girează pe de o parte calitatea produsului, servind totodată drept repere în organizarea pieței cererii. Subliniem, că producția lăzilor de zestre era

una de comandă, iar desfacerea – prin vânzare – se realiza fie acasă la meșter, fie în târguri.

Ornamentația *lăzilor* era deosebit de bogată, îndeosebi pe partea din față, unde se incizau cu „*tărcălanul*” (un compas cu gheără de fier) și *horjul* îngust (folosit pentru linii drepte) diferite motive: cercuri concentrice, rozete, semicercuri, triunghiuri, linii oblice, carouri etc.

Aproape la fel de *împistrit*, dar în registre orizontale, era capacul. Pentru accentuarea unității estetice se proceda la sublinierea inciziilor prin culoare, o alternanță de hașuri pe albastru închis și negru.

De asemenea, personalitatea stilistică a fiecărui centru, putea fi citită și din linia căpătăielor, care putea fi curbă sau dreaptă, simetrică sau asimetrică, cu coarne proeminente ori ușor estompate.

Ca materie primă, exclusivitatea o deținea fagul, proprietatea acestuia de a crăpa drept, favorizând obținerea de scânduri – direct „din secure”, printr-o simplă despicare.

Surprindeau prin originalitatea formei *lăzile de Fericea, de tip sarcofag*, din Chioar, precum o notă de distincție introduceau în aceeași arie etnografică, „*lăzile de Buteasa*” al căror motiv central era „*pomul vieții*”.

Mai menționăm, că toți lădarii confectionau – cum deja am sugerat – din fag, stejar, paltin, nuc sau cireș – o gamă largă de piese de mobilier: *mese cu ladă și/sau puiuț, cu blat circular sau dreptunghiular, înalte, sau scunde; scaune cu spătar înalt, cioplite cu bardă sau traforate; lădoaie, lavițe cu spătar, dulăpioare și dulapuri de perete* etc.

Numitorul comun era, pentru toate, ornamentația bogată, de veche tradiție țărănească (motivul solar, pomul vieții, zigzagul, dintele de lup), anturată prin elemente de împrumut, din repertoriul artei baroce și gotice, pătrunsă pe filiera orașelor, ori a curților nobiliare.

Centrele consacrate în prelucrarea lemnului își atașau ca producție de bază și seria obiectelor cu destinație în depozitarea produselor cerealiere (lădoaie sau săsăiece), a produselor lactate, a curechiului morat, ori a băuturilor alcoolice (țuică și vin). Pe acest segment de piață, rol major revinea însă *mocanilor* din ținutul Abrudului.

Majoritatea obiectelor, la care am făcut referință în această succintă și sumară incursiune, pot fi întâlnite și astăzi în gospodăriile din ruralul profund, mai rezistent la mutațiile induse de tehnica zielor noastre. Unele sunt captive anonimatului, altele au fost deturnate de la folosința tradițională, iar altele penetreză – datorită căutătorilor de antichități – într-o zonă a „exoticului”.

Culesul din natură, vânătoarea și pescuitul

Secole la rând, respectivele practici s-au impus nu numai ca activități economice de bază, ci constituiau la propriu, pentru o populație puțin numeroasă, suportul fundamental al unui program alimentar sever. Reținem prin urmare, că efervescența acestei activități, era reclamată – până spre sfârșitul secolului al XVII-lea și chiar în secolul al XVIII-lea, de nevoi alimentare imperioase, produse de bază ale alimentației actuale ca porumbul, cartoful, fasolea și.a. – fiind încă necunoscute.

Cerințe severe, survineau apoi pe un fond pomicol neglijent ca pondere, coroborat cu un consum redus de produse lactate, ori de substanțe proteice și grăsimi de origine animală.

Într-o astfel de conjunctură se declanșează la nivelul socialului, o disponibilitate sporită spre oferta propusă de componenta naturală, generos reprezentată prin păduri, un excelent mediu habitual pentru vânătoare și de profilare a florei spontane (ierburi, rădăcini, ciuperci, arbuști cu fructe și semințe comestibile etc.).

Totodată, cursurile neamenajate ale râurilor favorizau în zona joasă și relativ tabulară a depresiunilor, formarea de bălți și arii de înmlăștinire bogate în pește (știucă, avat, văduviță, morunaș, oblete, porcușor, biban). Chiar dacă mai greu de capturat, mult apreciat era peștele (cleanul, mreana vânătă, scobarul, mai rar salmonidele) din apele repezi ce drenau zonele montane, submontane și de dealuri înalte.

Între toate acestea, *culesul din natură*, se detașează prin frecvență și larga polarizare a maselor, ca una dintre habitudinile rutinate, dar complexe, ale modului de viață tradițional, scopul fiind polivalent: alimentar, medicinal și tinctorial.

Culesul se derula pe toată durata sezonului cald, debutând în primăvara timpurie cu *verzele*- bogate în clorofilă și vitamine - și se încheia în toamna târzie cu brumatele porumbele (fructe de *Prunus spinosa*).

Fiecare plantă își avea sorocul ei. Astfel, până în prima decadă a lui aprilie, isonul îl țineau urzicile, loboda, leurda, aișorul, stevia, podbalul, macrișul, frunzele și rizomii crizi de păpădie, scaii de ogor etc. Din frunzele lor, se pregăteau ciorbe hrănitoare, mâncăruri scăzute, ori umpluturi pentru plăcinte - gastronomia românească înscriind pe lista specialităților, celebrele plăcinte cu „luțarnă” sau cu loboda.

Se trecea treptat, în iunie, iulie (luna lui cuptor) în anotimpul fructelor și al ierburilor de leac. Era intervalul de maximă fertilitate a culesului, roadele adunate (frăguțe, zmeură, agrișe, afine, mure, hamei, mere și pere pădurete etc.) fiind destinate pe lângă consumul imediat (în stare proaspătă), conservării. Tehnicile de prelucrare erau variate, incluzând ca obișnuite: uscarea în aer liber sau prin coacere și afumare; tratamentele termice; fermentarea; morarea. Se obțineau astfel, produse cu o valoare deosebită precum *oțetul*, cidrul, poamele, murăturile de agrișe, ciupercile deshidratate berea, dulcețurile etc. Prevalența lor în alimentația cotidiană, ilustra - fără nici un dubiu - caracterul lor indispensabil.

Tot peste această perioadă, se cala și apogeul culesului *plantelor de leac* (medicinale) ori a celor cu proprietăți apotropaice.

Semnalul, era declanșat de sfânta sărbătoare a Sânzienelor (24 iunie), iar recoltarea presupunea multă pricepere și cunoașterea unor taine ancestrale, aspecte ce împrumutau acestei practici, valențe ritualice și un profund caracter selectiv.

În vederea păstrării virtuților terapeutice, ierburile de leac (spânzul, mărul lupului, coada-calului, coada-șoricelului, urzica vie, sunătoarea, traista-ciobanului, trei-frați-pătați, rostopasca, roinița, mușețelul, sănzâienele sau drăgaica, gălbenelele, chimenul, cimbrisorul și.a.) erau supuse apoi, fie prelucrării primare, prin uscare (în locuri curate, aerisite și ferite de razele soarelui), fie unor tratamente elaborate, finalizate prin

obtinerea de pulberi, alifii, uleiuri, tincturi, ori prețioase esențe florale. Naturale erau și ingredientele utilizate în aceste preparate (carea de albine, osânza de porc, seul de oaie, uleiul de in – presat la rece), însușirile lor benefice, contribuind la amplificarea calității produselor de gen.

Redăm aici o sumară selecție de leacuri populare pe bază de plante și un „îndrumar de folosință”:

Alifii	Tincturi	Uleiuri	Apă de flori
• <i>de mușetel</i> - hemoroizi - răni - boli de piele • <i>de sănziene</i> - afecțiuni maliigne ale pielii • <i>de boabe de vâsc</i> - membre reci - degerături • <i>de gălbenele</i> - varice și hemoroizi - afecțiuni ale pielii (infecții, ciuperci, eczeme) • <i>de coada șorice-lului</i> - erzipel - hemoroizi	• <i>de brusture</i> - afecțiuni reumatismale și inflamatorii • <i>de urzică</i> - afecțiuni ale aparatului digestiv și respirator - boli de ficat, fiere și pancreas (splină) • <i>de traista ciobanului</i> - dureri musculare - traumatisme musculare • <i>de sunătoare</i> - insomnii • <i>de gălbenele</i> - hematoame - contuzii - cucuie • <i>de cimbru</i> - discalcemii - rahitism • <i>de levănțică</i> • <i>de coada șoricelului</i> - afecțiuni ale aparatului locomotor	• <i>de mușetel</i> - nevralgii - eczeme ale picioarelor - membre dureroase • <i>de sunătoare</i> - entorse, luxații - afecțiuni reumatismale - acnee - dermatoze - arsuri • <i>de cimbru</i> - paralizii - luxații - spasme musculare • <i>de arnică</i> - afecțiuni reumatismale • <i>de busuioc</i> - tonofiant, calmant	• apă de trandafir • apă de iasomie • apă de levănțică • apă de crin • apă de izmă creață

Un interes aparte suscită, prin tainele mai greu de descifrat, ierburile magice, protagoniste inițiale ale ritualilor și practicilor precreștine și paleocreștine, creștinate apoi doar prin credința practicianului, obișnuit o femeie vârstnică și văduvă - „iertată” de cele lumești.

Sfârșitul verii și începutul toamnei, întrețin continuitatea culesului din natură printr-o ofertă variată de fructe și semințe (coarne, măceșe, fructe de păducel, alune, chimen și.a.).

Operațiunea de recoltare, treabă anevoieasă și migăloasă, se făcea cu mâna, iar roadele, în special fructele de pădure, erau adunate în coșuri de nuiele, special confectionate cu burta largă și gura strâmtă. În cazul afinelor, se foloseau - pentru un spor mai bun - cutii de lemn, ușoare, cu mâner, în forma unor jgheaburi scurte, înzestrăte frontal cu „piaptăn”.

Pe întreaga durată a sezonului se culegeau și se consumau ciupercile, apelativ generic pentru ceea ce în sate, locuitorii numeau: „bureți galbeni”, „bureți de spin”, „ghebe”, „bureți de lapte”, hribe” sau „pitoici”.

Indiscutabilă era preferința pentru cei din urmă, calitățile lor deosebite - gust plăcut, consistență cărnoasă - recomandându-i pentru o conservare variată (prin uscare, în saramură), fapt ce le prelungea durata folosinței, mult după sărbătorile de iarnă. De altfel, în timpul postului, erau alături de „poame”, elementele de forță ale alimentației.

În ceea ce privește *plantele tinctoriale*, remarcăm - după o perioadă relativ lungă de uitare, o redescoperire a rosturilor lor.

Din nefericire, tainicele secrete ale plantelor de a da viață, prin culoare - țesăturilor, lemnului, ceramicii - au pierit odată cu generațiile începutului de veac XX.

Astăzi, din preamultul trecutului, se știe doar, că *negrul* - în diferite tușe - se obținea din coajă de arin, de prun gras, sau de lemn câinesc. *Verdele* și nuanțele de *maro*, necesitau elemente ale nucului - scoartă, frunze, coji.

Pentru *galben* și tonurile derivate se utiliza coaja de ceapă, apoi frunze de mestecătan, ori frunze și flori de tei. *Albastrul închis* (mneriu), culoare de fond în unele zone, pentru țesături, se extrăgea din boabe de bozii.

Vânătoarea, considerată timp de veacuri, drept activitate esențială, a fost abandonată ca practică sistematică în prima parte a secolului XX.

Cauzele sunt multiple și conjugate. Pe de o parte, comportamentul alimentar a suportat transformări radicale, vânatul ca produs, aproape indispensabil, cedând locul produselor agricole – vegetale și animale – aflate pe o curbă ascendentă a dezvoltării. Pe de altă parte, virajul societății spre un sistem politico-economic impus de factori labili sub raportul integrității, a provocat derapaje abrupte, culturale (pierderea reperelor identitare) și ecologice (vezi despăduririle masive). Din acest punct de vedere, subliniem, că vânătoarea practicată în matricea valorilor tradiționale nu a degernerat, nici măcar vremelnic, într-o zonă a promiscuității, care să afecteze la modul restrictiv potențialul cinegetic, ca populație ori capacitate de reproducție.

Tehnicile de vânătoare erau diverse și se pliau în raport cu diviziunea pe clase a societății, în categorii ierarhice clar decelate. De exemplu, se trecea de la folosirea șoimului – metodă rafinată și exclusivistă, prin armele de foc, la obișnuitele capcane de felul „lupiștilor”, a cotețelor de prins vulpi, ori la ingenioasele „curse de fier”, cu fălcii mobile și zimțate, destinate capturării atât răpitoarelor de mici dimensiuni, cât și vânatului de interes cinegetic – căprioare, mistreți, lupi etc.

Utilizare largă aveau apoi, datorită simplității de manipulare și costurilor neglijabile „smâcurile”, amplasate îndeosebi în apropierea cotețelor pentru păsări, dar și la hotar, pe linia de margine a pădurii.

Procedee diferite existau și pentru prinderea păsărilor, mult răspândită fiind bunăoară capcana cu „crușcă”.

Departate a epuiza acest subiect, reamintim că importanța economică a vânatului, ori semnificația lui socială, a fost esențializată în simbolistica blazoanelor, iar vechimea se desprinde, la modul cel mai sugestiv, din tematica arhaicelor colinde de iarnă, care au preluat motivul vânătorului, al voinicului, al cerbului și al altor elemente solare (șoim, cal, leu) din incantațiile și ritualurile precreștine. Mult mai târziu, când diviziunea muncii era clar segregată, colindele exploatează tema agricultorului și păstorului, ori motive precum cununa de grâu, pomul, floarea-soarelui etc.

În ceea ce privește *pescuitul*, obligația „datului” din pește, generalizată pe toate domeniile mari, certifică nu numai frecvența ridicată a acestei activități ci și o condiție sanitară bună a apelor curgătoare, respectiv a bălților – multă vreme rămase neasanate.

Interesul etnografic însă, este o consecință nu a practicii în sine, el fiind, cu precădere, provocat de originalitatea și ineditul tehnicilor și mijloacelor de pescuit.

În funcție de tipologia tronsoanelor de curs, de debitul și viteza apei, dar și de ordinul de mărime al râurilor se apela la metode și unelte pescăresc variat, cel mai adesea confectionat din spămă de casă (ață de cânepă) ceruită, ori din nuiele împletite. Din prima categorie, a plaselor, amintim *sacul de pescuit; mreaja; comeherul* – utilizat primăvara, în ape tulburi, adânci și liniștite; *rostogolul* ș.a. Toate acestea, erau adaptate pescuitului în cursurile superioare. În schimb, în cursul mijlociu și inferior, preferința era pentru uneltele din a doua categorie: *vârșa rară; vârșa oarbă, coșul de nuiele, ostia și leasa*.

Unde apa era puțin adâncă, se pescuia cu mâna pe sub pietrele și rădăcinile ce fortifica malurile, procedeu caracteristic pâraielor mici. O îndemânare aparte, solicita pescuitul cu *sulița*, asumat mai mult ca titlu de competiție între tinerii bărbați. La ape mici – în vreme de secetă – se proceda la un pescuit prin „mutarea văii” și/sau golirea apei din „tilboace” (marmite de eroziune), ultimul refugiu al ihtiofaunei.

O altă excușință, valabilă deopotrivă pentru vânătoare și pescuit erau cunoștințele legate de „momeală”, un adevarat „tabu” pentru neaveniți, prin profunzimea și complexitatea dimensiunii. Experiențe similare, impunea și descifrarea „semnelor” naturii, fiind în acest sens cu respect ocolite perioadele de împerechere sau de depunere a icrelor.

Albinăritul s-a constituit de timpuriu într-o pârghie economică de bază în cadrul comunităților rurale, unde valențele multiple ale produselor stupului se bucurau de multă prețuire. Mierea, era folosită ca aliment; era socotită apoi ca panaceu – alături de produsele derivate – în medicina populară; se uza de ea în ceremonialurile religioase sau în practicile de magie; era inventariată ca dat obligatoriu – Evul Mediu

consemnând zeciuiala din stupi, miere și ceară, iar la târgurile săptămânale, ori la cele de „țară” – vândută în faguri, pe frunze de brusture sau de viață de vie – era delicatesa preferată a copiilor.

Un miraj aparte, suscita apoi pentru simplitatea țăranului alchimia internă a stupului și filosofia austera, riguroasă a organizării familiei de albine, model asumat nu de puține ori, ca îndrumar de conduită socială.

În prezent, formele tradiționale de albinărit se practică cu totul accidental, stupii sistematici înlocuind treptat, începând cu a doua parte a secolului XX, arhaicele prisăci din coșnițe și/sau „budii” (trunchiuri de copac, scobite de miez, părlete și frecate pe dinăuntru cu izmă creață).

Premergător însă, nucleelor de tip „*prisacă*”, închegate în lumișurile pădurilor (de unde și frecvența ridicată a toponimului respectiv în geospațiile de veche locuire românească), a fost *bărcuitul*, tehnică primitivă de vânătoare a albinelor sălbaticice, care constituiau - în condiția unui mediu natural aproape virgin, dominat sub raport biogeografic de o vegetație arborescentă - populații deosebit de numeroase. Aceste oportunități permiteau unui bun bărcuitor, capturarea a cca. 4-5 stupi sălbatici pe zi, folosiți în virtutea vigurozității lor, la fortificarea cantitativă și calitativă a stupinelor asistate de obște. Este motivația care întreține și în actual, chiar dacă la limită, una dintre practicile imemoriale.

Perioada optimă de capturare și strămutare a stupilor sălbatici în prisăci, era mai-iunie, exceptia fiind dată de bărcuitul de toamnă (septembrie - octombrie), când scopul se reducea la un pragmatism imediat, luarea mierii prin uciderea albinelor, act cunoscut sub sintagma de „tăierea stupului”.

Fără a intra în detaliile tehnice ale acestei „profesii” deosebit de complexe și care asocia indubitatibil și un grad de risc ridicat, trecem expeditiv în revistă uneltarul operațional format din: „cornul” de bărcuit (un corn de vacă, prevăzut la capătul inferior cu un capac glisant de lemn); lingura specifică; știubeie din trunchiuri de copac, sau coșnițe; o bucată de fagure cu miere închisă într-o cutie de lemn; oala pentru fum; piatră pucioasă; bucăți de pânză; sfori; putini pentru miere; unelte de retezat (topoare, fierăstraie, securi).

Mai subliniem, că bărcuitul ca proces se desfășura pe durata unei zile, momentele debutului și finalității fiind jalonate de: *zorii zilei*, când albinele își limitau activitatea la o arie restrânsă – în apropierea stupului – fapt determinant în depistarea lui și, de *crepuscul* – când pe un fond de zbor cu intensitate redusă, se proceda la tăierea, respectiv la strămutarea roiului sălbatic în știubeie.

Dacă în bărcuitul propriu-zis, „actorii” implicați erau exclusiv bărbății, soluționarea *roitului* din stupinele proprii cădea majoritar în sarcinea femeilor – ele fiind cele care, prin specificul casnic al muncii, puteau supraveghea în permanență starea familiilor de albine.

Legat de organizarea prisăcii, *stupii în coșnițe* (recipiente conice împletite din curpăn și lipite în interior și pe din afară cu bălegar și lut) erau aranjați fie sub streașina casei sau a șurii – pe polițe suspendate pe pari – fie pe palierele suprapuse ale stupinei, concepută ca ansamblu construit independent, cu acoperiș.

Coșnițele, aveau aproape de bază, practicat în perete o fântă dreptunghiulară (urdiniș) – care asigura o bună ventilare a habitatului și permitea circulația albinelor. În funcție de anotimp sau chiar de unele momente ale zilei se regla deschiderea, îngustarea fiind minimă în anotimpul de iarnă când izolarea termică era fundamentală pentru viabilitatea stupului. În același scop, coșnițelor le era reînoită lipitura și erau „îmbrăcate” cu țesături vechi de lână. Învelirea cu paie era exclusă, deoarece favoriza cuibărirea și atacul șoareciilor. Pentru o protecție sporită, se obișnuia și iernarea stupilor sub acoperișul caselor.

Obolul de miere, sau recoltarea propriu-zisă se făcea toamna când fagurii erau plini și „nu aveau pui” adică prin încheierea de către matcă a ciclului de depunere a ouălor, se sista producția de puieți. Admirabilă, în acest act, era cumpătarea țăranului care lăsa întotdeauna stupului un prisos „de iarnă grea”.

Pe lângă miere, cotă ridicată avea și ceară, utilizată deopotrivă în mica industrie casnică, în medicina populară și în mod deosebit în manufacturile *lumânărărilor*.

După perioada interbelică, albinăritul în general și cel tradițional în special, intră într-un con de umbră. Eforturile actuale de revigorare a economiei rurale, trebuie obligatoriu focusate și pe acest domeniu bine avantajat de potențialul ecologic al locului. Cererea pieții interne, și mai cu seamă a celei externe pentru produsele stupului – valorificate superior în industriile farmaceutică și cosmetică – înregistrează un trend ascendent, polenul românesc de exemplu, fiind unul dintre produsele cele mai aprig disputate pe piața Europei Occidentale.

Totodată, apicultura, fundamentată pe practicile valoroase ale albinăritului tradițional, coroborate cu tehniciile moderne dispune de premise pozitive de evoluție în zona turismului rural - prin intermediul fermelor apicole cu specializare complexă (creștere – producție – desfacere).

*

Activitățile punctate, nu epuizează nici pe departe gama practicilor tradiționale, dominant productive sau dominant de subsistență, ele fiind anturate de un evantai larg de meșteșuguri, prestate independent sau în forme organizate – cu statut riguros – de tipul breslelor, precum cele ale olarilor, cojocarilor, dulgherilor, fierarilor, dogarilor, lumânărilor, croitorilor, curelarilor, vărarilor și.a.

Pe această plajă generoasă, a stabili o ierarhie valorică este un act deosebit de dificil, fiecare activitate asociindu-și trebuințe, scopuri, necesități, indispensabile într-un angrenaj socio-economic coerent. Pe de altă parte, evoluția în sine – ca proces logic și universal – a introdus o ciclicitate a valorilor, promovând pe spirala timpului activități ce treceau treptat ori abrupt, dintr-o stare principală în alta secundară. Concludent este exemplul *vărăritului* care a avut nu numai un important rol economic ci și un puternic impact social. De asemenea, un aport major a avut vărăritul în performarea rețelei căilor de transport și odată cu acestea, în dinamica sistemului comercial și informațional, schimburile cu piatră de var penetrând semnificativ spațiile diferitelor regiuni, astfel încât „*drumurile vărarilor*” tineau strânsă „rivalitatea” cu mai celebrelele „*drumuri ale sării*”.

Involuția activității este inevitabilă și se accelerează în deceniile cinci-șase ale secolului XX, ilustrativă fiind abandonarea masivă a cuptoarelor, încât în prezent, respectiva activitate este stinsă.

În ceea ce privește opțiunea pentru un număr limitat de activități, motivația are la bază criterii de ordin metodologic și de relevanță, în sensul că structura lucrării nu permite, pe de o parte, un studiu etnografic sistematic, iar pe de altă parte, miza a fost adjudecată de acele practici, care păstrându-și încărcătura valorilor tradiționale, pot suporta – fără riscul alterării – o valorificare prin tehnici și metode actuale.

Și în cele ce urmează, abordarea altor dimensiuni de antropologie și cultură populară, va fi una selectivă, accentul menținându-se pe relevarea unei identități comportamentale.

Instalațiile tehnice țărănești

Soluționarea unor nevoi stringente, începând cu cele elementare, precum obținerea crupelor de cereale prin zdrobirea boabelor și continuând spre zone mai complexe ale existenței, a generat la nivelul civilizației populare o emulație creativă, materializată în tehnici și mijloace de producție ingenioase, de factură, să spunem, înginerescă. Multe dintre ele au ca și concept bazal, „principiul roții”, împrumutând în același timp, din cotidianul existențial, modele și tipare, date de curgerea și capacitatele dinamice ale apei, de scurgerea timpului, de viteza și forța vântului, de rezistență și duritatea pietrelor și a lemnului, de răsucirea vrejului, de elasticitatea sau plasticitatea unor materiale etc.

Din panopia variată a acestora au funcționat până în perioada interbelică, la modul activ, productiv, mori de apă; vâltori; darace; pive; șteampuri; joagăre, oloinițe – toate acționate hidraulic.

Există însă, și o gamă largă de instalații „ușoare” cu acțiune manuală (râșnițe, „foale”, tocile, prese de ulei, prese de ceară, teasuri ș.a), dublată de mijloacele de mai mare inerție, acționate prin tracțiune animată (ex. joagările cu tracțiune cabalină).

Între acestea, morile de apă se detașau, deopotrivă prin frecvență și gradul ridicat de utilitate, morăritul fiind asociat, prosperității. Sigur, că în funcție de geografia locului și de parametrii hidrometrici ai râurilor, s-au individualizat variante distincte ale prototipului de bază.

Uimitoare exemplu de adaptare, dar și de exploatare maximă a avantajelor oferite de sursa de energie, îl reprezintă *morile plutitoare*, sau *morile pe vase* de pe Someș, disponibilitățile lor de a se deplasa inițiind practic „serviciul la cerere”.

Un astfel de exemplar, a funcționat în localitatea Lucăcești până în 1963, dată când a fost demontat și reconstituit în Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului.

De regulă însă, instalațiile acționate hidraulic, erau coagulate – din rațiuni de performanță – în *complexe ale industriei țărănești*. Majoritatea integrau moară, piuă și vâltoare, ultimele două având rol în îngroșarea și îndesarea țesăturilor de lână. Ansamblurile mari, mai adăugau oloinițe și joagăre.

Progresul tehnicii, dar și catastrofalele inundații ale anilor '70 (secolul trecut) au scos din uz ponderea covârșitoare a acestor instalații, urmele lor fiind astăzi puține și-n locuri îndepărtate; unde rezistă cu încăpățânare mori de capacitate mică (râșnițe) adaptate la rețeaua hidrografică specifică (râuri, cu profil longitudinal scurt și debit redus).

FACULTĂȚI SPIRITUALE ALE UMANULUI

Integratorăm aici, ambitusul larg al obiceiurilor, tradițiilor și ritualurilor, fie ele moștenite sau creștinate. Nevoia ancestrală a umanului, de protecție divină, a incubat în germani - responsabili în timp istoric de consacrarea și perpetuarea a o sumă de manifestări, intime sau colective, menite să invoca, să îmbuna sau chiar să atașe forțele binelui. Cerințele maxime, radiau dinspre sferele vitale ale existenței: rodul pământului, rodul femeii, ocrotirea și sănătatea animalelor: La fel, frica, spaima de neînțelesuri (forțe descătușate ale naturii); de sprite malefice (strigoi, vârcolaci, făcături); de fiarele pădurii (lupii în special) ..., stă la originea proliferării ritualurilor, de purificare și de alungare a răului. Revelator este exemplul dat de *Cultul Morților* prin practici, cu o uriașă încărcătură simbolistică și spirituală, dimensiuni mult extrapolate prin vechime și universalitate.

Ca atare majoritatea largă a practicilor ce răspund comandamentelor amintite, preced ca longevitate actul creștinării noastre, iar zonele unde se realizează vârfuri de convergență ale acestora erau cea a *fertilității*, respectiv fecundității și, a *trecerii* (a vieții prin naștere și moarte; a fecioarei în femeie; a miresei în femeie măritată; a timpului prin anotimpuri și.a.).

Făcând apel la acest model „hermafrodit” de ordine (terestră și cosmogonică), dar și la fondul viu al tradițiilor (păgubitor filtrate de timp și societate) punctăm rezumativ din ciclul obiceiurilor de peste an, asociate ciclității anotimpurilor, în principal pe cele de primăvară.

Strâns conexe cu înnoirea, cu viața, cu fertilitatea, acestea polarizau în jurul unor zeități faste - solare, agrare, pastorale, dar și a spiritelor potrivnice – alungarea sau ținerea lor departe, solicitând străduințe amplificate. Așa s-au născut practici și ritualuri ale căror profunzime

trebuie interpretată astări, dincolo de misticism, ca norme de morală socială. Ne referim bunăoară, la înțelesurile „*Moșilor*” de Primăvară; a *Filipilor*; a *Sângeorzului* - datina udatului fiind una dintre formele universale de „alduire” a Zeului Vegetației și/sau a Zeiței agrare a fertilității; a *Udătoriului* - practică agrară arhaică, ce glorifica vrednicia pământului și a omului ca întreg, ca unitate unde interferțele celor două elemente rezonează, prin profunzime, într-o ordine a armoniei și a echilibrului.

Formulă mai bună de conservare a păstrat însă, până în zilele noastre, *Tânjaua*, obicei sinonim, particular Maramureșului Iсторic.

Coduri ale purificării atașează apoi „*Focul Viu*” - o sumă de practici născute din credința, că numai *focul*, prin puterea sa totală, poate sigila sau pecetlui zăgazurile răului, motiv pentru care una dintre secvențele acestui ritual este „examenul focului”, adică obligația ca om și animal să salte peste vâlvătăile dogoritoare ale flăcărilor. Alte cerințe reclamate, erau aprinderea naturală a focului și obligația întreținerii lui pe toată durata anului.

Un amplu teatru, unde se conjugau gesturi, simboluri, acțiuni etc., cu elemente ale materialului, ale existenței bazale, releva *Măsurîșul*, ritual și act economic de sorginte clar pastorală.

Trecerea spre miezul verii era însotită de datini și descântece ce invocaau ploaia (*paparudele*) la timp de secetă, sau dimpotrivă alungarea stihilor în timp de vreme grea.

Rusaliile polarizau apoi alte gesturi, alte evenimente, cele mai multe asumând ca element central, motivul soarelui. Unui astfel de tipar, aparținând și datina „*înstruțării*” (împănării) *boului*. Trimiteri similare purtau acțiunile de împodobire a locuinței și acareturilor (în special a adăposturilor pentru animale) cu plante protectoare: mlădițe de rug (trandafir sălbatic); tulpini de leuștean și usturoi, ramuri de salvie etc.

Nu mai puțin însemnată era ziua de *Sânziene* (24 iunie), când se cinstea zeițăi feminine ale ogoarelor și holdelor, ale fecundității, ale pădurilor, ale apelor și ierburilor.

Fetele fecioare practicau ritualuri de înfrumusețare, la ceas de taină în puterea nopții, iar bâtrânele satelor culegeau ierburi de leac și protectoare.

Credința puternică în proprietățile acestora le făceau nelipsite din locuințele țăranilor, unde prinse în mânunchiuri, atârnau la grindă ori la icoane.

Alcătuirea buchetelor nu era întâmplătoare. Numărul ierburilor componente era fixat la 7, la 9 sau la 15, în timp ce o altă distincție venea pe filieră tipologică, numitorul comun fiind pentru toate, aranjarea la mijloc a unei plante solare: floarea-soarelui, sunătoare, gălbenele, lumânărică și.a. Împrejur se rânduiau apoi, în respect față de o filosofie cosmogonică nedeclarată, celelalte plante, multe dintre ele astăzi uitate, precum: rodul-pământului, măghiranul, salvia, ruinul, pătrunjelul de câmp, usturoiul sălbatic, clopoțeii, chimenul, izma creață, iarba mare, pelinul, odoleanul, vinărița, coada-șoricelului, barba-boierului, buricul-apei, crețisoară, lemnul-domnului, leușteanul, zârna, busuiocul etc.

Că aceste ierburi folosite într-un fel anume, radiau o stare de bine, de calm, de ambianță purificată, reiese de exemplu, din practica arderii în jurul solstițiului de iarnă (azi în ajunul Crăciunului și a Anului Nou) a unor combinații de câte nouă ierburi în grajdurile vitelor.

Tot Sânzâienele, marcau debutul pentru cositul fânețelor, alt argument pleadant în favoarea atingerii de către plante a stării de pârg, de maxim potențial energetic.

Fastuoase și pline de bucurie erau obiceiurile declanșate aproape simultan, de miezul verii pastorale - încredințate unei temute zeități a Soarelui și Focului, calități transferate în timp Sfântului Ilie, respectiv de mijlocul verii agrare, când totul gravita în jurul secerișului, acțiune complexă bogat marcată de acte inițiatice precum coacerea sacramentală a colacilor din făină nouă.

Sântilie (20 iulie) interesează însă și din perspectiva socializării pe care o stimulează, prin acele minunate *nedeii carpatice*, consemnate încă din secolul al XIX-lea printr-o formulă mai mult decât sugestivă „*târgurile de două țări*”.

Vremea de toamnă stârnește resorturile culturii populare prin practici polifuncționale - agrare și pastorale.

Se detașează prin plenitudinea conotațiilor *Sâmedru* (26 octombrie), patron al iernii pastorale, când se pecetluiește printr-o sumă de acte (*ziua soroacelor; răscolul oilor; pregătirea marii transhumanțe; răgazuri pentru joc, horă și socializare a păstorilor cu comunitățile rurale de agricultori; încheierea de noi învoieli* etc.) finalitatea anului pastoral deschis la *Sângeorz* (23 aprilie).

Esență patorală au și ritualurile săvârșite în noaptea Sfântului Andrei (30 noiembrie) - când pentru alungarea spiritelor malefice se recurgea la exploatarea valențelor magice ale usturoiului. Aceeași temă împrumută Filipii de Toamnă (15, 16, 17 noiembrie), când se țin *zilele lupilor*, răstimp cu „prilej” în care era interzisă orice acțiune cu caracter lucrativ, nu era slobod a se pomeni cuvântul lup, iar femeilor bunăoară le trebuia multă băgare de seamă spre a nu arunca odată cu cenușa din vatră și bucați de tăciune aprins, înzestrați cu proprietatea fertilității. În acest sens, conform unor vechi cutume, se știa că lupoaicelle (aflate în perioada împerecherii) rămâneau grele dacă luau în gură cărbuni aprinși – focul fiind interpretat aici ca însemn al bărbăției, al creației.

Respectivele obiceiuri și multe altele, nenumite aici, pregăteau în fapt marea trecere spre solstițiul de iarnă, spre cumpăna dintre ani, iar mai târziu în timp, spre praznicul iernii creștine. Era un altfel de timp, cu o curgere mai molcomă, cu activități mai așezate și cu o disponibilitate sporită spre comunicarea interumană *habele* (șezătorile) având din această perspectivă, un rol fundamental.

În ceea ce privește ciclul sărbătorilor de iarnă, desfășurat pe parcursul a 12 zile, dezlegarea lui era precedată de „*zilele moșilor*”. Prima între ele era Sânicoară sau ziua lui Moș Nicolae, consacrată pomenirii morților. Era un ritual cu caracter de punte, de împăcare, de punere în acord a viilor cu lumea tainică „de dincolo” a străbunilor.

Toate gesturile, toate practicile sintetizau la modul simbolic o spiritualitate pură, multă imagine, smerenie, îngăduință și nici într-un caz dogmatism.

Se făceau daruri de merinde sacramentală (mere, nuci, colaci) copiilor și oamenilor sărmani; se aprindeaau făclii și lumânări din ceară.

De asemenea, multă vreme a existat obiceiul excepțional prin frumusețea principiilor integrate de a se dărui drept pomană o oală de lut, obiect care în cultura populară era echivalentul – într-o altă dimensiune – a umanului.

Însăși forma vasului de lut, este una antropomorfă, cu fund, cu pântece, cu gât, cu gură și buze, uneori cu toartă și „țăță”, iar materia folosită în durarea lui este materia genezei umane: pământ și apă, doar „duhul sfânt” fiind substituit în primul caz, cu „duhul focului”.

Tot în această zi, se punea la înflorit mlădițe de pomi fructiferi (măr, păr, cireș), folosite ca sorcove de Anul Nou.

Peste această datină precreștină este altoită la câteva secole după Cristos, sărbătoarea Sfântului Nicolae, personaj real, trăitor în dreaptă credință – în spațiul vechii Copadocii – ocrotitor al femeilor și copiilor.

De altfel, tot cortegiul practicilor magice, determinate de semnificația solstițiului de iarnă, glisează odată cu acceptarea monoteismului în unitatea sărbătorilor creștine, care continuă să poarte – la modul cel mai activ – însemnele credințelor arhaice. Revelatoare, în acest sens, este *masca*, respectiv actul *mascării*, procedură considerată obligatorie în perioadele de vulnerabilitate (de criză) particulare oricărei trecheri sau schimbări, marcate de paroxismul înfruntărilor dintre forțele benefice și cele malefice.

Ori rostul măștii, ori al individului care îmbracă o mască, este unul de schimbare a identității, de eludare – prin vicleșug – a energiilor negative, în favoarea binelui.

Ca atare, jocurile de măști, formele de teatru popular, capra, turca, ovațiile, colindele, vergelul etc. reprezintă manifestări plenare a celor 12 zile cosmogonice, ciclu deschis de ajunul Crăciunului.

Întreaga comunitate asuma un teatru, deopotrivă dedublat în *scenă* (o scenă fastuoasă, luminoasă, electrizantă, vie – prin atenția acordată detaliilor) și *actori*. Colindătorii care dădeau „*roata*” satului – într-un act de magie protectoare, de enclavizare în raport cu maleficul – dădeau totodată, în fiecare casă, „*roata*” mesei, multiplicând astfel gestul purificator.

Cetele de colindători (organizați de obicei în patru registre) „țeseau” pentru comunitatea rurală ca vatră – prin fluxul magic al colindei purtat de la o gospodărie la alta – un câmp energetic pozitiv.

Cei care, dintr-un motiv sau altul nu primeau colindătorii se plasau într-o zonă a excomunicării social-creștine.

Simbolul roții (al cercului) ca mijloc magico-religios de a ține la distanță duhurile necurate, puterile ostile, ori spiritele morților este preluat și de jocul-ospăț al *vergelului*, practicat într-o formă simplificată (golit de practici premaritale ori de formulele de organizare proprii cetelor de colindători și alaiului turcii) până în prezent.

Probabil la baza conceptului de *vergel* stă cercul trasat cu ajutorul unei vergele de alun (A. Bodiu, 2004), dar însuși hora, jocul ca atare (în doi, în grup), sunt prinderi în „roată” a participanților, formă aproape perfectă de construcție a comunicării interumane.

Ca timp, *Hora Vergelului* însoțea sărbătoarea de Anul Nou (de Sân-Văsai), unul dintre momentele de apogeu, de maximă surescitare, fiind prevestirea pentru fiecare membru - al obștii participante - a norocului din anul ce sta să înceapă. Premonițiile vizau însă și starea vremii decelată pe cele 12 luni, sau se raportau la belșugul holdelor, la sănătatea și fertilitatea vitelor etc. Practici similare, probabil la fel de solemne, dar mai încărcate de mister animau societatea tinerelor fete care și căutau „sortitul”.

Astăzi, memoria colectivă a păstrat din tumultul acestor practici, doar gesturi izolate și de cele mai multe ori rutinat, palide reflexe golite de substanță.

ADUCERI AMINTE DESPRE CALENDARUL POPULAR

O întoarcere în timp, cu milenii înainte de Hristos, în vremea vechiului om preistoric, vânător și culegător, cu un mental arhaic, locuit de spirite, de superstiții, de zeități solare și lunare, de cultul pentru morți, de supunere în fața puterii sacre a focului, de credință în tot ceea ce este viu, de fascinația și/sau „petrecerea” naturii de la un ciclu la altul; ne duce la o istorie a *timpului cu rost*, a *timpului de tihmă*, implicit a *timpului sacru* – dimensiuni temporale care printr-o osmoză perfectă între timp și spirit, se vor metamorfoza în ceea ce azi numim *Calendarul Popular*¹.

Saltul de la o civilizație la alta va valoriza omul cu noi credințe, cu un progres al cunoașterii dobândit prin experiențe și prin lărgirea spațiului trăit. Sunt căi, care-i vor pune în față „semne”, îndemnându-l totodată la practici ritualice protectoare.

Decelarea binelui de malefic, a ordinii în raport cu haosul, sondarea altor profunzimi spirituale de tot mai mare încărcătură și evoluția propriu-zisă, aşază omul într-o stare de competiție cu el și cu natura, o competiție deopotrivă spirituală și pragmatică. Astfel, va deprinde, pe de o parte, obiceiuri, practici și ritualuri mistică-magice de invocare a binelui (a fertilității, a fecundității) pe care le va corela cu mersul vremii, cu dinamica configurației astrale, cu un pantheon de zeități protectoare (Zeița Mamă, Zeul Soare, Zeul Vegetației), cu ciclul vieții animalelor,

¹ „Bazat pe «orologii玄ome de mare precizie», *Calendarul Popular*, indică, prin datele sărbătorilor și obiceiurilor, timpul optim pentru arat și semănat, pentru formarea și desfacerea turmelor, pentru urcarea și coborârea oilor de la munte, zilele favorabile sau obligatorii anumitor ritualuri gastronomice, sau culegerii plantelor de leac, pentru pește și logodit, pentru pomenirea moșilor și strămoșilor, pentru aflarea ursitei...

În condițiile în care nu se știa scrie și nici citi, cel care învăță pe dinafară această enciclopedie populară (de unde și zicala «*a face capul calendar*») devinea și cel mai bun gospodar și înțelept al satului.”(după I. Ghinoiu – din Radu Anton Roman, 2001)

păsărilor, reptilelor, plantelor etc.; dar și cu acțiuni de lepădare a maleficului, asociate cu necunoașterea, cu frica, cu nevăzutul, cu întunericul, cu sterilitatea pământului și/sau femeii, cu moartea – pe de altă parte.

O astfel de cunoaștere, intim asociată cu amprente venite dinspre pământ, apă, viețuitoare, cosmos... impropriate *calendarului popular*, o întâlnim la toate culturile, bogăția similitudinilor surmontând distincțiile, introduse cu deosebire, de particularitățile locului geografic.

La fel, ca seminția noastră înainte de creștinare și neamurile semi-tice – de exemplu – premergător înrădăcinării lor în monoteism, luau aminte la zilele de solstiții (22 iunie, 22 decembrie) și/sau ecchnochii (21 martie, 23 septembrie), repere ce marchează Ciclul Soarelui.

„Dacă te ocupi de cultivarea pământului (scris Amin Maalouf), dacă ai nevoie să știi când anume e bine să altoiești merii, să tai trestia de zahăr sau să faci rost de brațele necesare culesului viilor, atunci doar lunile solare îți îngăduie să te descurci; în preajma sărbătorii de *Mihrajan*², se știe, de pildă, că e timpul să fie culeși trandafirii târzii... În schimb, la plecarea într-o călătorie, nu de ciclul Soarelui e bine să te interesezi, ci de cel al Lunii³, dacă-i Lună Plină sau Lună Nouă, în creștere sau în descreștere, căci doar astfel poți stabili etapele unei caravane.”.

² Sărbătoarea de Mihrajam, ținută încă din Evul Mediu Timpuriu, cu mare fast, de musulmani, este străină de anul musulman, ea fiind calchiată pe ziua solstițiului de vară, iar după Calendarul Creștin – coincide cu nașterea Sfântului Ioan Botezătoul. Datina era de a se aprinde, noaptea, focuri mari de paie și de a se uda din plin străzile, pretext de bucurie și exuberanță, spunându-se în glumă că „aceasta era noaptea cea mai scurtă a anului și că nu merita să stai să dormi”

³ În multe regiuni ale țării, cu deosebire în extracarpați, Soarele și Luna erau priviți ca:

- „Ochii lui Dumnezeu, niște ființe care înconjurate de lumină foarte mare merg pe cer, unul ziua, altul noaptea, ca să lumineze Lumea”;
- „Luna este o femeie sfântă..., de aceea «când sunt împrejurări triste se roagă la ea zicând: Sfântă Lună, ajută-mi», iar fetele când se mărită zic către Lună «Lună. Lună. soră bună, eu îți dau tie pe Stelca, tu, să-mi dai ursită bună!»”.
- „Se credea că aşa cum eşti când vezi Crai Nou (Lună Nouă), aşa vei fi toată luna: «dacă Crai Nou te găseşte sănătos aşa vei fi toată luna»; «dacă Luna Nouă găseşte pe om vesel sau scârbit, aşa va rămâne omul până la învechirea ei»”
- „Era credința că atunci când văd Lună Nouă, oamenii, dacă-i cer ceva, li se împlinesc.”

Ritmurile lunare și solare guverneau spiritul universal al omenirii, precum tot universală era grija pentru spiritul morților ori folosința – împotriva deochiului și a bolilor – a amuletelor, talismanelor, totemurilor, a plantelor tămăduitoare ori practicarea unor ceremonialuri centrate pe jertfe și sacrificii umane.

În contextul unui atare mental, timpul era de neînțeles în afara întâmplărilor petrecute în el. „Zilele și momentele zilei, săptămânile, lunile și anotimpurile se deosebeau între ele prin ceea ce trebuia făcut. *Timpul indica munca, iar munca indica timpul*” (Petru Dan, Idu -1999)

Peste aceste credințe monolitice, puternice tocmai datorită relaționării omului cu natura, se vor grefa *calendarele religioase și/sau oficiale*⁴, conceptele lor, nereușind să estompeze vreme de milenii „vâna”

- „Mamele care au copii slabii, când văd Lună Nouă îi scot afară și săltându-i în sus zic «Cum se umple Luna, aşa să crească și copilul și să se îmgrașe!».”
- „Luna Nouă e defavorabilă semănăturilor «Nu se seamănă legume, că nu rodesc».”.
- „Când erau eclipse de Soare și de Lună se credea că acestea sunt «din cauza păcatelor oamenilor și a mâniei lui Dumnezeu» și că ele prevesteau tot felul de nenorociri: războaie, moartea cumplită a oamenilor, moartea unui împărat, ciumă și holeră, secetă, foamete, Vremea de Apoi și Sfârșitul Lumii”
- „Eclipsele de Soare și de Lună se datorau vârcolacilor, care mâncă puțin câte puțin «dar ne putându-le mâncă repede Soarele și Luna pot crește la loc»”...(după I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

⁴ „Între calendarul civil și cel religios, pe lângă asemănările în ceea ce privește numărul și numele zilelor din săptămână, lună și an, numărul și numele lunilor și a unor sărbători oficiale, erau și unele deosebiri.

Ziua, ca unitate naturală de măsurare a timpului începea și se sfârșea la miezul nopții, în calendarul civil, în timp ce în calendarul creștin începea seara și reprezenta timpul dintre două seri consecutive, potrivit textului biblic al Genezei «Și a fost seara și a fost dimineață și a fost ziua întâi» (Geneza, I,5). Prin comparație, în mentalitatea populară ziua solară începea la răsăritul Soarelui, odată cu muncile din gospodărie sau cu cele din câmp.

Pentru desfășurarea ceremonialului religios, zilele sunt împărțite, după modelul cultului iudaic, în *ceasuri și străji*, intervale de timp ce variază ca mărime în funcție de anotimpuri, regula fiind ca *Ceasul al VI-lea din zi* să fie sincron miezului zilei, iar *Straja a treia din noapte* să corespundă miezului nopții.

Ceasurile erau egale ca durată (3 ore) cu *Străjile* numai la echinocți, pe când la solstițiul de iarnă, *Ceasul* avea două ore, iar *Straja* 4 ore. La solstițiul de vară, durata intervalelor se inversă, *Ceasul* având acum 4 ore, iar *Straja* 2 ore.

Alte deosebiri între calendarul civil, respectiv cel religios găsim și din perspectiva începerii săptămânii și a anului. Astfel, în calendarul civil săptămâna debutează cu ziua de luni și se încheie cu ziua de duminică, iar în calendarul religios săptămâna liturgică începe cu ziua de duminică și se termină sâmbătă la ceasul al IX-lea.

Calendarului Popular. Este unul din motivele, în virtutea căruia Biserica Creștină, ca icsusită și înțeleaptă instituție, va alege să-și suprapună marile ei sărbători și praznice (vezi Sărbătoarea Nașterii Domnului) peste cele mai percutante credințe și manifestări populare. Rezultanta a fost cristalizarea unui calendar, așezat sub semnul sincretismului între tradiție și religie, valori deopotrivă asumate și respectate - fără urmă de conflict – în cultura populară.

Ba mai mult, trecerea unora în altele, a exacerbat într-o spiritualitate vie, flexibilă, mult mai apropiată sufletului uman creativ, mai puțin aplacat spre ascultarea unor dogme rigide.

Procesul de încrătinare va aduce odată cu el și în spațiul nostru cultural – *Calendarul Iulian*⁵ sau pe stil vechi, devenit calendarul oficial

În ceea ce privește anul bisericesc, el începe la 1 septembrie și este decelat în trei perioade majore: *prepascală* (deschisă de Duminica Vameșului și Fariseului); *pascală* (deschisă de Duminica Învierii) și *postpascală* – desfășurată între Duminica Tuturor Sfinților și Duminica Vameșului și Fariseului.

Fiecare etapă este „însemnată” de mari praznice și sărbători: Vinerea Mare, Buna Vestire și Duminica Florilor pentru primul interval; Paștele, Înălțarea Domnului și Pogorârea Sfântului Duh, pentru al doilea.

De cea mai lungă durată, etapa a treia este marcată de un număr ridicat de sărbători, între care: Schimbarea la Față (6 august); Adormirea Maicii Domnului sau Sfântă Mărie (15 august); Nașterea Maicii Domnului sau Sfântă Mărie Mică (8 septembrie); Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie); Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (21 noiembrie); Nașterea Domnului sau Crăciunul (25 decembrie); Tăierea Împrejur (1 ianuarie); Botezul Domnului sau Boboteaza (6 ianuarie); Întâmpinarea Domnului (2 februarie) și Florile.

Asociat praznicelor amintite Calendarul Creștin consacra zile de mare sărbătoare și unor sfinți: Sfântul Mucenic Dumitru (26 octombrie); Sfinții Arhangeli Mihail și Gavril (8 noiembrie); Marele Ierarh Nicolae (6 decembrie); Sfântul Arhidiacon Stefan (27 decembrie); Sfântul Vasile cel Mare (1 ianuarie); Sfântul Ioan Botezătorul (7 ianuarie); Sfinții Ierarhi Grigore, Vasile și Ioan (30 ianuarie); Sfântul Mucenic Gheorghe (23 aprilie); Sfinții Împărați Constantin și Elena (21 mai); Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul (24 iunie); Sfinții Apostoli Petru și Pavel (29 iunie); Sfântul Prooroc Ilie (20 iulie); și Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul (29 august).

Însumate, zilele de sărbătoare, inclusiv duminicile, se ridică la circa 125 zile nelucrătoare pe an, aspect care în perioada feudală a generat numeroase conflicte, în raport, atât cu autoritățile civile, cât și cu cele religioase recepte, în Transilvania. (după I. Toşa și Simona Munteanu - 2003)

⁵ Calendarul Iulian a fost întocmit, în anul 46 î. Hr. de astronomul Sosiceme, la porunca împăratului Iulius Cezar. Scopul era acela de a elimina discrepanțele dintre anul civil roman, format din 355 zile și anul tropic compus din 365 zile, 5 ore, 48 minute și 45-46

în întreg Imperiul Roman, după adoptarea creștinismului (anul 321 d. Hr., în vremea împăratului Constantin cel Mare) ca unică religie. Menirea lui era aceea de a impregna mentalul creștin cu învățările și faptele Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare, ale Apostolilor și ale tuturor sfinților – prin pomenire și comemorare periodică, prin rugăciuni și slujbe religioase. Nu trebuie uitat, însă, că primele sărbători creștine sunt de inspirație iudaică, aspect care îl vom detalia într-o temă ulterioară.

Neconcordanțele tot mai evidente și stingheritoare, în timp⁶, dintre calendarul civil Iulian și anul tropic, obligă la o reformă a acestuia și la consacrarea în vremea pontificatului lui Grigore al XIII-a a *Calendarului Gregorian*.

Fără a intra în detalii – problematica fiind una cunoscută – menționăm doar, că la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe teritoriul țării noastre erau acceptate de Biserica Ortodoxă și Greco-Catolică, calendarul Iulian, în timp ce calendarul Gregorian, era particular Imperiului Austro-Ungar și Bisericii Catolice și Reformate din Transilvania⁷.

În prezent, calendarul oficial al Bisericii Ortodoxe Române este cel Gregorian (pe stil nou), existând însă și comunități care, puternic afiliate la tradiția creștină răsăriteană respectă și utilizează calendarul pe stil vechi.

de secunde. Ca atare, Sosiceme fixează durata anului civil la 365 zile, împărțite în 12 luni, a câte 30 de zile pentru lunile aprilie, iunie, septembrie și noiembrie, respectiv 31 de zile pentru ianuarie, martie, mai, iulie, august, octombrie și decembrie. Lor li se asocia luna februarie, de 28 de zile. Corecția pentru recuperarea segmentului temporal ce urma celor 365 de zile a constat, din adăugarea o dată la 4 ani a unei zile în plus, lunii februarie. Inițial, anul civil roman, alcătuit de Sosiceme, debuta pe 1 Martie, ulterior fiind stabilită ca dată de început de an ziua de 1 ianuarie. În ceea ce privește reforma adusă Calendarului Iulian, aceasta a constat în suprimarea celor 10 zile cu care anul civil rămăsese în urmă în raport cu anul astronomic. Așadar, în anul 1582, ziua de 5 octombrie, va deveni 15 octombrie. (recomandăm pentru detaliu lucrarea: *Calendarul țăranului român de la sfârșitul secolului al XIX-lea* de I. Toșa; Simona Munteanu -2003)

⁶ La sfârșitul veacului al XIX-lea, diferența dintre calendarul Iulian și cel Gregorian se ridica la 13 zile.

⁷ În Transilvania, Calendarul Gregorian a fost adoptat între septembrie 1602 – octombrie 1612, de către oficialități și religiile recepte. Populația românească de confesiune ortodoxă și greco-catolică păstrează, în schimb, calendarul pe stil vechi, ținându-și sărbătorile în consecință.

*

Revenind la esența Calendarului Popular, vom încerca o selecție (cu o ridicată probabilitate de a fi subiectivă) a acelor zile și perioade „însemnate”, un adevarat instrument perfecționat și verificat în timp, de tradiție, care pune de acord viața socială cu fenomenele astronomice (vezi mari scenarii cosmogonic) și cu cele pământene. Trimiterile la sărbătorile creștine vor însobi în permanență acest demers. Totodată, însă, pentru o mai îndreptățită cunoaștere, vom derula în următoarele pagini documentatul calendar al lui Ion Ghinoiu, model în care Paștele a fost plasat convențional – la mijlocul lunii aprilie – în proximitatea Pesahului evreiesc (14 Nisan), iar Anul Nou, într-o zi de luni – tot ca un început, în armonie cu firescul.

Calendarul Popular

GERAR, CĂLINDAR, GHENARIE (IANUARIE)

- 1 – Anul nou, Crăciunul Mic, Fratele Crăciunului, Siva
- 3 – Îngroparea anului vechi
- 5 – Ajunul Bobotezei (Ziua Crucii)
- 6 – Boboteaza, Iordanul, Apă-Botează, Arătarea Domnului, Chiraleisa
- 7 – Sântion, Iordănitul, Iordănitul Femeilor
- 8 – Ziua Moașei
- 11 – Tudose
- 16 – Sf. Petru de Iarnă (cel Șchiop), Sânpetrul Lupilor, Miezul Iernii, Circovii de Iarnă, Fulgerătoarele
- 17 – Circovii de Iarnă, Atanasiile, Fulgerătoarele, Tănasea ciumii
- 18 – Circovii de Iarnă, Tănase de Ciumă, Fulgerătoarele, Tănase și Chirică
- 20 – Eftimie
- 25 – Filipii de Iarnă
- 29 – Filipii de Iarnă
- 30 – Filipii de Iarnă, Teciele, Treisfetitele
- 31 – Filipii de Iarnă, Filip cel Șchiop

FĂURAR (FEBRUARIE)

- 1 – Martinii de Iarnă, Trif Nebunul, Sfântul Trifan, Trifonul viermilor și al lăcustelor, Arezanul (Gurbanul) viilor, Ziua Omizilor
- 2 – Martinii de Iarnă, Martinul cel Mare, (Ziua Ursului), Stretenia, Târcolitul Viilor, Anul Nou al Podgorenilor
- 3 – Martinii de Iarnă, Simion Bătrânul
- 5 – Cârneleagă
- 10 – Haralambie
- 11 – Vasile, Vlașii, Vlașii ochilor, Vracii
- 12 – Hârța, săptămâna Clisei, Săptămâna Vârstată
- 16 – Pamfilie
- 17 – Moșii de Iarnă, Sâmbăta Morțiilor, Sâmbăta Piftiilor
- 18 – Lăsatul Secului de Carne
- 19 – Săptămâna Albă, Săptămâna Brânzei, Săptămâna Nebunilor
- 20 – Marțea Albă
- 22 – Joia Nepomenită, Joia Necurată
- 23 – Vinerea Ouălor
- 24 – Dragobete, Drăgostitele, Logodna Păsărilor, Sântion de Primăvară
- 25 – Lăsatul Secului de Brânză
- 26 – Începutul Postului Mare, Păresimiile, Săptămâna Mare, Lunea Curată, Spolocania, Lunea Păstorilor, Lunea Forfecarilor, Lunea Viermilor, Tărbacul Câinilor, Cucii
- 27 – Intrarea în Săptămâna Caii lui Sâントoader, Marțea Încuiată, Marțea Sâントoaderului, Marțea Cailor, Marțea Trăznetului
- 29 – Joimărica, Joia Iepelor, Joia tuturor Jivinelor, Joia Furnicilor

MĂRTIȘOR, GERMĂNAR, FĂUREL (MARTIE)

- 1 – Vinerea Soarelui, Baba Dochia, Baba Marta, Cap de Primăvară, Mărțișorul, Intrarea în Zilele Babei, Dragobete
- 2 – Sâントoaderul cel Mare, Sâmbăta Sâントoaderului, Sâmbăta Morțiilor
- 4 – Ieșirea din Săptămâna Caii lui Sâントoader
- 5 – Marțea Încuiată
- 9 – Măcinicii, Moșii de Mărțișor, Moartea Dochiei, Ieșirea din Zilele Babei, Sâmbra Plugului, Cap de primăvară, Anul Nou al Plugarilor

10 – Intrarea în Zilele Moșilor

15 – Cristofor

16 – Ajunul lui Alexie

17 – Alexie, Corn înflorit, Alexie omul lui Dumnezeu cel Cald, Ziua
Şarpelui, Ziua Peştelui

18 – Ieşirea din zilele Moșilor

20 – Miezul Păresimilor, Tânărtoarea ouălor, Ziua
Şarpelui

21 – Tânăr-nainte, Tânăr-napoi (Echinocțiu)

24 – Ajunul Blagoveşteniei

25 – Blagoveştenie (Buna Vestire), Ziua Cucului

26 – Stoborul Blagoveştenilor, Gavril Blagoveşnicu, Părinții
Blagoveştenilor, Blagoveşnicul

30 – Sâmbăta Ursului

PRIER, FLORARIU, TRAISTĂ-N BĂȚ

1 – Ziua Păcălitului, Ziua Nebunilor

6 – Moșii de Florii, Sâmbăta Floriilor, Lăzărelul

7 – Floriile, Nunta Urzicilor

8 – Săptămâna Patimilor, Săptămâna Mare

10 – Miercurea Paștilor

11 – Joimari, Joimărița, Moșii de Joimări, Joia Neagră, Joia Verde,
Sârbătoarea Dinților

12 – Vinerea Seacă, Vinerea Mare, Vinerea Patimilor

13 – Sâmbăta Paștelui

14 – Paștele, Săptămâna Paștelui, Săptămâna Luminată

15 – A doua zi de Paște, Luni după Paști

16 – A treia zi de Paști, Marțea Dracului, Mătcălău

17 – Miercuri după Paști

18 – Joia Paștilor, Joia Rea, Joia Verde, Joia Nepomenită, Joia
Necurată, Paparuda

19 – Fântânița

20 – Sâmbăta Tomii

21 – Paștele Blajinilor, Paștele Mic, Druște

22 – Sângeorzul Vacilor, Ajunul Sângeorzului, Mânecătoarea,
Săptămâna Neagră, Lunea Morților, Mătcălău

23 – Sângeorzul, Sâangeorgiu, Blojul, Anul Nou al Ciobanilor,
Ropotinul (Marțea) Țestelor

24 – Poitra lui Sf. Gheorghe

25 – Joia Verde, Marcul Boilor

30 – Ropotinul (Marțea) Țestelor, Marțea Dracului, Marțea de
Trăznet, Ziua Ucigașului, Caloianul, Ajunul Armindenului

FLORAR, FRUNZAR, LUNA IERBURILOR (MAI)

1 – Armindenii, Începătorul verii, Ziua Pelinului

2 – Joia Verde

5 – Săptămâna Rusaliilor

7 – Ropotinul (Marțea) Țestelor

9 – Joia Verde

10 – Tudorusale, Strat de Rusalii, Sfredelul Rusaliilor

12 – Ghermanul, Harmanul viermilor

14 – Ropotinul (Marțea) Țestelor

16 – Joia Verde

18 – Moșii de Lapte, Gherman

21 – Ropotinul (Marțea) Țestelor, Constandinul Puilor,
Constantin Graur

22 – Moșii de Ispas

23 – Ispasul, Paștele Cailor, Joia Iepelor, Joia Verde

25 – Nedeea lui Ispas, Ioan Fierbe-Piatră

25 – Oarbele Șchioapele, Lunea Rătăcită

28 – Ropotinul (Marțea) Țestelor

30 – Joia Verde

31 – Irimia, Sărbătoarea Boilor

CIREŞAR (IUNIE)

1 – Sâmbăta Rusaliilor, Moșii de Rusalii, Moșii cei Mari, Moșii de
Sâmburi, Moșii de Vară, Nașterea Călușului

2 – Duminica Mare. Rusaliile

3 – Adoua zi de Rusalii

- 4 – A treia zi de Rusalii
- 6 – Joia Nepomenită, Buciumul Rusaliilor, Bulcile
- 8 – Rusitorii, Rusitoarele
- 9 – Duminica tuturor Sfinților, Lăsatul Secului de Sânpetru
- 10 – Timotei, Lunea încurcată
- 11 – Spartul (Moartea) Călușului, Marțea Călușului,
Vartolomeul Grâului
- 12 – Onufrie, Nunta Șoareciilor
- 14 – Eliseiul Grâului, Joia Mânoasă
- 19 – Iuda
- 23 – Moșii de Sânziene, Ajunul Sântion
- 24 – Sânziene, Drăgaica, Amuțitul Cucului, Sântion de Vară
- 28 – Ajunul Sânpetrului
- 29 – Sânpetru de Vară
- 30 – Stoborul Sânpetrului, Pietrele lui Sânpetru

CUPTOR (IULIE)

- 1 – Cosmadinul, Ana-Foca
- 8 – Pricupul, Procopiile
- 13 – Panteliile
- 15 – Ciurica, Ziua Femailor, Chiric Șchiopul, Circovii Mări
- 16 – Circovii de Vară (Miezul Verii)
- 17 – Circovii de Vară, Mărina, Măcinica, Sân Mărghita, Păliile
- 18 – Circovii de Vară, Mărina
- 19 – Păliile, Circovul lui Sântilie ăl dintâi
- 20 – Sântilie, Pârlile
- 21 – Ilie Pălie, Circovul lui Sântilie ăl din urmă, Pârlile
- 22 – Foca, Ieșirea Pârlilor
- 23 – Opârlia
- 25 – Ana Osopenia, Sf. Ana
- 27 – Pantelimonul Oveselor, Pintilie Călătorul, Sântilie cel Mic,
Sântilie cel Șchiop, Sora lui Sântilie, Ilie Pălie, Panteliile

GUSTAR, SECERAR, MĂSELAR, MACAVEI CAP DE POST (AUGUST)

- 1 – Macaveii, Macaveiul Ursului, Împuiatul Urșilor, Paștele Vițeilor, Ziua Crucii de Vară, Intrarea în Postul Sântămăriei
- 2 – Ziua Ursului
- 6 – Probejenia, Moșii Schimbării la Față
- 15 – Sântămăria Mare
- 24 – Martirul Lupu
- 29 – Crucea Mică, Sântion de Toamnă, Sântion Cap Tăiat, Ioan taie capul de varză, Brumariu

RĂPCIUNE, VINITEL (SEPTEMBRIE)

- 1 – Simion Stâlpnicul, Cîrcul Păsărilor
- 4 – Vavila
- 6 – Ciuda lui Arhanghel
- 8 – Sântămăria Mică
- 9 – Stoborul Sântămăriei Mici
- 14 – ZIUA crucii, Cârstovul Viilor, Ziua Șarpelui
- 15 – Macovei
- 21 – Tânăr-nainte Tânăr-napoi (Echinoctiu)
- 24 – Teclele
- 26 – Berbecarii, Filipii
- 27 – Berbecarii
- 29 – Începutul Verii lui Mioi (Sân-Mihai)

BRUMĂREL (OCTOMBRIE)

- 1 – Procoavă
- 11 – Sf. Filip
- 14 – Vinerea Mare, Nunta Oilor, Sfârșitul Verii lui Mioi
- 17 – Osie, Lucinul
- 18 – Ziua Lupului, Lucinul
- 21 – Vinerea Ciumii
- 22 – Moșii de Toamnă, Moșii de Sâmburi, Sâmbăta Morțiilor
- 25 – Ajunul de Sâmedru
- 26 – Sâmedru, Ziua Soroacelor
- 27 – Piotra lui Sâmedru. Sf. Dumitru cel Nou, fratele lui Sâmedru

BRUMAR, PROMORAR, VINICER, VINAR (NOIEMBRIE)

- 1 – Cosma și Damian, Vrăcevulă
- 8 – Arhanghelii, Năpustitul Arieșilor
- 9 – Poitra lui Arhanghel
- 10 – Filipii
- 11 – Mina, Ziua Tânărilor
- 12 – Martinii de Toamnă
- 13 – Martinul cel Mare de Toamnă, Ziua Lupului
- 14 – Martinii de Toamnă, Intrarea în Filipii de Toamnă,
Lăsatul Secului de Crăciun
- 15 – Spolocania
- 21 – Ovidenia, Filipul cel Mare (cel Șchiop)
- 24 – Climăta Vântului
- 29 – Ajunul de Sântandrei
- 30 – Sântandrei, Moș Andrei, Noaptea Strigoilor,
Ieșirea Filipilor de Toamnă

ANDREA, UNDREA, INDREA, NINGĂU, NEIOS (DECEMBRIE)

- 4 – Bubatul, Zilele Bubatului, Varvara, Savele
- 5 – Bubatul, Sava
- 6 – Moș Nicolae (Sânnicoară); Crăciunul Copiilor
- 7 – Poitra lui Sânnicoară
- 9 – Ana Zacetenia
- 10 – Sânnicoară, Sf. Nicolae cel Mic, Sora lui Sânnicoară, Sânnicoara
- 12 – Spiridon, făcătorul de minuni
- 20 – Ignatul Porcilor, Înătoarea
- 23 – Prezia Ajunului
- 24 – Ajunul Crăciunului, Moș Ajun
- 25 – Crăciunul, Moș Crăciun
- 26 – A doua zi de Crăciun
- 27 – A treia zi de Crăciun
- 28 – Îngropatul Crăciunului
- 31 – Îngropatul Anului Vechi și Nașterea Anului Nou,
Ajunul lui Sânvăsâi.

*

Pentru *omul vechi*, universul a avut întotdeauna două dimensiuni: *Lumea de aici* și *Lumea de dincolo*, ziua și noaptea; lumina și întunericul; binele și răul; focul și apa; cerul și pământul; căldura și frigul etc.

Cum le percepea ca imagine? – precum un cerc sau un inel, cu miezul tăiat în două (vezi, de exemplu, simbolul sărutului imortalizat de Brâncuși, sub forma acelaiași cerc despărțit în două și care-și are rădăcina în filozofia populară).

Aidoma era perceput și timpul și, prin similitudine, anul; un *inel*, unde timpul cald și timpul rece, vara și iarna – deși antitetice – veneau în complementaritate, împlinind rosturile bune pentru viața socială (zile lucrătoare și ne lucrătoare, perioade de lucru la câmp și de lucru în casă, timpi optimi pentru nunți, sezători, meditație, posturi ori pentru comemorarea și împăcarea cu *moșii*...), pentru arături și semănături, pentru cultura plantelor de câmp și a pomilor fructiferi, pentru ciclul fertil și infertil al animalelor etc.

Vârstele timpului erau respectate și cinstite printr-un complex de ritualuri, obiceiuri și ceremonii, toate, intim legate de *cultul solar*. În virtutea acestui cult, sezonul cald și sezonul rece erau guvernate de *animale totem*, precum *calul*⁸ și *lupul*, primul, patron al timpului cald și fertil, iar al doilea, înstăpânit peste frig, întuneric și moarte.

În cîinstea acestor animale totem, ne spune A. Bodiu: „Se țineau zile cu caracter de divinație, zile însemnate pentru îmblânzirea acestora (vezi cele 70 de zile ce se țineau de *lupi* și/sau *filipi*), pentru perioadele de împerechere și de renovare a timpului”.

⁸ Prezența calului în tradițiile populare străbate întreaga mitologie indo-europeană, fiind asimilat drept simbol solar. Călărețul solar este aidoma lui Făt-Frumos, iar rolul calului este covârșitor. Masca de cal apare în datinile de Anul Nou și în cele de Sântoader, iar *Călușarii de Rusalii*, joc magic cu valențe apotropaice, are ca motiv central tot calul. De asemenea, în mentalul colectivităților populare există credința că Soarele este purtat pe cer de patru cai; Sfântul Ilie, de un car tot cu patru cai, și că tot caii îl sprijină pe Sântoader să instaureze ordinea, după haosul zilelor de criză legate de moartea și renașterea Anului, din preajma solstițiului de iarnă. Mersul anotimpurilor ne este relevat de același animal totem: caii lui Sântoader prevăd debutul anului agrar; caii albi ai lui Sângorz deschid anul pastoral; caii lui Sântilie ne plasează în miezul verii; iar caii negrii ai lui Sâmedru vestesc închiderea verii pastorale.

Grija ca aceste zile să fie onorate cum se cuvine – în majoritatea cazurilor prin repaus total de muncă – revenea femeilor, ele, încă din paleolitic, fiind hărăzite să pună sub protecție *vatra*, apoi casa, familia și animalele din bătătură.

Dealtfel, femeia, îndeobște, prin capacitatele sale senzoriale, sensibilitate și instinct matern, este protagonista practicilor de magie. Întotdeauna ea este *doftoroaia*, ea stăpânește cunoașterea plantelor de leac, știe timpii optimi de culegere a lor, ea grijește mortul și tot ea „joacă” rolul bocitoarei. Femeile țes *cămașa ciumei*, aduc pe lume prunci, fac pomeni pentru sufletul celor *petrecuți*, ele au priceperea ritualurilor gastronomice și a alimentelor ritualice. Ele împletește și poartă cununa de grâu, simbol al biruinței, dar tot ele îintruchipează și spirite rele, unele pocite, altele ademenitor de frumoase (*Marțolea, Muma Pădurii, Baba Dochia, Joimărița, Ielele, Drăgaica, Sfânta Luni...*).

*

Revenind la Calendarul Popular⁹, ne putem imagina că avem de a face cu același cerc magic, unde părțile sunt date de *anul agrar* – pe de o parte – desfășurat de la Mucenici (9 martie) până la Vinerea Mare (14 octombrie), respectiv de *anul pastoral*¹⁰ – jalonat de Sângorz (23 aprilie) și Sâmedru (26 octombrie), patronii supremi ai acestuia.

Așadar, *Anul Nou Pastoral* începe toamna, la împerecherea oilor, iar comportamentul lor de reproducere împarte anul pastoral în două sezoane simetrice: *vara pastorală, între Sângorz și Sâmedru*, numită și *vara sterilă* (dar cu lactație) și *iarna pastorală (iarna fertilă)*, între Sâmedru și

⁹ Dacă din perspectivă astronomică, calendarul omonim are patru anotimpuri – primăvară, vară, toamnă, iarnă – calendarul popular integrează doar două sezoane – vara și iarna – cumpăna dintre ele fiind marcată de echinocți.

¹⁰ Atent observator, înțeleptul țăran român, punând cap la cap *semnele* date de astre, de vreme, de ciclul reproductiv al animalelor, de înfrunzitul și desfrunzitul codrului... bagă de seamă că schimbările majore, în mersul vremii, au loc la o lună de la echinocți, când se statornicea cu claritate anotimpul cald sau rece. Astfel, practicile celebrate la o lună după echinocți: 23 aprilie – Sângorz și 26 octombrie – Sâmedru, au fost identificate în calendarul pastoral drept *hotare ale timpului*, iar cele solstițiale, cu aceeași diferență de circa o lună: 20 iulie – Sântilie și 16 ianuarie – Sânpetru de iarnă, ca *miezuri ale timpului*.

Sângeorz. Măsura fertilității acesteia din urmă este dată de împerechere (nuntitul oilor), de perioada de gestație, respectiv de fătare.

*

Calendarul Popular sau timpul cu rost al țăranului, un concentrat de cultură și civilizație populară, a fost decriptat, deslușit și transmis spre cunoaștere de pasionați cercetători¹¹, elite prin excelență ale antropologiei culturale. Este motivul pentru care, dintr-un respect nedisimulat, mă voi limita la a sublinia o seamă de repere identitare, încercând totodată o corelație cu sărbătorile creștine, mult mai „tinere” sub raport cronologic.

I. *Anul Nou de Primăvară. Intervalul temporal de proximitate. Scenarii ritualice de înnoire a timpului agrar.*

A. Mărțișor, Germănar; Făurel (martie)

1 Martie = *Cap de Primăvară, Baba Dochia*¹²(asimilată zeiței neolitice Terra Mater), *Intrarea în Zilele Babei, Mărțișorul*;

După cum am amintit anterior, Anul Civil Roman, întocmit de Sosigeme începea la 1 martie, și ca orice început de „timp” (zi, săptămână, lună, an) impropriu valențe faste, iar plastica denumire „Cap de Primăvară” identificată în calendarul nostru popular este mai mult

¹¹ În realizarea acestui demers am purces - parafrându-l pe Radu Anton Roman - la un intenționat „pseudoplăgiat”, făcând totodată apel la propriile-mi aducerri aminte, din lumea satului meu, trăiri corelate cu memoria și istoria orală a viețuitorilor lui.

Subliniez ca atare, nume de anvergură în cultura noastră etnografică, ale căror lucrări mi-au fost îndreptar, bucurie și inspirație în încopierea prezentului material documentar: Bernea, Ernest; Bodiu, Aurel; Conea, Ion; Cuceu, Ion; Dumézil, Sabin; Gaster, Moses; Ghinoiu, Ion; Corovei, Artur; Herseni, Traian; Idu, Petru-Dan; Nicolau, Irina; Marian, Simeon Florea; Munteanu, Simona; Olteanu, Antoaneta; Pamfilie, Tudor; Roman, Radu Anton; Sthal, H.H.; Toşa, Ioan; Văduva, Ofelia; Voronca Niculiță, Elena.

¹² „În Calendarul Popular apar două concentrări de sărbători dedicate divinităților ajunse după 365 de zile la bătrânețe și moarte: în decembrie, luna solstițiului de iarnă (Moș Nicolaie, Moș Ajun, Moș Crăciun) și în luna martie, luna echinoctiului de primăvară (Baba Dochia Moșii sau Măcinicii, Moș Alexa sau Alexii).

Apelativele de *babă* și *moș* precizează că Dochia, zeiță neolitică, maternă, lunară și echinoctială, pe de o parte, și Crăciunul, zeu indo-european, patern, solar și solstițial, pe de altă parte, au ajuns la pragul morții, la cumpăna dintre Anul Vechi și Anul Nou.”(după I. Ghinoiu, Preluat din Radu Anton Roman - 2001)

decât sugestivă. Este un moment de *prag, de trecere* în dinamica timpului. Se închid porțile frigului, ale întunericului, ale repaosului și se deschid cele ale anotimpului luminos, cald, fertil, ori această trecere anevoieasă, în stare de cumpănă, primește substanță în mentalul colectiv tradițional, în năbădăioasa Babă Dochia și-n zilele nestatornice, opt la număr, ce o însoțesc. Vremea este schimbătoare și capricioasă, precum firea femeii, primele trei, însă, oferă indicii despre cum vor fi anotimpurile de primăvără, vară și toamnă.

Pentru un încput de bun augur se țineau ritualuri și practici de purificare a gospodăriilor și a caselor, acțiuni care se prelungeau pe întregul parcurs al lunii martie. Tot ceea ce era reziduu - *spurcat, rău* - trebuia, obligatoriu, distrus. Întregul avut, individual și/sau obștesc, trebuia pus sub protecție.

*

Un străvechi simbol, multimilenar ca vârstă, particular acestei zile, *mărțișorul*, străbate vremurile – suportând repetitive și repetitive mutații – până în zilele noastre, când, puternic „contaminat”, a degenerat în comercial, desacralizându-se.

Puțini dintre noi mai știu arhaica poveste a mărțișorului – aceea când o simplă împletitură dintr-un fir alb (simbol al luminii, al zilei, al vieții, al căldurii, al binelui...) și unul negru (semn al întunericului, al răului, al nopții și al morții) era prins, de femei, la încheietura mâinii bărbatului, ca talisman protector. Rădăcinile obiceiului sunt înfipite în vremea paleoliticului, când femeia era protectoarea vîtrei, iar bărbatul era stăpânul din afară, expus ca vânător și cuceritor, marilor primejdii.

În timp, firele, vor deveni alb și roșu (Lună și Soare, apă și foc, liniște și zbucium...); lâna va fi înlocuită cu moliciunea rafinată a mătăsii, motivația va rămâne aceeași, dar purtătorii se vor înmulții.

Ca element protector, mărțișorul va fi petrecut la încheietura noilor născuți; va fi atârnat în ramurile pomilor fructiferi – pentru a fi feriți de boli și urgiile vremii – sau va fi pus la grajdurile și staulul animalelor.

Într-o următoare etapă se va petrece „înnobilarea” șnurului împletit, printr-un bănuț de aur sau de argint, simboluri cu conotații astrale.

Bănuții sunt purtători de noroc și își conservă, de asemenea, capacitatele apotropaice, ba mai mult, își atașeză noi atribute. Este momentul când *mărțișorul* începe să fie purtat și de femei (în special de tinerele fete), fie la gât, fie la încheietura mâinii.

Discul bănuțului de argint era asimilat feței pline, sănătoase, cu pelița albă, nepătată, purtarea lui asigurându-i femeii atributele atât de mult apreciate în lumea satului: „*albă grasă și frumoasă*”. Pentru acest deziderat și pentru a-i conferi puteri sporite, bănuțul era trecut, în prealabil, prin albul brânzei, ai laptelui ori al albușului de ou.

Durata folosirii mărțișorului – varia de la o comunitate la alta; până la Florii, la Ispas sau până la armindenii – când, obișnuit, se cumpăra pe el *vin pelin*, băut de fete, când se prindeau surate.

Începutul și mijlocul de veac XX transferă asupra mărțișorului conotații de curtoazie; Tânărul, de astă dată, oferind alesei sale, daruri de primăvară. Sincron se petrece și substituirea bănuțului de aur și/sau argint cu diferite simboluri purtătoare de noroc (hornar, potcoavă, trifoi cu patu foi...) sau particulare gingășiei și sensibilității (ghiocel, buburuză...).

Cât privește povestea de astăzi a *străbunului talisman*, dăm străzii dreptul de a ni-o spune.

O altă datină, legată de această zi – apreciată în multe regiuni ca sărbătoarea cea mai mare pentru femei – din dorința superioară a tinerei de a fi frumoasă, era spălatul obrajilor cu rouă dimineții. În zorii zilei, fetele culegeau rouă de pe ierburi și flori, un elixir miraculos, ce distila energiile pământului, soarelui și ale vieții - prin elementul apă - și-și spălau în taină, față. De altfel, acest motiv ritualic, al spălatului cu rouă florilor, îl vom întâlni și în numeroase alte împrejurări, cu deosebire în noaptea de Sânziene.

9 Martie = Moartea Dochiei, Ieșirea din Zilele Babei, Moșii de Mărțișor, Sâmbra Plugului, Anul Nou al Plugarilor, Măcinicii și/sau Mucenicii.

În economia agricolă se întâmplă un act de o importanță vitală: debutează acțiunile de arat și semănat.

Ziua¹³ comportă o mare încărcătură de gesturi, ritualuri ceremoniei sacre-agrare. Se întâlnesc acum și cooperează moși și zeități; *plugul, animalele - îndeosebi boul - pământul, semănătura...* univers, acum, doar al bărbatului. Prezența femeii vine tot din interior și se materializează în pregătirea bucatelor ritualice – în spațial a *coptăturilor* (colaci, mucenici, turte) și-n alungarea duhurilor rele, a necurăteniei – prin afumarea¹⁴ casei, inclusiv a acareturilor, cu tămâie, ierburi apotropaice, cârpe arse, iar mai târziu (practică creștină), prin stropirea cu apă sfântă a boilor înjugați la plug și a gospodarului ce urma să țină coarnele plugului.

În tradiția satului arhaic, actul central al zilei, care însumă valențele majore ale întregului an agrar, dar și pe cele ale calității vieții, era *ieșirea cu plugul în țarină*, acțiune atât de plastic numită – prin simbolistica sa fastă – *Sâmbra Plugului sau Anul Nou al Plugarilor*.

Ce se întâmplă, de fapt, din punct de vedere al ritualurilor?

Ziua de 9 martie consemnează și ieșirea din „scenă” a *Babelor*, ființe rele și năbădăioase și venirea *Moșilor* – buni, calzi, blânzi... care vor locui pământul întru rodnicia lui, tot un număr de nouă zile – până pe 18 martie. Moșii vor bate pământul cu maiul și ciomegele pentru a scoate căldura din străfundurile lui și pentru a înginge de acum *dușmănosul ger*¹⁵.

¹³ „Începând cu această zi, anul agricol cuprindea două anotimpuri, vară și iarnă – despărțite între ele prin hotare ale timpului. Hotarul dintre iarnă și vară era dat de cele nouă zile ale Babei Dochia. La acest moment al timpului începea *Anul Agrar*, iar hotarul dintre vară și iarnă se situa între 8 septembrie (Sântămaria Mică) și 14 septembrie (Ziua Crucii)... În acest interval se derulau etapele muncii agrare cu «praguri», «răstimpuri» și «răscrucii» în marele drum al vieții, al încolțirii, apoi al recoltării plantelor, grânelor și poamelor. Nici un act, înscris acestui ciclu nu situa viața și bunele ei relații în afara interrelațiilor stabilite între lumea astrală (patronată de Lună și Soare) și lumea terestră, de unde și sintagma «*Luna dă colț grâului, iar Soarele crește și coace bobul*»” (după Petru Dan Idu - 1999)

¹⁴ Gestul ritualic al afumării și/sau tămâierii avea și o trimitere cu adresă precisă, anume alungarea *jivinelor*, în primul rând a șerpilor, din bătătura casei și din vecinătatea imediată.

¹⁵ Lumea satului își avea propriile *semne*, care să indice timpii optimi pentru semănat, precum: *înflorirea spinului, venirea păsărilor, Luna Plină...* dar și vorbe de duh. O astfel de zicere s-a păstrat în memoria mea, de la *bunul meu, Grigore*: „Numă’ atunci când șezi pe rât și curu nu-ți trage apă și slobod să te apuci de semănat”.

În zorii zilei - pentru a veni în sprijinul moșilor și al trudei lor de a încălzi pământul, oamenii aprindeau în ograda și în grădini, *focurile rituale*. Multimea focurilor se conjuga astfel, într-o forță cu efect în progradarea beneficiului: *încălzirea pământului; arderea răutăților* (aici cu sensul de igienizare); *îndepărțarea șerpilor, șopârlelor și a altor jivine* („Ieșiți, șerpi, ieșiți, broaște/ Si mergeți din locurile noastre,/ De sub talpa casei noastre,/ Mergeți în munții pustii,/ Unde cocoș negru nu cântă, / Vacă neagră nu mugește,/ Fată, chica nu-mpletește”); *aducerea ploii* - pentru a crește iarba...

Peste *bobotăi*, copiii săreau de trei ori, rostind cu putere incantații de felul „Cum sar eu focul, / Aşa să sară puricii de pe mine” sau „Intră, frig și ieși, căldură”. Tot acum, bărbății ascuțeau și îndreptau fierul plugului; grijeau, în special animalele de trachiune; încheiau înțelegeri de întrajutorare și, nu în ultimul rând, se primeneau sufletește și trupește.

Actul de *a ara și a semăna*, încorporau prin valoarea lor, sacralitate. În acest sens, bărbatul (în spațiul nostru de locuire și în virtutea bunelor cutume, el deținea exclusivitatea respectivelor acțiuni) se pregătea, în consecință: ținea post, își purifica - prin spălare - trupul, îmbrăca haine de sărbătoare. Totul, suflet și trup, trebuia să fie curat, să fie pur, să fie „*thistaș*” - pentru ca și holdele să fie curate, ferite de neghină.

Gospodarul care ieșea întâi cu plugul, era musai să fie hărăzit și cu noroc „*Numai cei cu noroc pot ieși primii la arat, pentru ca după norocul lor să rodească și tarina, că de va ieși unul fără noroc, tarina nu va rodi*”.

Semănătul se făcea prin împrăștiere cu mâna, iar povara semințelor era purtată, nu în saci sau desagi, ci într-o față de masă înnodată la colțuri și petrecută după gâtul și sub-brațul stâng al bărbatului. Fața de masă aducea cu ea în acest ritual agrar, de o magie specială, simbolistica belșugului; pe fața de masă fiind asezate la marile praznice și sărbători, bogăție de bucate și alimente rituale.

Prin complementaritate, femeia, în casă, frământa și cocea *colacii rituale*¹⁶.

¹⁶ „Colacii ţin de magia recoltelor, dorindu-se multe grâne, recolte bogate, clăi de cereale, motiv pentru care găsim colacii împodobiți cu figuri ce simbolizează fie soarele, fie crucea, fie anumite forme fitomorfe (frunze, flori, copaci) sau antropomorfe (imagini de agricultori, păstorii etc.)”. (după A. Bodiu - 2004)

Întregul proces era însotit de gesturi ritualice: rugăciuni; cernerea făinii prin trei site și încălzirea ei cu fierul plugului; folosirea apei neîncepute; folosirea, în frământat, a unui restel de la jug; aşezarea în forme diferite a aluatului; încrustarea cu palma, pe aluat, a semnului crucii etc. Colacii copți în această zi aveau diferite destinații: se puneau în coarnele boilor¹⁷ sau a plugului; erau dați de pomană oamenilor săraci – „ca să dea Dumnezeu rod ogoarelor”; se aşeza o bucată de colac sub prima brazdă răsturnată; se amestecau frânturi de colac în semănătură; se împărteau, ca hrană ritualică, animalelor din gospodărie;

Începutul aratului sau *Pornitul Plugului*, reprezenta pentru fiecare familie și, ca atare, pentru întreaga comunitate, un eveniment de excepție, atât în economia agricolă, cât și în planul spiritual, al vieții.

Trebuie să reținem, însă, pentru o corectă înțelegere, că acțiunile de arat și semănat nu se derulau integral în ziua de 9 martie, cel mai adesea, aceasta fiind o zi însemnată, se trăgea, obligatoriu, măcar o brazdă, *brazda de bun augur*; sau se efectua *aratul de clacă*, când toate plugurile arau grădinile și locurile de țarină ale văduvelor, respectiv ale sătenilor nevoiași.

Isprăvirea aratului era marcată de desfășurarea celei mai mari sărbători agrare, numită în Transilvania și Maramureș: *Plugarul*, sau *Tânjaua*. Plină de fast, culoare și voie bună, ea împlinea actul de recunoaștere a vredniciei primului om din sat care a ieșit la arat în acel an. Fără a avea o dată fixă, sărbătoarea se desfășura, obișnuit, după Mucenici și până la Buna Vestire (24 martie), dar uneori și la Sfântul Gheorghe, când se suprapunea peste ritualul pastoral al săngeorzului.

*

Prin încreștinare, ortodoxia grefează, peste puternica tradiție populară a Sâmbrei Plugului, respectiv a Mucenicilor (Ziua Morții Dochiei), *Ziua Sfinților 40 de mucenici din Sevasta*¹⁸. Este „*Ziua Celor Fără Nume*”, a tuturor celor care nu-și au prenumele dintre sfinți.

¹⁷ „După ce se înjugau boii se punea în coarnele lor câte un colac, iar stăpâna casei umbla împrejurul bilor și a plugului cu tămâie aprinsă pentru ca să dea Dumnezeu roadă câmpului”, (I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

¹⁸ În popor „oamenii prind 40 de pești, pentru cei 40 de sfinți, pentru a avea peste an noroc la pește. Se crede că în ziua aceasta au sărit în apă cei 40 de sfinți; 39 au pierit,

Găsim în această dimensiune tradițional-creștină unul dintre cele mai minunate exemple de contopire a ritualurilor populare cu sărbătorile religioase, iar dacă am glisa spre o altă zonă culturală, vedem cum „mucecii” noștri se intersectează în numeroase gesturi ritualice cu celebrarea de către evrei a *Purim*-ului¹⁹ (Sorti) – singura sărbătoare religioasă unde bucuria nu avea „baiere”. Se ofereau cadouri și se făceau urări de bine într-o atmosferă dezinhibată, când vinul curgea în valuri, prilej cu care – spunea Rab Raba – „Un bărbat trebuie să bea până când nu mai poate distinge între «Blestemat să fie Aman» și «Blestemat să fie Mardocheu».

Măcinicii simbolizează sacrificiile făcute la Anul Nou, celebrat în trecutul nostru ancestral la echinocțiul de primăvară²⁰, timp sincron morții Babei Dochia, identificată cu zeița neolică Terra Mater, Juno și Diana – la romani, ori cu Hera și Artemis – din Pantheonul grec.

Este o dimensiune temporală de înnoire a timpului agrar generată de moartea și renașterea unor zeiță materne, lunare, implicit echinocțiale.

Zilele Babei semnifică și *deschiderea mormintelor* și întoarcerea spiritelor *moșilor* printre cei vii – act ce necesită anumite ritualuri de împăcare, între care, de mare rezonanță sunt „*Pomana de mucenici*”²¹ și „*beția rituală*”²². Deopotrivă cu acestea se desfășurau și anumite practici de afilare a norocului.

iar unul a scăpat și s-a făcut duh necurat. De aceea e bine ca în această zi fiecare om să mănânce 40 de chitici (peștișori) pentru a nu se îneca și a nu se face și el duh necurat”. (după Simeon Florea; Marian)

¹⁹ În a paisprezecea zi a lunii martie (Adar), evreii sărbătoreau Purim (Sorti), pentru a aniversa ziua în care poporul lor scăpase cu ajutorul lui Ester și al lui Mardocheu, de uneltirile ministrului Persiei, Aman.

²⁰ După Calendarul Iulian, ziua de 9 martie corespunde echinocțiului de primăvară, când, în mai toate vechile culturi – în acord cu ritmurile spirituale și sufletești – sărbătoarea primăverii mula și celebrarea începutului de an.

²¹ *Mucenicii*, numiți în funcție și de geografia locului ori de formele pe care le îmbrăcau (om, albină, porumbel, forma cifrei 8, covrig...) și *bradoși*, *brândușei*, *brăduleți*, *sfinți*, *sfințiori*... se încadrează categoriei sacre de alimente ritualice. Datina, mai mult particulară geospațiului extracarpatic, *măcinicii* – coptături din făină curată de grâu, miere și nucă, făcuți de către fiecare gospodină, în număr de 40, se împărteau pentru moși și strămoși copiilor și celor sărmani, cel mai adesea însotiti de o lumânare aprinsă și un pahar de băutură.

²² Beția rituală la „*Măcinici*”, presupunea datina conform căreia fiecare persoană trebuie să bea 40 sau 44 de pahare de vin; vin care băut în această zi se transformă de-a lungul anului în sânge și putere de muncă.

10 Martie = Intrarea în Zilele Moșilor

La mucenici și în zilele prielnice, cât mai apropiate de această dată, pe lângă marile lucrări ale câmpului, în grădini se semăna și/sau răsădea ceapa, usturoiul, varza, salata... iar în livezi se luau altoi din pomii roditori, păstrați în pământ până la Sâangeorz, când se desfășura acțiunea de altoire.

17 Martie = Alexiile, Corn Înflorit, Ziua Șarpei

Este o zi însemnată a Calendarului Popular, peste care s-a suprapus sărbătoarea creștină a Cuviosului Alexie, omul lui Dumnezeu.

Avem un caz tipic de ceea ce înseamnă puterea tradiției, comunitățile rurale, lăsând oarecum în umbră semnificația dată de biserică, dar săvârșind cu convingere vechile gesturi precreștine: aprinderea focurilor, grijirea caselor și a gospodăriilor, strânuirea de zgomote – pentru ca „...insectele să nu strice semănăturile și jivinele să nu se apropie de casă.” Onorat era, apoi, Alexie, ca patron al tuturor animalelor care ies din lunga perioadă de hibernare. Căldura le dezmorțea săngele reptilelor, fapt pentru care era interzis a se pomeni – în această zi – cuvântul *șarpe*, altfel, el ar aduce supărări tot anul.

Înfloritul cornului sau a spinului era un alt semn așteptat cu plăcere în lumea satelor – se ridică interdicția prohiției la pește.

25 Martie = Ziua Cucului, Blagoveștenia,(Buna Vestire)

Era o zi veselă pentru satul românesc. Se întorceau rândunelele și cucul, care, musai, în această zi se auzea cântând. Bucuria țăranului era mare, la auzul acestuia, iar legendele pline de miraculos, țesute în jurul lui, dădeau multiple semnificații cântatului său, atât de specific. În Transilvania, bunăoară, există superstiția că numărul de câte ori cântă, înștiința pe cel care-l asculta pentru prima oară, câți ani va trăi.

Sufletul țăranului, a asumat în această zi, cu mult drag și deschidere, prima sărbătoare – praznic împăratesc - închinată Sfintei Fecioare Maria, - care primește vestea de la Sfântul Arhanghel Gavril, că va naște pe Mesia (Luca, I, 26-28). Astfel, Blagoveștenie se instituie drept cea mai importantă sărbătoare religioasă din perioada echinocțiului de primăvară și a Postului Mare – consemnată și gastronomic prin „dezlegarea la pește”.

B. Prier, Florariu, Traistă-n Băț

7 Aprilie = Nunta Urzicilor²³

După un vârtos registru alimentar de iarnă – negreșit, guvernat de porc – topirea zăpezii și căldura soarelui binecuvântează pământul cu buruienile lui miraculoase, de primăvară: urzici, leurdă, scai de arătură, lobodă, păpădie, stevie, măcriș... toate, un concentrat de energii vii, purificatoare. Consumate, trupul prindea putere și devinea sprințar, în același timp. Se găteau cu multă pricere și în diferite feluri: ciorbe, mâncăruri scăzute, umplutură pentru coptături etc.

În acest fel, verdețurile țineau isonul – cu atât mai mult cu cât era și perioada de post, a Paștelui – până pe 7 aprilie – zi avertisment, numită „Nunta Urzicilor”. Ajunse la maturitate – îmbătrânite – își pierdeau proprietățile curative, devenind, dimpotrivă, otrăvitoare.

11 Apriliei = Joimari, Joia Mare, Moșii de Joimari, Joia Verde

Este Ziua Moșilor de Primăvară. Se grijesc mormintele și se fac pomeni pentru împăcarea „celor plecați”.

„În joia din Săptămâna Patimilor, când se deschid mormintele, cerul, ușile iadului și raiului și se întorc printre cei vii sufletele morților se fac pomeni abundente. Femeile împart, la *Focurile de Joimari*, colaci, vase de lut sau lemn, împodobite cu flori și umplute cu vin ori mâncare gătită și însotite de lumânări aprinse.” (după I. Ghinoiu)

23 Aprilie²⁴ = Sângelorzul, Anul Nou Pastoral, Anul Nou al Ciobanilor, Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

A douăzeci și treia zi din luna lui Prier impropriază valențe sacre și magice de mare impact, doar Paștele – dacă pică în aprilie – având o mai generoasă încărcătură ceremonială.

²³ „Buriana lui Mart, populară denumire a urzicii (*urtica dioica*) e un aliment fortifiant, după lunga iarnă, leac pentru vindecarea bolilor. Prin calitățile sale deosebite (prezența perilor urticanți, rezistența la frig și secetă, apariția ei concomitent cu topirea zăpezii, valoarea practică și terapeutică), urzica a fost asemuită cu iutele și puternicul zeu, Marte. Urzica este o plantă sacră, mâncată în anumite zile sau perioade ale primăverii: Dochia, Săptămâna Patimilor, Sâmbăta Paștilor... Pentru a fi iuți și sănătoși de-a lungul anului, tinerii se sorcovesc cu frunze de urzică, în zilele de Sângelorz, Paște și Armineni. Local, prima mâncare a urzicilor era însotită de o formulă magică: «Atunci să mă doară pântecele când va face femeia mânz și iapa copil!». (după I. Ghinoiu)

²⁴ Data este convențională, mersul ei fiind în interrelație cu Paștele.

Sintetizând, pe cât se poate, semnele majore ale zilei, ele se împart și se infuzează totodată, precum culorile într-o acuarelă umedă, între ritualurile de înnoire a timpului – guvernate de zeul vegetației - Sângorz; sărbătoarea creștină a Sfântului Gheorghe și începutul Anului Nou Pastoral – cea mai importantă acțiune practică din calendarul agro-pastoral, de unde și transpunerea ei într-o dimensiune ceremonială.

Anul Nou Pastoral este „un scenariu ritual de înnoire a timpului, la moartea și renașterea anuală a Sângorzu lui, zeu hipomorf, al vegetației, protector al cailor, vitelor cu lapte și holdelor semăname, identificat cu anticul zeu – *Cavalerul Trac*”.

Peste Sângorz, cu întregu-i complex de reverberații spirituale, se calează – în creștinism – Sfântul Gheorghe, un sfânt militar, iubit într-un mod cu totul special, considerat purtător de biruință, pentru „martirul din timpul persecuției lui Dioclețian, în anul 303 d.Hr.”.

În mentalul colectiv, tributar tradiției, dar ancorat și în religie se „țes” numeroase legende, unde Sângorz și Sfântul Gheorghe, făcător și de minuni (vezi „*slobozirea apei*” prin omorârea scorpiei cu 9 capete sau a balaurului), interferează până la confuzie.

Sezonul cald îl stim pus sub semnul totemic al calului, ori, Anul Nou Pastoral este deschis de Sângorz, călare pe un cal alb, iar atunci când Sâmedru îl va închide, va sosi călare pe un cal negru; simboluri antitetice care fac trimitere, primul - la viață, la codri care înfrunzesc, la mana câmpului, la căldura și belșugurile primăverii; pe când, calul negru - vestește timpul mohorât, premergător morții zeului vegetației.

Această minunată simbioză, între viziunea lui Sângeroz și a făcătorului de bine – Marele Mucenic Gheorghe, va fi statoric transpusă în iconografia creștină în imaginea Sfântului Gheorghe, călare pe un cal alb, omorând balaurul.

În privința obiceiurilor-ritual de cinstire a zeului vegetației, depistăm o focusare a lor pe *practici de invocare a ploii* (*Udătoriul, Bloaja, Vlojoiul, Păpălugăra*²⁵); a *fertilității, fecundității și belșugului* în roade

²⁵ „În dimineața de Sângorz, doi feciori holtei urcau în pădure însotiti de alți tineri și pe la ora 8-9, coborau mascați în sat. Unul se îmbrăca de sus până jos în frunze de fag, iar un altul își meșterea coif și scut din coji de tei sau cireș... de la intrarea în sat erau

(înverzirea casei²⁶ și a gospodăriei cu ramuri verzi de rug sălbatic, de salcie, de jugastru, de tei...; înfigerea la porți a steagului sau a sângelorului - o prăjină de lemn, înfrunzită la vârf); a sănătașii și vieții însăși (băutul ritualic de vin alb cu limba boului; bătaia ritualică, cu urzici și leuștean; rostogolirea, din zorii zilei, „în pielea goală” peste roua ierburlor și semănăturilor; Focul Viu...).

Există, de asemenea, credința că în ziua lui Sângelor „se pot face toate vrăjile”. Bunăoară, cu apă neîncepută, luată în această dimineață, se putea „face de dragoste”. La fel, punerea de ramuri verzi, de rug, leuștean și pelin, la porțile gospodăriilor, la ferestrele caselor, la pragurile grajdurilor - avea rolul de a-i apăra de fermecătoare și de strigoi²⁷, care luau mana animalelor.

Tot în dimineața zilei de Sângelor și/sau Sfântu Gheorghe, femeile și fetele - înainte de a merge la biserică - „semănuau busuiocul, la loc curat, spunându-se că el este sudoarea Maicii Domnului. După ce se seamănă, se tipărește cu mâna pe deasupra și în urmă se trage cu cămașa, aceasta ținea loc grăpatului”

*

Un alt reper al zilei, ne este sugestiv relevat prin sintagma „Anul Nou al Ciobanilor”. Era timpul împreunatului; al sămbrei oilor, al formării

însoțiti de muzicanți. Umblau de-a lungul ulițelor, cântau cu cetera și jucau, iar unde erau poftiți, ei intrau în curte, fiind îmbiați cu băutură. Oamenii, îndeosebi, tineretul, întâmpinău Sângelor aruncând apă asupra lui, în timp ce masca juca și se scutura stropind pe cei din jur, mai ales pe fete și femei... Dezbrăcarea măștilor și sfârșitul ritualului aveau loc la un om cu stare, care îi chema să lase în ograda lui frunzarul - aducător de noroc, oferindu-le drept răsplătă un ospăț îmbelșugat.” (după I. Cuceu)

²⁶ Unul dintre motivele aflate la originea înverzirii caselor are conotații biblice, mai puțin prezente în mentalul popular arhaic. Se credea că atunci „când s-au tăiat prunici, din porunca lui Irod s-au însemnat cu frunze casele unde s-a ajuns. Noaptea însă, Sfântul Gheorghe a presărat frunze la toate casele, aşa că s-au încurcat tăietorii.”

²⁷ „În toate localitățile se credea că în ajunul Sfântului Gheorghe se poate lua mana sau sporul altora și laptele animalelor, de către fermecătoare sau de strigoi... Despre strigoi superstiția era că sunt bărbați și femei care știu farmece; ce se nasc din oameni blestemăți, un duh rău sau din însoțirea a două rude apropiate: veri primari, nepoți de frate, cuscru cu cuscră, naș cu fină, frate cu soră sau din familii care au la rând șapte copii de același sex. Tot strigoi se făceau și copiii zămisliți spre sau într-o zi de sărbătoare mare; născuți cu coadă, de o femeie care, gravidă fiind, a furat un lucru și l-a ascuns la spate, născuți cu căiță pe cap...” (după I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

boteielor și a turmelor pentru vărat. Se angaja personalul de la stână (baci, păcurari, ciorângi, sterpari...); avea loc prima mulsoare a turmei și măsurișul laptelui. Se reparau stânele, staulele și țarcurile; se tudeau oile și berbecii înainte de urcarea la munte; se stabileau *munții* (vezi Țara Vrancei), respectiv păsunile pentru vărat și plata acestora; se închideau țarinile pentru păsunatul liber. Se fixau, apoi, cotele de brânză (lapte) și se stabilea *rândul la stână*, funcție de cantitatea de lapte muls la împreunat...

30 Aprilie = Ropotinul, (Marțea Testelor, Marțea Dracului), Caloianul, Ajunul Armindenului.

Particular mai mult pentru extracarpații sudici, *țestul* este un substitut arhaic al cuptorului (*voinic*) de copt pâine sau a cuptorului cocător, din Transilvania. E făcut din piatră sau pământ, de forma unei *cușme* cu gura înțoarsă în jos. Țestul din piatră dura vreme îndelungată, în schimb cel din pământ se spărgea, obligatoriu, sacramental, în fiecare an, în preajma Paștilor – probabil un gest reminiscent, de sacrificiu, adus zeității solare.

„Renașterea țestului se făcea, de regulă, în marțea a treia după Paști, exclusiv de către comunitatea femeilor măritate, bărbații fiind alungați nu numai din ogradă, ci și din vatra satului”. Este o zi „matriarhală”. Aidoma matriarhatului din paleolitic, unde femeia era „patroana vatrei”.

Fiecare moment și fiecare acțiune a respectivului demers asuma o încărcătură magică aparte, iar confreria de femei avea atitudinea unor preotese în templu. Țestul se făcea din *pământ galben*, călcat bine cu paie, pleavă, flori, bălegar...de nouă ori. Femeile, frământau pământul cu picioarele, prințându-se ca într-o roată de horă, îmbrăcate de sărbătoare și având părul împodobit cu flori.

Fazele de lucru – anturate de numeroase practici și credințe magice – erau aidoma cu etapele parcuse de meșterul olar în modelarea lutului, mai puțin arderea în foc. Când „trupul” țestului era format, se practica în creasta lui o gaură, prin care se petrecea cârligul acestuia. În final, se poceda la înfrumusețarea țestului, nota estetică fiind majoră ca importanță. Ca atare, se spoia țestul cu lut foarte fin, se orna prin incizare, se decora cu crenguțe verzi și flori de câmp și, era lăsat *la odihnă* (uscat) pe frunze de nuc sau lipan, în bătaia soarelui.

Un adevărat spectacol „de vestale în templu” era în final, *ospățul femeilor*, care, într-o dezlănțuire frenetică se răsfățau cu mâncare și băutură - în special vin, licoare cu care uðau din plin și pământul țestului.

*

Mai puñin prezent în Transilvania, *Caloianul* – metamorfozat în timp din rit iniñiatic de sacrificare, în obicei agrar de fertilitate, caracterizează satele de câmpie din extracarpañi. A treia marþi după Paþti, era datina ca în zorii zilei, mai multe fete adunate la un loc, să facă un *om din lut* (sau cárpe) – aici în sensul de figură antropomorfă, păpuþă – numit *Caloian* sau *Scaloian*. Îl îmbrăcau cu haine, opinci și căciulă; îl înconjurau cu coji de ouă roșii păstrate de la Paþti, cu fire de busuioc, apoi îl îngropau pe câmp, printre bucate, prin mărăcini sau într-un loc ascuns; cu lumânări aprinse, în tânguiala bocetelor.

Întregul scenariu sugerează actul jertfei unei zeităþi sau al unui idol (vezi mitul lui Osiris), ca motiv al renaþterii. Păpuþa din lut, în practicile mai noi este adoptată ca substitutul unei potenþiale victime umane, aleasă pentru sacrificare, vechile credinþe atribuind săngelui răspândit pe ogor capacitate sporite de rodnicie și germinare.

A treia zi după înmormântarea Caloianului (joia a treia după Paþti), fetele, adunate iarăsi la un loc, îl dezgropau, îl boceau, îl duceau în sat și-l aruncau fie într-o fântână, fie îl slobozeau pe o apă curgătoare, urând ca anul să fie ploios și îmbelșugat.

Obiceiul se încheia cu „*Pomana Caloianului*” și/sau „*Ospăþul Caloianului*”, ritual ce asumă acele conotaþii de *masă comună* (vezi comândarea sau *pomana mortului*), ce urmează unui sacrificiu și unde bucatele aveau, la fel, valenþe ritualice – pâine, plăcinte, covrigi, mei și/sau grâu fierþ în lapte etc.

C. *Florar, Frunzar; Luna Ierburilor (Mai)*

1 Mai = Arminden, Începutul Verii, Ziua Pelinului (*artemisia apsintium*)

Armindenul este o sărbătoare consacrată Zeului Vegetetiei. Cunoscut sub diferite denumiri, precum *Pomul de Mai* sau *Maial*, în  inuturile Năsăudului, *Rusalii* – în  ara Lăpuþului etc. el se ține, fie de 1 Mai, fie de Sângeorz sau chiar de Rusalii, nota comună fiind semnificaþia apotropaică și fertilizatoare a ceremonialului.

Numărul consistent al practicilor și puternica lor încărcătură simbolică, detașază această zi, într-o cu totul specială, unde momentele majore sunt susținute de: ridicarea *armindenului*; de împodobirea cu ramuri verzi a stâlpilor porților, a caselor, a grajdurilor pentru animale; de *ospățul ritualic* la iarba verde sau în cimitir.

Legat de ridicarea armindenului²⁸ sau a Pomului de Mai, trimiterea este una clară la nașterea simbolică a Zeului Vegetației – dezvoltată în imaginea unui arbore tăiat (sacrificat) și ridicat, apoi, (reînviat) la poarta gospodăriei; în curtea casei; în ocolul vitelor; în mijlocul stânei de oi; în țarină sau între hotare. În acest fel, armindenul veghea de la înălțimea sa de zeu, holdele și turmele de vite, îndepărta furtuna și grindina ori vrăjitoarele care încercau să fure rodul semănăturilor și laptele vitelor.

Ospățul de Arminden era, prin excelență, unul sacramental – atribut conferit de consumul alimentelor și băuturilor ritualice: caș proaspăt de oaie, ceapă verde, friptură de miel, ouă, vin pelin²⁹.

23 Mai = Ispasul, Paștele Cailor, Joia Iepelor, Joia Verde

Zilele de Ispas, printre multe alte ritualuri, erau așezate și sub semnul *leușteanului*, o plantă cu puteri miraculoase și care, împreună cu pelinul, usturoiul, odoleanul, avrămeasca... asigurau protecția magică asupra Ielelor, a strigoilor și a bolilor aduse de respectivele duhuri.

²⁸ „Ceata de feciori taia cel mai falnic copac din codrul proaspăt înfrunzit și-l ridică în punctul central al satului. Transportul trunchiului din pădure, de la locul morții la locul ridicării se realizează pe o telegăuță trasă de boi sau de feciori – uneori «mortul» fiind purtat pe umerii flăcăilor. O grija aparte se acordă gătitului sau împodobirii armindenului. Trunchiul copacului este curățat de coajă și de ramuri până la vârf, unde se lasă doar câteva crenguțe. Pe cioturile rămase se agăță cununule și struțurile, făcute de fete din flori de câmp și de grădină, din spice de grâu și frunze verzi. La baza vârfului înfrunzit se leagă o ștergură, un colac și, adesea, o sticlă de țuică. Momentul solemn al ridicării este asistat de întreaga obște, iar apoi, feciorii fac un cerc în jurul zeului, cinstindu-se cu băutură, pe care și-o petrec – într-un sens cosmogonic, de la răsărit la apus.”

²⁹ „Pelinul e, pe românește, numele absintului. În loc săboteze planta în alcool – precum străinii – românul a tratat buruiana cu mai multă blândețe și, domesticind-o, a obținut o băutură mai puțin savantă, dar mai blajină. Pelinul nu e decât un vin bun, de preferință ușor și sec în care a macerat planta cu același nume... În luna mai, i se adăuga peliniță (*armonise absinthe*), care atunci da în floare... de aceea i se spune *Pelin de Mai*” (Radu Anton Roman - 2001)

Leușteanul se agăta - în acest sens - la ferestrele și ușile caselor, se legă de coarnele și cozile vitelor cu lapte, se amesteca cu tărâțe sau cu turte anume preparate pentru a fi consumate.

Femeile se încing cu tulpinile peste mijloc, iar copiii „se bat”, „se sorcovesc” - cu leuștean. Crucile din hotarul satelor se împodobesc cu coroane de leuștean și fșlori de câmp. La fel, feciorii împodobesc caii cu planta sacră, cu care, ocoleșc în ziua de Ispas, crucile și troițele din sat (vezi Sibiel, județul Sibiu).

Mănunchiul din flori și leuștean, sfîntit la Ispas și păstrat la icoană e folosit în diferite practici, pentru depășirea momentelor de cumpăna ivite de-a lungul anului.

II. Intervalul temporal mediu. Vara fierbinte a holdelor și fânețelor

D. Cireșar (Iunie)

1 Iunie = Moșii de Vară, Nașterea Călușului

Zi însemnată, cu dată mobilă, *Moșii de Vară* - era încchinată în sămbăta dinaintea Rusaliilor, celor *petrecuți*. Se credea că sufletele morților, după ce au părăsit mormintele, de Joi Mari și s-au plimbat nestingherite printre cei vii, se întorc supărate, la casele lor subpământene. Pentru a fi îmbunate, li se dă pomană, vase din lemn sau din lut, pline cu vin bun, apă, lapte ori mâncare gătită. Ofranda de bucate se însoțea cu flori și lumânări aprinse și, la fel, cu rostirea unor formule ritualice consacrate... de respectarea ceremonialului și abundența pomanei depindea împăcarea și întoarcerea morților, în lumea lor.

2 Iunie = Duminica Mare, Rusaliile, Zeul Solar Mitrha, Boul Înstruțat

În calendarul creștin, de Rusalii se prăznuiește Pogorârea Sfântului Duh peste Sfinții Apostoli și timpul intemeierii bisericii creștine prin alcătuirea primei comunități creștine din Ierusalim.

„Sărbătoarea coincide la evrei, cu *Cincizecimea*, ziua în care Moise a primit - pe Muntele Sinai - Tablele Legii, de la Dumnezeu și, cu ziua primelor roade din flori și fructe, zi în care în sinagogi se înălțau cântări și rugăciuni, iar casele erau împodobite cu verdeată” (E. Braniște)

În cultura populară, avem de a face cu un interval temporal marcat de datini puternice: *Strat de Rusalii* - zi nefastă, ținută cu multă considerație (reținere de la orice muncă), îndeosebi de femei; *Rusaliile* -

fîințe malefice asumate Ielelor (rele, mâñoioase, necurate, amarnice, năluce), mai puternice peste toate ierburile câmpului; *Călușarii*³⁰; *Boul Înstruțat*³¹; *Împodobirea caselor cu ramuri verzi de tei, sfințite în biserică; Sfințirea Tarinei și a Holdelor.*

6 Iunie = Joia Nepomenită, Buciumul Rusaliilor, Bulcile

Joile se țineau din Săptămâna Luminată - „toate joile până la Înălțare”, timp de nouă săptămâni. Prima era în Săptămâna Mare – Joia Mare, iar a nouă e Joia Mâñoasă, după Duminica Mare. În tot acest interval, zilele de joi erau „ținute de gheăță”, fiind pusă sub totală interdicție munca la câmp.

Dintre cele nouă joi ținute, cea mai periculoasă era a nouă, numită *Joia Bulcilor* sau *Joia verde*, când „fierbe piatra în cer”. Era ziua când se credea că „Dumnezeu împrăștie Ielele(Frumoasele, Șoimanele, DâNSELE), Vânturile Rele, sau că umblă Rusaliile pe câmp; că până în această zi cresc toate buruienile, iar din această zi dau înapoi.”

24 Iunie = Sânzienele, Drăgaica, Amuștul Cucului, Sântion de Vară

Sânzienele sau Drăgaica, se impune ca una dintre sărbătorile populare cele mai iubite și de mare longevitate. Plină de mister și magie,

³⁰ Cele mai vechi informații despre Călușari ne parvin de la Dimitrie Cantemir, prin a sa *Descriptio Moldavie*, unde în vizuirea marelui cărturar „Călușarii erau îmbrăcați femeiește cu cunună de pelin și flori, cu față acoperită, ca să nu-i cunoască lumea și vorbesc ca femeile. Ceata Călușarilor dormea numai sub acoperișul bisericii, crezând că dacă ar dormi altundeva i-ar căzni îndată strigoacele. Ceata Călușarilor era formată dintr-un număr impar de jucători (7-9-11), pe termen de nouă ani, cel care lipsea din ceată în această perioadă era căzut de duhuri rele și strigoaice”.

La sfârșitul veacului al XIX-lea, Călușarii se întruneau și jucau în timpul sărbătorilor Rusalelor cu scopul de a vindeca pe cei bolnavi, de anumite boli, și în special, pe cei bolnavi de friguri și pe cei luați de Iele și Rusali (vezi detalii la I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

³¹ La Rusali se înstruța boul. Comunitatea de feciori cerea celui mai avut om, un bou, pe care-l mâna pe câmp să pască. Boul poate paște oriunde. În zori se înstruțează (împodobește) cu flori, năfrâmi, panglici și ramuri verzi împletite sub formă de cunună, numită *peană*. Unul dintre juni își pune o mască din coajă de cireș și poartă boul pe la gazde. Îl urmează mai mulți flăcăi, care poartă puști și se deghizează. Toți poartă măști ori își întorc hainele pe dos, pentru a nu fi recunoscuți de spiritele malefice, ce bântuiau în această perioadă de criză, de tăiere a timpilui, la solstițiul de vară. Actul ceremonial se încheie, prin returnarea boului – în isonul muzicii – stăpânului său, care cinstește onoarea făcută, printr-un ospăt plin de fast.

Dintr-o perspectivă similară *Boul Împănat*, reprezentă alaiul nupțial al Zeului Mitrha în ipostaza zoomorfă a boului împodobit, celebrat la solstițiul de vară (Rusali, Sânziene).

însemnată de solstițiu și de jumătatea anului agricol (pârguitul holdelor, isprâvitul prășitului, coacerea primelor roade, debutul cosaștinei, perioada de apogeu a buruienilor și florilor de câmp etc.) este intim legată de spiritualitatea țăranului român.

Practicile ritualice sunt pline de culoare și veselie și, mai mult decât atât, ele stau sub semnul beneficiului. Roua din noaptea și dimineața de Sânziene are, bunăoară, proprietăți miraculoase – vindecând multe boli. Aceleași atribute le au și *plantele de leac*³² - culese noaptea, din locuri ne umblate, de femei bătrâne, meștere în a face alifii, poțiuni și prafuri.

Sânzienele, apoi – ființe mistice, zâne ale holdelor și florilor – exultă imaginația, crezându-se despre ele că sunt: „*șapte fete frumoase, luminate, harnice, curate și bogate* ce locuiesc la marginea pământului, de unde trimit toate moliile și gângăniile care strică hainele, semănăturile și fructele acelora care lucrează în ziua lor”; „*fete robite de zmei*, ținute în palate fermecate din mijlocul unor ape mari, din codri unde n-a călcat niciodată picior de ființă omenească”; *femei frumoase* – care trăiesc pe câmpuri pline cu flori și stârnesc vântul în urma lor; *femei sfinte; zeițe; ființe cerești* – care dau roadă semințelor și leacuri la toate florile.

În Calendarul Popular, Sânzienele mai era considerată, *Sărbătoarea Soarelui*, ziua în care se odihnește soarele; era zi însemnată și ținută pentru seceriș, precum și pentru aflarea sorții³³.

Între alte acțiuni ale zilei se înscriau: *practicarea nuditații magice*³⁴; *aprinderea focurilor ritualice și a roșilor de foc* – cu scop fertilizator; *dansul*

³² „Zilele în care se consideră că plantele de leac au calitate tămăduitoare maxime” sunt sărbătorile de hotar ale timpului, de la echinochiile de primăvară și de toamnă și, mai ales, sărbătoarea care marchează solstițiul de vară, Sânzienele...

Culesu ierburilor e un adevărat ritua, care se desfășoară în anumite condiții de timp și de loc (terenuri curate, ne umblate de animale, păsări și oameni, unde nu se aud câinii lătrând etc.).

Persoanele care le rup trebuie să fie curate trupește și sufletește, să spună anumite cuvinte, să aibă o anumită ținută vestimentară (îmbrăcate, dezbrăcate până la brâu sau de tot, cu capul descoperit), să răsplătească Pământul pe care a crescut floarea ruptă sau smulsă cu pâine, sare, semințe” (după I. Ghinoiu)

³³ „A fost o fecioară care în una din zile ducându-se pe câmp, a făcut o cunună din flori galbene și venind acasă a aruncat cununa pe casă zicând: «Cunună de te vei opri pe casă eu voi trăi mult, iar de vei cădea jos, eu voi muri».”

drăgaicilor (fete neprihănite) printre holdele ce dau în pârg; *Moșii de Sânziene*³⁵.

După Calendarul Creștin, în această zi se prăznuiește Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul.

E. Cuptor (Iulie)

17 Iulie = Circovii de vară (Miezul Verii)

Erau zile ținute între 15 și 17 iulie, în care nu se lucra nimic în casă, nu se mătura, nu se făcea leșie, femeile nu se lau (nu se pieptănau), nu împung cu acul – pentru a fi ferite de *poceală*, de amortirea mâinilor și a corpului.

„Cine se îmbolnăvește atunci leac n-are”, iar dacă cineva lucra la câmp nu era ferit de grindină și trăznete, iar munca întreagă i se aprindea.

F. Gustar (August)

6 August = Probejania, Moșii Schimbării la Față

Este un moment de prag – dată la care începea să treacă vara, iar frunza codrului, să se coloreze în pastelurile aurii, ale toameni.

„La Schimbarea la Față se duceau la biserică prinoase din pârga strugurilor care se binecuvântau și se împătăneau la cei prezenți. Până la Schimbarea la Față nu eravoie să se mănânce struguri”. La fel, femeile se duc în pădure, fac închinăciune lui Dumnezeu și culeg alune, care sunt bune contra frigurilor.

³⁴ Sunt ierburi și flori speciale, care trebuie culese – pentru a fi bune de leac, pentru vrăjit ori descântece - musai, fără veșminte. O astfel de plantă este *mătrăgună*, „floare sfântă, floarea vieții și a morții, iarba erotică, prin excelență. Ea aduce dragoste, căsătorie, fecunditate, dar și moarte sau nenorocire, dacă nu știi s-o domolești. Aceasta este *mătrăgună*, *amară ca iubirea și dulce ca moartea*”(V. Oprea)

„În noaptea de Sânziene fetele, ca să fie frumoase, se scăldau goale în roua ierburilor în care se aflau flori mirosoitoare de sânziene, zicând: «Flori, flori de Sânziene/ Curăță-mă și mă spălați/ De tăte făcăturile/ De tăte hulile/ De tăte urâciunile/ și faceti-mă frumoasă/ și drăgăstoasă/ și iubită de feciori/ și de tătă lumea»” (A. Bodiu)

³⁵ „Pomenele date pentru morți în ziua de Sânziene, reprezentau primele legume și fructe (mere văratice, caise, zarzăre, pere) care se coc în preajma solstițiului de vară”. (I.Ghinoiu)

G. Răpciune(Septembrie)

14 Septembrie = Ziua Crucii, Cârstovul Viilor, Ziua řarpelui

Era sărbătoare cea mare a viilor, deoarece strugurii erau copți și începea culesul lor. Tot acum se culegeau merele, se tăiau stupii și aveau loc marile târguri de toamnă.

H. Brumărel (Octombrie)

14 Octombrie = Vinerea Mare, Nunta Oilor, Slobozitul Izlazurilor

Vinerea Mare era pentru ruralul românesc, semnul că muncile câmpului trebuie isprăvite³⁶. Roadela verii și ale toamnei trebuiau puse la adăpost, iar țarinile să fie slobode pentru păsunatul de toamnă în moșia satului sau pentru marea transhumanță. Ca atare, la Vinerea Mare se desființau turmele, se încheiau socotelile verii pastorale, iar în unele localități se lăsau berbecii între oi (*Nunta Oilor*). De asemenea, ciobanii puteau face predicții legate de iarna care urmează: „*Dacă oile sunt îngrămădite în dimineața zilei înseamnă că va fi iarnă grea, iar dacă vor fi împrăștiate urmează o iarnă usoară*”.

După Calendarul Creștin Ortodox, ziua de 14 octombrie este consacrată Sfintei Paraschieva.

III. Intervalul temporal al lupilor sau timpul lunari și al „sărbătorilor solstițiale albe”

26 Octombrie = Sâmedru, Ziua Soroacelor

Ziua era caracterizată, în primul rând de conotațiile pastorale; de comemorarea Moșilor de Toamnă³⁷ și de desfășurarea marilor soroace³⁸.

Se desfăceau turmele și stânele, prilej cu care se făcea „alesul și numărătoarea oilor”, iar pentru stânele de la munte – împărțitul brânzei.

³⁶ „Oamenii întorc carul cu proțapul spre fundul ogrăzii zicând că se pregătesc de iarnă”.

³⁷ „În sămbăta care precedea ziua de Sâmedru (Moșii de Sâmedru) se aduceau ofrande morților, constând în colaci, grâu fierb amestecat cu unt sau untură, ori lapte sau brânză” (I. Ghinoiu)

³⁸ „Sfântu Dumitru (26 octombrie) este ziua soroacelor pentru slujbe și felurite închirieri, încheiate cu șase luni în urmă, la Sângeorz. Învoielile noi aduc prilejuri de adâlmașuri și de veselie.” (T. Pamfilie)

Se aprindeau focurile ritualice la răspântii de drumuri și înainte ca Sâmedru se se „petreacă” călare pe calul lui negru, ori ca timpul să intre sub patronajul *Lupului*, copii, maturi și vârstnici, adunați roată în jurul vâlvătăii flăcărilor strigau: „Hai la focu’ de Sâmedru!”.

Din perspectivă creștină, se prăznuiește – prin rugăciuni și mari pelerinaje – Sfântul Dumitru, patron al orașului Tesalonic. Fiul guvernatorului Macedoniei – în timpul împăratului Dioclețian, Dimitrie se jertfește pentru noua credință creștină, la acel moment, puternic dezavuata.

G. Brumar (*Noiembrie*)

14 Noiembrie = Martinii de Toamnă, Intrarea în Filipii de Toamnă, Lăsatul Secului de Crăciun

Reamintim, punerea sezonului rece – în ruralul românesc tradițional - sub semnul totemic al *Lupului* sau ai *Filipilor* – despre care se credeau „că sunt mai mari peste animalele sălbaticice”.

În Calendarul Popular, ne apar două registre ale Filipilor, anume *Filipii de Toamnă* - care se țineau „trei zile înainte de lăsatul secului, la începutul postului Crăciunului, doi, după lăsatui secului și unul, la 21 noiembrie, cunoscut drept *Filipul cel Mare* (*Ovidenie*³⁹)”, respectiv *Filipii de Iarnă* - a căror zile, variabile ca număr (2-4-6 sau chiar 8), se grefau peste timpul de sfârșit al lunii ianuarie și cel de început al lunii Făurari.

Putem vorbi în acest context, de o linie a sărbătorilor matriarhale și asta, din mai multe puncte de vedere. În primul rând, numărul zilelor ținute era hotărât „după moștenirea pe care Tânăra nevastă sau stăpâna casei o primea la căsătorie de la mama ei sau de la soacra”, iar din alt unghi, femeia avea responsabilitatea, aproape totală, să împlinească cutumele sărbătorii⁴⁰, pentru a nu „ațâta” pe lângă animalele casei *lupii* sau alte *jigăni*.

³⁹ Filipul cel Mare, era zi cu prilej. Femeile o țineau cu multă precauție și sfîrșenie „pentru sporirea turmelor și apărarea lor de animalele sălbaticice”.

Suprapunerea *Ovideniei*, ca sărbătoare religioasă, prograda semnificația zilei prin pomenile făcute (oale de lut pline cu apă și lumânări) „pentru copii morți și pentru morții stinși fără lumină”.

⁴⁰ „În aceste zile femeile: nu torc, nu cos și nu țes, nu mătură, nu scot gunoiul și cenușa afară din casă și, nu se dă foc la nimeni din casă, altfel, dacă lupii ar apuca ceva cărbuni la o casă, de acolo vor mâncă toate vitele.”.

30 Noiembrie = Noaptea Strigoilor, Sfântul Andrei

În cultura populară, Sântandreiul conjugă o semiotică extrem de bogată și profundă, atât sub raport spiritual cât și pragmatic. Practicile și ritualurile atașate respectivului moment, dezvăluie, pentru țăranul român, o forță narativă uluitoare, un mental de o voluptuoasă imaginație și o inteligență flexibilă, capabilă să muleze ascuțini, domoale rațiuni, dar și profunzimi sfătoase. Astfel, într-o singură noapte, derulează o serie de acțiuni mistice, centrate pe practici de apărare; de aflare a ursitei ori de invocare a norocului.

În continuitatea Filipilor, Sântandrei este considerat „cel mai mare peste turme, vite și fiare”. Așadar, se menține interdicția desfășurării oricărei munci, dublată de introducerea ca element protector major, a *usturoiului*⁴¹. Se ungeau cu usturoi pisat, vitele, la bot, apoi ferestrele, ușile și pragurile, atât la case cât și la adăposturile pentru animale. Credința pusă în puterea apotropaică a usturoiului cristalizează treptat, în obiceiul „*păzirii usturoiului*”.

Tot în noaptea de Sfântul Andrei, se credea că *ies strigoii din morintă*⁴² și umblă pe la case, nărvindu-se în a face rău, singura opreliște în calea lor fiind iarăși, crucile făcute cu usturoi, pe uși și pe ferestre.

O dimensiune aparte, vizează conceptul de nupțialitate, dorința supremă a oricărei tinere fete fiind măritișul, act în afara căruia nu avea premisele de a se valoriza, de a intra „în rând cu lumea”. Pornind de

„Pentru ca animalele sălbaticice să aibă «gura încleștată», femeile leagă foarfeca și încleștează dinții pieptenilor pentru pieptănat lâna”.

„Bărbații nu lucrează nimic în casă și afară, dar mai ales nu fac găuri cu sfrederul, nu împung cu sula, nu bat cui în nimic, nu bat pari în pământ și nu scot gunoiul din grajd, ca să nu le mănânce lupii vitele”.(după I. Toșa; Simona Munteanu - 2003)

⁴¹ „Usturoiul, după credința românilor, e cel mai bun nmijloc de apărare nu numai contra bolilor lipicioase, ci și a spiritelor necurate, precum sunt strigoii și strigoaicele, moroii și moroaiele, solomonarii și vântoasele. Drept aceea în seara înspre Sân-Vasile, Sân-Georgiu și Sânt-Andrei, când se zice că umblă mai tare spiritele necurate, apoi în sămbăta Săptămânii Mari, când vin vântoasele, româniung...cu usturoi în forma crucii ușile și ușorii”.(Simion Florea, Marian)

⁴² „în noaptea către Sfântu Andrei ies strigoii..., iar pentru a se apăra, oamenii ascund coasele și limbile de meliță, fac cruci cu usturoi pe le uși și ferestre, întorc cu gura în jos toate vasele. Dacă strigoii nu găsesc nici un loc pe unde să intre în casă, caută să-i cheme afară pe cei dinăuntru. Strigoial vine și strigă la fereastră «Ai mâncat usturoi?». Dacă omul răspunde, îl muștește, iar dacă tace, se îndepărtează.” (după T. Pamfilie)

aici, componența feminină a satului dezvoltă nenumărate practici de *aflare a sortitului*⁴³, majoritatea lor fiind concentrate în anotimpul rece – în prag de mari sărbători, ori din această perspectivă nopții de Sântandrei îi erau atribuite valențe de o sporită putere.

Sărbătoarea creștină a Sfântului Andrei este una mult dragă sufletului românului, Andrei fiind apostolui Mântuitorului care s-a învrednicit la a creștina pe viețuitorii spațiului danubiano-pontic (vezi Scitia Minor).

6 Decembrie = Moș Nicolae (Sânnicoară), Crăciunul Copiilor

Prilej de mare bucurie, îndeobște pentru copii, este Sfântul Nicolae sau Moș Nicolae. Povestea celor doi este una absolut minunată, timpul însă le-a împălit atât de strâns – pe un fond mental ne alterat de rău – încât *sfântul și moșul* au germinat într-un unic personaj. Din păcate, astăzi, sărbătoarea este atât de contaminată, încât nu numai că s-a anihilat simbolistica arhaică autentică, dar a și degenerat într-un plan totalmente opus. Pentru a ajunge oarecum la *esențe*, trebuie să nuantăm, chiar să decelăm, dimensiunea populară a *moșului* de dimensiunea istorică a Sfântului Nicolae.

În primul caz, *Moș Noicolae* sau *Sânnicoară* este un *moș al nostru*, bun precum toți moșii și care deschide calea mai bătrânlui *Moș Crăciun*⁴⁴. În mentalul tradițional, *moșul* avea chipul omului de la munte; un bătrân mândru, cu plete și barbă albă, îmbrăcat cu suman și cioareci, cu căciula de miel pe cap și desagi încărcați, pe umăr. În ajunul sărbătorii, el se slobozea - călare pe cal alb sau negru, după cum era vremea – înspre sate, ducând copiilor și nevoiașilor, daruri de fructe (nuci, mere, alune) și colaci, împrăștiind lumină și bucurie.

⁴³ *Turta de Andrei*: „Fetele mari care se adună la casa uneia pentru facerea turtei aduc apa cu gura. Pentru *Colacul de Andrei* aduc doar apă neîncepută. La turtă se pune în egală măsură apă sare și făină, măsurate cu o coajă de nucă. Fiecare fată își coace turta pe vatră și apoi o mănâncă, așteptând peste noapte voinicul (*ursita*) care va veni în vis să-i dea apă pentru astămpărarea setei,

Colacul este făcut din pâine dospită, punând în mijlocui lui un câtel de usturoi. Dus acasă, colacul este aşezat într-un loc călduros, unde este lăsat vreme de o săptămână. Dacă răsare usturoiul din mijlocul colacului, fata știe că va avea noroc. Dacă usturoiul nu răsare, e semn de ghinion.” (după T. Pamfilie – din Radu Anton Roman – 2001)

⁴⁴ Ciclul magic al *moșilor* este deschis de către Moș Andrei, fiind apoi împlinit de Moș Nicolae, Moș Ajun și Moș Crăciun.

Ce este atunci, cu bota? – care în actual se conturează drept simbolul de maximă pregnanță, asociat însă, pedepsei. Este probabil cea mai puternică denaturare, în sens negativ, a unui simbol cu valențe faste. La baza nuielișelor rele și umilitoare de astăzi, se află rămurelele luate în ajunul sacru al sărbătorii, din pomii cu rodire timpurie (cireș cais, zarzăr...) și, care puse acum în apă, vor da în floare până de Anul Nou, când vor vesti, după numărul florilor, rodnicia anului sau norocul oamenilor, dar vor fi folosite și ca sorcove de copii, de unde sugestivele ziceri: „Să trăiți, să-nfioriți/Ca un măr, ca un păr/Ca un fir de trandafir...”. Acesta este, prin urmare, semnul bun și curat al „botelor” de Moș Nicolae.

Tot acest complex de înțelepciune arhaică, va fi întărit de nimerita suprapunere a sărbătorii religioase, ce comemorează la această dată, în fiecare an, pe vrednicul și milostivul episcop Nicolae, trăitor în Capadoccia secolului IV d. Hr. Înțelept, generos la suflet și de o mare modestie, cum numai cei *aleși* o pot avea, Nicolae, mai mare al bisericii ortodoxe și cu o ascendență aristocratică, era prețuit pentru milostenia sa față de cei sărmani (copii, văduve, nevoiași). Una dintre cele mai cunoscute istorisiri, legate de actele caritabile ale episcopului Nicolae este cea care ne informează despre salvarea a trei fecioare, de la prostituție. Sărmane, aflate în imposibilitatea ca părintele lor să le asigure dota, acesta ia rușinoasa hotărâre. Episcopul aude și în noaptea dinspre 6 decembrie aruncă în curtea interioară a casei trei pungi cu galbeni, salvând în acest fel onoarea fetelor. Probabil de aici, dar și izvodit din alte legende, apare obiceiul de a face mici daruri, strecurate în cizmulițe.

20 Decembrie = Ignatul Porcilor⁴⁵

Ziua este amprentată de motivul jertfei, preluat din ritualurile precreștine, sacrificiile, umane la început, apoi cele de animale și păsări

⁴⁵ În zona etnografică a Prahovei „pomana porcului” se numește praznic – întărind semnificația antică de jertfă și ofrandă, a zilei de Ignat - „...și se face ca peste tot, cu toată fruntea făpturii sacrificiate, să fie placută zeilor și de ajutor nouă. Ansamblul ritual al *tăierii* porcului este încheiat prin masa comună, numită în genere *pomana porcului* sau *praznicul porcului*.

Ca formă de comuniune alimentară ce constituie faza finală a oricărui act sacrificial *pomana porcului* depășește prin semnificațiile ei, conotațiile alimentare. În vechi tipare de viață tradițională, ea se desfășoară într-o atmosferă solemnă, în liniște, realizându-se în primul rând, comuniunea spirituală a participanților, la actul sacrificial înfăptuit.” (Ofelia Văduva - 1996)

- ce le substituie pe primele - au existat în toate credințele și la toate civilizațiile cunoscute. Ele reprezentau un *dar* necesar pentru înpăcarea sau căstigarea bunăvoiinței zeilor, cu deosebire la cumpăna dintre ani sau la înnoirea anului, la vremea solstițiului de iarnă, când se credea că - nemulțumit - Soarele va dispărea de pe cer...

Religia creștină se naște ea însăși prin jertfă, o jertfă unică și cutremurătoare - cea de pe Golgota.

În continuare, sincretismul păgâno-creștin, lasă loc jertfei, o acceptă și o consideră chiar necesară.

În proximitatea Crăciunului, cu deosebire în ziua de Ignat, se sacrifică porcul. El încrupătă spiritul grâului, al vegetației, al nașterii prin moarte, atribuite aproape universale. Astfel, ca simbol al vegetației și al reinnoirii continue, jertfa porcului este întâlnită și în vechile culturi ale Egiptului Faraonic - unde era închinat zeului Osiris; ori în cea greacă - unde era ofranda specială adusă zeiței Demetra, cea mai populară zeitate a pantheonului grec și a religiilor populare a misteriilor. Ea impropria pe Zeița Mamă, Zeița Pământ și Zeița Fertilității.

În spațiul nostru de locuire, ritualul de sacrificare era unul religios și trebuia să respecte anumite secvențe: tăierea capului; pârlirea cu paie (*bobotaia*); purificarea ritualică prin spălare cu apă; introducerea în casă pe o scară cu fuștei. Între acestea, secvența *bobotăii, a focului*, purta o încărcătură majoră, de mare impact, deoarece focurile aprinse aici pe Pământ, în ziua de Ignat (vezi latinescul *ignis=foc*), progradau prin mulțimea lor, puterea Soarelui, ajutându-l să depășească momentul de criză solstițială.

24 Decembrie = Ajunul Crăcunului, Moș Ajun⁴⁶

⁴⁶ „Moș Ajun și Moș Crăciun sunt doi moși care se asemănă unul cu altul ca doi frați gemeni, ca două picături de apă: amândoi bătrâni, cu bărbile lungi până la pământ, stufoase și albe ca zăpada, amândoi sunt buni și darnici, amândoi cutreieră lumea de la un capăt la altul, răspândind veselia în juru-le, prin darurile bogate și imbelșugate ce fac cu osebire copiilor, pe care scot totdeauna din marile și în veci plinele lor trăiști, amândoi umblă pe același drum, cum Dumnezeu și Sfântul Petru... Moș Ajun dăruiește din marea și bogata lui traistă nuci, pere, covrigi, colaci, colindetă, plăcintă, prăjituri, bomboane și alte dulcețuri și mâncăruri plăcute lor. Iar Moș Crăciun le aduce haine, încălțăminte, jucării, cărnați, cartaboașe și șorici de purcel”(Teodor, Bălășel – „Şezătoare. 1916” – din Radu Anton Roman)

25 Decembrie – Crăciunul, Moș Crăciun

1 Ianuarie = Anul Nou, Crăciunul mic, Sânvasii

„În prima parte a ciclului *Crăciunului* este creată, prin obiceiuri, acte rituale, gesturi, formule magice, spaimă de altă dată a oamenilor că lumea merge spre pierzanie la solstițiul de iarnă când se mărește neîncetat noaptea, sporește frigul și vine împărăția întunericului.

Scenariul ritual cuprinde, printre altele, sacrificiul ritual al porcului și prepararea alimentelor rituale și ofrandelor din grâu (colaci, turte) și din carne de porc.

Abundența ospețelor și petrecerilor din care nu lipsesc excesele de mâncare și băutură, cuvintele și expresiile licențioase, jocurile cu măști... sunt supraviețuiri ale unor orgii antice specifice marilor sărbători ale timpului.

Cetele de feciori oficiază, în special prin colinde, drama nașterii și morții anuale a divinității. Stingerea luminilor la miezul nopții simbolizează imaginea morții timpului, a haosului desăvârșit din care urmează să renască divinitatea și, împreună cu aceasta, lumea înconjurătoare. Aprinderea luminii la miezul nopții de An Nou, urările de sănătate și belșug, marchează depășirea punctului critic al solstițiului de iarnă, momentul din care Soarele își sporește treptat urcușul pe bolta cerului, iar ziua începe să crească puțin câte puțin. Alte obiceiuri și acte rituale readuc speranța și starea de echilibru: alungarea spiritelor malefice prin zgomote produse de bice, buhaie, tulnice, tălăngi etc.; credința că se deschide cerul, ard comorile și vorbesc animalele; purificarea spațiului prin stropitul și scăldatul ritual; împăcarea pricinilor și săvârșirea actelor de toleranță și bunăvoie; începutul simbolic al lucrului; tradiții specifice începutului de an (Sorcova, Plugușorul; Chiraleisa, Vasilica etc), din motive diferite ordinea logică a ritualurilor din scenariul prezentat nu mai este respectată întru totul, iar oamenii practică numeroase obiceiuri fără a le mai cunoaște sensul inițial.

Vechimea și suprapunerea sărbătorilor creștine peste cele precreștine, a celor greco-romane și orientale peste cele autohtone, geto-dace, au dat naștere unei realități spirituale unice în Ewropa, greu de disociat astăzi în elementele care au clădit-o de-a lungul mileniilor.” (după I. Ghinoiu)

Noroc și nenorec în zilele săptămânii⁴⁷

În geografia mentală, fie ea particulară geospațiului nostru de locuire, fie considerată la o scară mult mai vastă, există percepția timpului bun și a timpului rău, indiferent de dimensiunea segmentului temporal de referință (oră, zi, săptămână, an...). Așadar, există un timp fast, oportun pentru a începe și/sau desfășura o activitate materială și spirituală (a ară, a semăna, a construi, a descânta de boli, de ursită etc.) și, un timp nefast (vezi cele trei ceasuri rele ale zilei de marți) în care nu era bine să se desfășoare astfel de acțiuni, fie că nu existau premise de a fi finalizate, fie rezultatul lor putea fi unul periculos, malefic.

Cunoașterea acestor timpi era vitală pentru comunitățile rurale, motiv pentru care informațiile specifice erau transmise prin viu grai, din generație în generație, coagulând un patrimoniu de înaltă valoare, care poate fi sinonim cu istoria orală a satului.

În ceea ce privește săptămâna, cele șapte zile apar bine individualizate, cu trăsături și funcții precise, aspecte ce le conferă atributele de fast sau nefast.

Decriptarea caracterului pozitiv sau negativ, se putea realiza, de asemenea, și întrerelaționând zilele săptămânii cu planetele și sau zeii cel la patronau: Diana-Luni; Marte-Marți; Mercur-Miercuri; Jupiter-Joi; Venera-Vineri; Saturn-Sâmbătă; Soarele-Duminică.

*Lunea*⁴⁸ este sinonimă *începutului*, iar *începutul* are conotații de bub augur, de aceea, în Calendarul Popular se numește și *Sfânta Luni*.

„Luna e bine să începi construcția unei case, mai precis luna dimineața, deoarece atunci începe și lumina. La fel, luna e bună pentru descântece la oameni și animale, la vrăji și farmece de dragoste sau orândă (sortit)”.

Ce nu este, însă, nimerit să faci?

⁴⁷ Subliniem utilizarea ca informație de bază în structurarea respectivei teme a lucrării „Dorul fără obiect”, autor – Aurel Bodiu.

⁴⁸ „Luna este considerată a fi o zi norocoasă: «zi mare ca ea începe săptămâna și dacă-ți merge bine luna îți merge toată săptămâna»”.

„Să nu dai bani din casă, căci toată săptămâna va trebui să tot dai; să nu-ți tai unghiile – pentru a nu te vrăjmăși nimeni; să nu mergi în pești; să nu îngropi morți; să nu iei ouăle din cuibar – pentru că pieră sporul la ouat... ”

Marțea este o zi fără noroc, prin urmare, nu se pleacă la drum (mai bine amâni pe miercuri); nu se pune război (pânza urzită marți se încurcă); nu se pune temelia la casă (lucrul început marțea nu se poate isprăvi bine); nu e bine să se semene – căci marți e zi de primejdie și grăuntele nu va răsări niciodată; cine se îmbolnăvește în ziua de marți moare sămbăta sau, se credea că – boala de marți nu are leac și aduce moartea.

Apogeul nenorocului se împlineste, însă, seara, când vine *Marțolea*⁴⁹ și face mare rău femeilor care torc, țes ori opăresc haine. Pe acestea „le toarnă în căldări clocotite și e vai de ele”; „le sugușă sau le surzesc”; „le sucește gura”; „le împunge în coaste cu fusele sau le omoară”; „dă foc la fuioare, sau dacă au copt le frig în cupitor”.

Chiar dacă se avea știință că în ziua de marți, nu e bine ca femeile să toarcă sau să coase, în situații de risc, precum îmbolnăvirea de ciumă, în această noapte se făcea *Cămașa Ciumei*.

Miercuri e o zi fastă, curată și bună. Se ține post și se fac rugăciuni. În precreștinism, însă, ziua de miercuri, aflată sub patronajul lui Mercur era consacrată schimburilor comerciale, indisolubil legate de activități care procurau plăceri, cu amprentă dionisiacă.

Despre miercuri, Calendarul Popular ne mai informează că nu este indicat a se face leșie ori a merge în pești, iar dacă pui cloșcă, ea „va scoate numai cocoși, fără nici o puică”

⁴⁹ Despre *Marțolea* se cunoștea că este o ființă fabuloasă: „o femeie urâcioasă cu locuință în pădure, în locuri tari; o femeie bătrână cu putere deavolească, ce locuiește în codri pustii, într-un munte râpos, în văzduhuri...”. Ea vine numai seara și umblă noaptea ca o nălucă.

Sunt și puncte de vedere care o încadrează demologiei românești, alături de alte ființe malefice ori duhuri rele, precum: Joimărița; Mama-Pădurii, Fata Pădurii; Zburătorii; Zmeii, Gheonoaia, Scorpia etc. Bunăoară, N. Densușianu, Identifică în *Marțolea* un duh rău în raport cu acțiunea torsului sau, altfel spus, un demon al torcătoarelor, al șezătorilor sau clăcilor – acolo unde se lucrează cânepă și inul. Aceeași opinie o găsim împărtășită și de H.H. Stahl.

*Joia*⁵⁰ se individualizează ca o zi însemnată, norocoasă, o zi bună, în care poti începe orice lucrare. Acum e bine să se facă logodne și cununii sau dacă rămânenem în acest registru, tot joia este fastă, pentru *făcut de dragoste* sau pentru *cernutul la nuntă*, precum – în multe aşezări din transilvania, joia era ziua *aleasă* pentru împreunatul oilor.

Sub raport creștin, joia era închinată *Sfinților Apostoli*, pentru că ea a fost ziua *Cinei celei de Taină*. Totodată, era asumată ca ziua *Patimilor lui Cristos* și ziua *Sfântului Nicolae*. De asemenea, în Joia Mare, era datina de a se înroși ouăle, ca ele să nu se strice, iar îngropate la hotarul holdelor, aveau puterea de a împrăștia grindina.

Prin similitudine cu Marțolea, și ziua de joi face trimitere la un duh la fel de malefic - *Joimărija*, închipuită ca „o femeie urâtă, cu capul mare, despletită, cu dinți mari și rânjiți”. Despre ea se știa că „...arde mâinile fetelor și femeilor care n-au tors cânepa până la acea dată, adică în Joia Mare din Săptmâna Patimilor.”. „...umblă prin poduri la toate casele și dacă găsește cânepă netoarsă, o pune pe foc; răpește fetele leneșe și le ucide degetele cu un ciocănăș sau le pune pe cărbuni aprinși. Locuința o avea în păduri pustii, iar în casa ei se aflau numai capete de fete...”

Vinerea „e o zi fastă, cea mai sfântă zi dintre zilele săptămânii”.

Patronată de Venus (Venera) – Zeița Frumuseții, la romani, respectiv Afrodita, în pantheonul grec – cultura noastră populară, în special lumea basmelor, îi atașează, pe aceeași filieră, virtuțile frumuseții spirituale și fizice – întruchipând-o în *Sfânta Vineri* – o femeie bună, împărăteasa văzduhului și zâna frumuseții, soră bună cu *Sfânta Duminiță*. Sunt considerații în baza cărora, în spațiul tradițional este adjudecată ca vindecătoarea bolilor grele; ferește oamenii de răutăți; iartă păcatele oamenilor; grijește toate lighioanele pământului; dă frumusețe femeilor, ori face ca fetele mari să se mărite⁵¹ și să devină frumoase.

⁵⁰ Despre joi există credință că a fost „...o ființă care s-a sfîrșit prin faptele ei bune; o fecioară foarte frumoasă care locuiește în nori și atunci când lumea se rugă ei, o apără de ploi mari și grindină; o maică care locuiește într-o chilie; o femeie sfântă și binefăcătoare care trăiește prin câmpii și pustietăți; mai mare peste ploi și grindină – care nu dă grindină, dacă se țin cele nouă joi după paști etc.”

⁵¹ Vinerea se făcea *bulgurul* la nuntă: „Împreună cu lăutari merg la râșnițe fete și flăcări din partea mirelui, cu un sc plin de grâu. Ajunși acolo, primesc câte o bucată de pâine albă și beau din ploscă vin, apoi unii se apucă de râșnit, iar alții joacă pe afară.” (I.Toşa; Simona Munteanu)

În cheie creștină, vinerea este legată de Patimile Domnului, fiind ziua în care Iisus a fost răstignit pe cruce, jertfă ce obligă pe creștini, la un fel anume de *aducere aminte* și de a-i reține în a se pierde în hazardul muncilor. Prin urmare, o serie de interdicții marchează această zi: nu se coace pâine, nu se coase, nu se spală haine, nu se toarce și nu se țese, nu se zidește etc.

În mersul anului, vinerile cinstite într-un mod cu totul aparte erau: *Vinerea Seacă* din Săptămâna Mare, respectiv *Izvorul Tămăduirii*, din Săptămâna Luminată.

Sâmbăta, era diagnosticată în Calendarul Popular drept o zi fără noroc, în care orice acțiune întreprinsă e de rău. „Nici un lucru nu poate reuși acum pentru că e sfârșitul săptămânii, sfârșitul fiind al morții și al morților.”. Considerând aceste semne, țăranul român socotește nimerit să consacre sâmbăta *moșilor și strămoșilor*; face pomeni de mâncare, băutură și haine *celor plecați*, iar cei care nu aveau *moși* slobozeau pomenile pe *Apa Sâmbetei*, de unde și asocierea ei cu *apa morților*, graniță și punte deopotrivă, între Lumea de Aici și Lumea de Dincolo.

Duminicai e *Ziua Soarelui* - în Calendarul Popular și, *Ziua Domnului* - în Calendarul Creștin; ca atare este și singura zi de sărbătoare din timpul săptămânii, restul zilelor fiind zile de lucru sau zile ținute.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Bernea, Ernest; (1985), *Cadre ale gândirii populare românești*, Ed. Cartea Românească, București;

Bodiu, Aurel; (2004); *Dorul fără obiect*, Ed. Vremii, Cluj-Napoca;

Butură, V.; (1978), *Etnografia poporului român*, Ed. Dacia; Cluj-Napoca;

Cantemir, D.; (1978), *Descrierea Moldovei*, Ed.Ion Creangă; București;

Conea, I.; (1935), *Tara Loviștei. Geografie istorică*; Inprimeria Națională; București;

Cuceu,I.; (1973), *Obiceiuri și credințe în legătură cu ocupările tradiționale la Gârbou, județul Sălaj*; în Anuarul Muzeului Etnografic la Transilvanie pe anii 1971-1973; Cluj-Napoca;

Dumézil, G.;(1993), *Mit și epopee*; Ed. Științifică; București;

Eliade, M.; (1995),*Tratat de istoria religiilor*; Ed. Humanitas; București;

Fochi, A.; (1976), *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea; Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*; Ed. Minerva; București;

Gaster, M.; (1883), *Literatura populară română*; I.G.Heimann; București;

Ghinoiu, I.; (1999), *Calendarul țăranului român, zile și mituri*; Editura Fundației Pro; București;

Gorovei, A.; (1976), *Literatura populară*; Ed. Minerva; București;

Goia, I., Augustin; (1982), *Zona etnografică Meses*, Ed. Sport-Turism, București;

Herseni, T.; (1977), *Forme străvechi de cultură poporană românească*; Ed: Dacia; Cluj-Napoca;

Idu, P.Dan; (1999), *Om și Natură în Carpații Maramureșului și Bucovinei. Viața pastorală*; Napoca Star; Cluj-Napoca;

Levy-Strauss,Claude;(1970), *Gândirea sălbatică*; Ed. Științifică; București;

Marian, S.,F.; (1901), *Sărbătorile la români* ; Editura Academiei Române; București;

Nicolau, Irina; (1998), *Ghidul sărbătorilor românești*,Ed. Humanitas; București;

Oișteanu, A.; (1989), *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, ED. Minerva; București;

Olteanu, Antoaneta; (2001), *Calendarele poporului român*, Editura Paideia; București;

Pamfilie, T.; (1914), *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*; Academia Română; București;

Pecican, O.; (2003), *Originile istorice ale regionalismului românesc*; Editura Etnograph, Cluj-Napoca;

Pecican, O.; (2006), *Trasee culturale Nord-Sud*; Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca;

Pușcaș, Angelica; (2007), *Tara Chioarului. Studiu de geografie regională*; Editura Presa Universitară Clujană; Cluj-Napoca;

Roman, R.,A.; (2001), *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*; Ed. Paideia; București;

Stahl; H.H.; (1958, 1959, 1965), Contribuții la studiul satelor devălmașe românești; Vol. I,II și III; Editura Academiei Române; București;

Toşa, I.; Munteanu, Simona; (2003), *Calendarul țăranului român de la sfârșitul secolului al XIX-lea*; Ed. Media Mira; Cluj-Napoca;

Văduva, Ofelia; (1996), „*Pași spre sacru*” - din Etnologia alimentației românești; Ed. Encycopedică; București;

Vlăduțiu. I.; (1973), *Etnografia Românească. Istorico. Cultură materială. Obiceiuri*; București E.S.;

Voronca, Niculiță Elena; (1998), *Datinile și credințele poporului român*; Ed. Polirom; București.

Vor urma în volumul II:

- Civilizația lemnului;
- Civilizația lutului;
- Civilizația textilă;
- Civilizația pietrei;
- Cultura și civilizația pastorală;
- Cultura gastronomică;
- Mari sărbători și praznice religioase;
- Momente de prag în Ciclul Vieții;
- Civilizația tehnică populară.

ISBN: 978-973-610-971-3
ISBN: 978-973-595-889-3